श्री

अष्टमस्कंधः

(8)

~~Srimad~~ Shreemad Bhagvatam

Ashtam Skhandh

8

अथ
अष्टम स्कंधः

(8)

भ० अ० १

श्रीगणेशायनमः ॐनमःश्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय भक्तजनमानसनिवासायश्रीरामाय
अथाष्टमेचतुर्विंशत्यध्यायैर्मन्वंतराणि तत्सुतैर्ऋषिदेवेंद्रैर्मनुभिस्त्रिभिस्त्वहरेःसह प्रतिमन्वंतरेचैवमन्वाद्याःपृथ
क्पृथक्। प्रवर्त्तयंतिसद्धर्मानपालयंत्याचरंतिच अतोमन्वंतरस्यार्थंसद्धर्मइतिलक्षणं येनवैक्रियमाणेननरोनि

राजोवाच ॥स्वायंभुवस्येहगुरोवंशोयंविस्तराच्छ्रुतः यत्रविश्वसृजांसर्गोमनूनन्यान्वदस्वनः १ यत्रय
त्रहरेर्जन्मकर्माणिचमहीयसः गृणंतिकवयोब्रह्मंस्तानिनोवदशृण्वतां २ यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवा
न्विश्वभावनः कृतवान्कुरुतेकर्त्ताह्यतीतेनागतेपिवा ॥३॥ ऋषिरुवाच ॥ मनवोस्मिन्व्यति
ताःषट्कल्पेस्वायंभुवादयः आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः ४

रयंव्रजेत् तत्रतुप्रथमेस्वायंभुवःस्वारोचिषस्तथा उत्तमस्तामसश्चेतिचतुर्मनुनिरूपणं स्वायंभुवे
ऽंतरेनंतहुरंतगुणवर्णनात्त मुदितःपरिपप्रच्छसर्वमन्वंतरस्थितिम् स्वायंभुवस्येतित्रिभिः यत्रविश्वसृ
जां मरीच्यादीनांमनुकन्यासुपुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसोहरेः अत्रक्वचिद्रूपांतरमस्तितदुपेक्षित
मस्माभिः २यस्मिन्नतीतेयत्कृतवान् यस्मिन्ननागतेयत्कर्त्ताकरिष्यति अद्यवावर्त्तमानेयत्कुरुतेतद्वदेत्यन्वयः३
अस्मिन्कल्पेषट्मनवोव्यतीताः ४

भा० अ० ननु सर्वं यदि व्याप्नोति तर्हि चक्षुरादिभिः किं न प्रतीयते तत्राह यं पश्यंतं जनः चक्षुषा न पश्यति चक्षुराद्यविषय
२ त्वात् नहि प्रमातारं प्रमाणं विषयीकरोतीति भावः तथा च श्रुतिः चक्षुषश्चक्षुः श्रोत्रस्य श्रोत्रमित्यादि ननु त
र्हि घटनाशे देवदत्तस्य तद्विषयं चाक्षुषं ज्ञानमिवेश्वरस्यापि स्वरूपभूतं तद्विषयं ज्ञानं नश्येत् तत्राह यस्य तु प
श्यतः चक्षुर्ज्ञानं न रिष्यति न नश्यति तत्तदाकारेणोत्पन्नाया वृत्तेरेव नाशो भवेत् स्वतःसिद्धज्ञानस्य नहि संवित्
प्रकाशस्य नाशेन नश्यतीति भावः भूतानि निलयो यस्य तं सर्वान्तर्यामिणं तथापि सुपर्णं शोभनपतनं असंगं धा ५५

यं न पश्यति पश्यंतं चक्षुर्यस्य न रिष्यति तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत ११ न यस्याद्यंतौ म
ध्यं च स्वः परो नांतरं बहिः विश्वस्यामूनि यद्यस्माद्विश्वं च तदृतं महत् १२ स विश्वकायः पुरुहूत ईशः
सत्यः स्वयंज्योतिरजः पुराणः धत्तेऽस्य जन्माद्यजयात्मशक्त्या तां विद्ययोदस्य निरीह आस्ते १३

वत भजध्वं ११ तत्स्वरूपस्य नित्यत्वमेवोपपादयन्नाह न यस्येति अमूनि आद्यंतादीनि विश्वस्य यस्माद्भवन्ति वि
श्वं च यद्रूपं अत एवाव्यभिचारित्वादृतं सत्यं महत् परिपूर्णं ब्रह्म १२ ननु विश्वं चेत्तद्रूपं तर्हि तस्य कुतो जन्मा
द्यभावः स्वप्रकाशत्वं वा कथं वा जगज्जन्मादिकर्तृत्वे न विकारित्वं सत्यत्वं पूर्णत्वं वा तत्राह स ईशः अजः सत्यश्च
स्वप्रकाशश्च पुराणश्च निर्विकारः विश्वं कायो यस्य पुरूणि हूतानि नामानि यस्य तथाविधोऽपि यतः अस्य विश्वस्य ज
न्मादि स्वशक्त्या मायया धत्ते तां च नित्यसिद्धया विद्यया उदस्य हित्वा निष्क्रिय एवास्ते १३ २

तस्य मनोर्दुहित्रोः कपिलयज्ञमूर्तिभ्यां पुत्रतां प्राप्तः ५ ६ ७ घोरं दुश्चरं तपस्तप्यमानः ८ समाधावनुवभूतमि
दं वक्ष्यमाणं निद्रितो वुभुक्षितवद्धिस्मितः स्वमुपदिशन्निव अन्नुवदन्निव च अष्टभिः श्लोकैरन्वाह येन चिदात्मनायं
विश्वं चेतयते चेतनीभवति विश्वं तु यं न चेतनीकरोति स्वत एव चिद्रूपत्वात् अत्र हेतुः यस्मिं क्षयाने स्वपिति यो जाग
र्ति साक्षितया वर्तते अहो चित्रं नायं जनस्तं वेद स तु इदं वेद ९ तस्येश्वरत्वं दर्शयं लोकस्य हितमुपदिशति

आकूत्यां देवहूत्यां च दुहित्रोस्तस्य वै मनोः धर्मज्ञानोपदेशार्थं भगवान् पुत्रतां गतः ५ कृतं पुरा भग
वतः कपिलस्यानुवर्णितं आख्यास्ये भगवान् यज्ञो यच्चकार कुरूद्वह ६ विरक्तः कामभोगेषु शतरूपाप
तिः प्रभुः विसृज्य राज्यं तपसे सभार्यो वनमाविशत् ७ सुनंदायां वर्षशतं पदैकेन भुवं स्पृशन् तप्यमा
नस्तपो घोरमिदमन्वाह भारत ॥८॥ **मनुरुवाच** ॥ येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यं यो जागर्ति शया
नेऽस्मिन्नायं तं वेद वेद सः ९ आत्मावास्यमिदं विश्वं यत्किंचिज्जगत्यां जगत् तेन त्यक्तेन भुंजीथा मा
गृधः कस्यचिद्धनम् १०

आत्मना ईश्वरेण आवास्यं स्वसत्ताचैतन्याभ्यां संव्याप्यं विश्वं सर्वं जगत्यां कियत् किं
चिज्जगद्गतं जातं अतस्तेनैवेश्वरेण यत्किंचित् त्यक्तं धनं तेनैव भुंजीथाः भोगान्भुंक्ष्व यद्वा तेन हेतुना त्यक्तेन ई
श्वरार्पणेनैव भुंजीथाः न स्वार्थं कस्यचिदपि धनं मा गृधः माभिकांक्षीः यद्वा कस्य चिदिति कस्यान्यस्य धनमस्ति
यतो धनाकांक्षा न क्रियेतेत्यर्थः तथा च श्रुतिः ईशावास्यमिति यथा श्लोकमेव १०

भा०अ० यामैः स्वपुत्रैः त्रिविष्टपं स्वर्गमपालयत् स्वयमेवेंद्रो बभूवेत्यर्थः तत्र प्रतिमन्वंतरं मन्वादयः षडन्ये भवंति तथाहि सू
३ तो द्वादशे वक्ष्यति मन्वंतरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वराः ऋषयोंऽशावतारश्च हरेः षड्विधमुच्यते इति तत्राद्य स्वायं

तांस्तथावसितान्वीक्ष्य यज्ञः सर्वगतो हरिः यामैः परिवृतो देवैर्हत्वाशासत्त्रिविष्टपं १८ स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुरग्नेस्सुतोऽभवत् द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः १९ तत्रेंद्रो रोचनस्त्वासीद्देवाश्च तुषितादयः ऊर्जस्तंभादयः सप्त ऋषयो ब्रह्मवादिनः २० ऋषेस्तु देवशिरसस्तुषिता नाम पत्न्यभूत् तस्यां जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभिविश्रुतं २१ अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ये धृतव्रताः अनुशिक्षन्व्रतं तस्य कौमारब्रह्मचारिणः २२ तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसुतो मनुः पवनः सृंजयो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सुता नृपाः २३ वशिष्ठतनयाः सप्त ऋषयः प्रमदादयः सत्या विदश्रुता भद्रा देवा इंद्रस्तु सत्यजित् २४ धर्मस्य सुनृतायां तु भगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेन इति ख्यातो जातः सत्यव्रतैः सह २५

भुवो मनुः प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ यामादयो देवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञो हरेरवतारः इंद्रश्च स एवेति तन्मन्वंतरं पंचविधमेव तच्च चतुर्थस्कंधोपक्रमे निरूपितमि १८ द्वितीयादिषु मन्वंतरेषु मन्वादिषट्कमाह स्वा रोचिषो द्वितीयस्तु इति यावद्गजेंद्रप्रश्नं १९ विभोरसाधारणं चरितमाह सहस्राणीति २०।२१ २२ २३ २४ २५ ३

२० २१

यस्मादेवमीश्वरः कर्म कृत्वा संन्यस्य नैष्कर्म्येणास्ते अस्माद्धेतोः ऋषयोप्यग्रे आदौ कर्माणि कुर्वंति किमर्थं अकर्म
हेतवे मोक्षार्थं पागांतरे कर्मनाशादि यस्मात् १४ नन्वीहमानः कर्मभिरवगुंठितः कोशकार इव बध्येतैव तत्राह ई
हत इति अतः तमनुवर्तमाना ये तेनावसीदंति न विसज्जते १५ तदेवं कालग्रहाय विश्वसृष्ट्यादि यः करोति
श्रीरामकृष्णाद्यवतारैश्च वेदोक्तवाक्यैः शरणं व्रजामीत्याह तमिति निजकर्म नरावतारानुरूपो मार्गस्तत्र सम्यक् स्थितं

अथाग्रे ऋषयः कर्माणीहंते कर्महेतवे ईहमानो हि पुरुषः प्रायोनीहां प्रपद्यते १४ ईहते भगवानीशो
न हि तत्र विसज्जते आत्मलाभेन पूर्णार्थो नावसीदंति येनु तं १५ तमीहमानं निरहंकृतं बुधं निराशिषं
पूर्णमनन्यचोदितं ॥ नृन् शिक्षयंतं निजकर्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येखिलधर्मभावनं ॥१६॥ श्रीशुक उवा
च ॥ इति मंत्रोपनिषदं व्याहरंतं समाहितं दृष्ट्वासुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन् क्षुधा १७

अत ईहमानं कर्माचरंतं तथापि जीववैलक्षण्यमाह निरहंकृतं निराशिषं अनन्यचोदितमिति निरहंकारत्वे हे
तुः बुधः निराशिष्ट्वे हेतुः पूर्णः अनन्यनियुक्तत्वे हेतुः प्रभुं तथापि कर्मानुष्ठाने हेतुः नृन् स्वाचारेण शिक्षयंतं
तत्किमर्थं तत्राह अखिलान् धर्मान् धारयतीति तथा तं १६ समाहितमपि संतं मंत्रोपनिषदं व्याहरंतं दृष्ट्वा सुप्तो
त्थितवद्विवशमिव मन्वाना असुरा यातुधानाश्च क्षुधा निमित्तेन जग्धुं अत्तुमभ्यद्रवन् १७ रामराम ॥ ५५

तुर्य्येमन्वंतरेप्रोक्तंगजेंद्रस्यविमोक्षणं द्वितीयादित्रिभिस्तत्तुविस्तरेणोपवर्ण्यते द्वितीयेतुगजेंद्रस्यगजीभिः
क्रीडनंजले देवाद्ग्राहग्रहीतस्यहरिस्मृतिरुदीर्य्यते आसीदस्ति १ तावतायोजनायुतेनपर्य्यकूपरितः त्रिकूट
समाख्यावीजमाहत्रिभिः शृंगैर्मुख्यैः अन्यैश्चशृंगैर्निर्झरांभसां निर्घोषैश्चककुभः सर्वाराचयन्नास्तेइतिप्र
श्रीशुकउवाच॥ आसीद्गिरिवरोराजंस्त्रिकूटइतिविश्रुतः क्षीरोदेनावृतःश्रीमान्योजनायुत
मुच्छ्रितः १ तावताविस्तृतःपर्य्यक्त्रिभिःशृंगैःपयोनिधिं दिशःखंरोचयन्नास्तेरौप्यायसहि
रण्मयैः २ अन्यैश्चककुभःसर्वारत्नधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झ
रांभसां ३ सचावनिज्यमानांघ्रिःसमंतात्पयऊर्मिभिः करोतिश्यामलांभूमिंहरिन्म
रकताश्मभिः ४ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरमहोरगैः किन्नरैरप्सरोभिश्चक्रीडद्भिर्जुष्ट
कन्दरः ५ यत्रसंगीतसंन्नादैर्नदद्गुहममर्षया अभिगर्ज्जंतिहरयःश्लाघिनःपरशंकया ६
वैलैवान्वयः कथंभूतैःशृंगैःरत्नैःधातुभिश्चविचित्रितैः नानाविधाद्रुमलतानांगुल्मायेषुतैः २ ३ पयऊ
र्मिभिःसमंतादवनिज्यमानाअंघ्रयोमूलप्रांतायस्य हरिद्भिःपालाशवर्णैः ४ ५ किन्नरादीनांसंगीतस
न्नादैःनदंत्योगुहायस्मिन्प्रदेशेतं अभिगर्ज्जंतिहरयःसिंहाः अमर्षया असहनेन ॥ ६ ॥ ऽऽ ॥ ४

सत्यजित इंद्रस्य सखा आसन् २६ उत्तमस्तृतीयो मनुः तस्य भ्राता तामसः चतुर्थो मनुरिति । त्रिशिखः ईश्वरः इंद्रः २८ अन्यान्
विशिष्टपराक्रमान् देवानाह देवा वैधृत इति २९ हरिरित्याहूतः व्याहृतः ग्रहग्रस्तं ग्राहात् ३० अमूमुचत् मोचयामा

सोऽनृतव्रतदुःशीलानसतो यक्षराक्षसान् भूतद्रुहो भूतगणांस्त्ववधीत्सत्यजित्सखः २६ चतुर्थ उत्तम
भ्राता मनुर्नाम्ना च तामसः पृथुः ख्यातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तत्सुताः २७ सत्यका हरयो वीरा देवास्त्रिशि
ख ईश्वरः ज्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेऽन्तरे २८ देवा वैधृतयो नाम विधृतेस्तनया नृप नष्टाः
कालेन यैर्वेदा विधृताः स्वेन तेजसा २९ तत्रापि जज्ञे भगवान् हरिण्यां हरिमेधसः हरिरित्याहृतो येन ग
जेंद्रो मोचितो ग्रहात् ॥३०॥ राजोवाच ॥ वादरायण एतत्ते श्रोतुमिच्छामहे वयं हरिर्यथा गजपतिं ग्राहग्र
स्तममूमुचत् ३१ तत्कथासु महत्पुण्यं धन्यं स्वस्त्ययनं महत् यत्र यत्रोत्तमश्लोको गीयते भगवान्
हरिः ३२॥ सूत उवाच ॥ परीक्षितैवं स तु वादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु चोदितः उवाच विप्राः प्रति
नंद्य पार्थिवं ॥ मुदा मुनीनां सदसि स्म शृण्वतां ॥३३॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मन्वंत
रानुवर्णने प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

स ३१ तत्कथासु तासु कथासु ॥ कथैव वा सु महत्पुण्यं पुण्यविशेषणं धन्यमित्यादि ॥३३॥ इत्यष्टमप्रथमः ॥१॥

भा० स्क० ८

तस्मिन्गिरौ सरश्चास्ते तद्वर्णयति स्म विपुलइत्यादिसार्द्धैः पंचभिः लसंति कांचनपंकजानि यस्मिन् १४ कु
मुदादीनां श्रियाऊर्जितम् कलः स्वनो येषां तैश्च निघुष्टे १५ चक्राह्वैः सारसैरप्याकीर्णे जलकुक्कुटादीनां कु

बिल्वैः कपित्थैर्जंबीरैर्वृतो भल्लातकादिभिः तस्मिन्सरः सुविपुलं लसत्कांचनपंकजं १४ कुमु
दोत्पलकह्लारशतपत्रश्रियोर्जितं मत्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुंतैश्च कलस्वनैः १५ हंसकारंडवाकी
र्णं चक्राह्वैः सारसैरपि जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितं १६ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्प
द्मरजःपयः कदंबवेतसनलनीपवंजुलकैर्वृतम् १७ कुंदैः कुरवकाशोकैः शिरीषैः कुटजेंगुदैः
कुब्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः १८ मल्लिकाशतपत्रैश्च माधवीजालकादि-
भिः शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं द्रुमैः १९ तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रयः करेणुभि
र्वारणयूथपश्चरन् सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मं प्ररुजन्वनस्पतीन् २०

लैः कूजितं १६ मत्स्यानां कच्छपानां च संचारेण चलतां पद्मानां रजसा युक्तं पयो यस्मिंस्तत् १७ १८ नित्यमृतवः फ
लपुष्पादिसंपत्तिहेतवो येषां तैरलं शोभितं १९ तत्रैव सति एकदा ततः गिरिकाननाश्रयो वारणयूथपः करेणुभि
श्चरन् तृषार्दितेनेष्टेन वृतः सरोवरस्याभ्यासं समीपगमादिति पंचमेनान्वयः किंकुर्वन् कीचकवेणुवेत्र

वंशविचकिलगुल्मतालहिंतालखर्जूरनारिकेलक्रमुकप्रभृतीन्
नलप्रसंकुलान् २०

नानायेऽरण्यपशवस्तेषांव्रातैःसंकुलाभिः अलंकृतः आस्ते किंच चित्राद्रुमा येषु सुरोद्यानेषु कलकंठा मधुर
स्वना विहंगमा यस्मिन् ७ किंच स्वच्छोदकैः सरित्सरोभिर्युतः मणय इव वालुका येषु तैः पुलिनैश्च पुनः देवन
देवस्त्रीणां मज्जनेन यत्रामोदस्तेन सौरभे युक्तानि अंबूनि अनिलाश्च युत आस्ते ८ तस्य द्रोण्यां वरुणस्योद्या

नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः विचित्रद्रुमसुरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्स
रोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभांभोनिलैर्युतः ८ तस्य द्रोण्यां भ
गवतो वरुणस्य महात्मनः उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषितां ९ सर्वतोलंकृतं दिव्यैर्नि
त्यपुष्पफलद्रुमैः मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः १० चूतैः पियालैः पनसैराम्रै रा
म्रातकैरपि क्रमुकैर्नारिकेरैश्च खर्जुरैर्बीजपूरकैः ११ मधुकैः शालतालैश्च तमालैरसनार्जु
नैः अरिष्टोडुंबरप्लक्षैर्वटैः किंसुकचंदनैः १२ पिचुमर्दैः कोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः द्राक्षे
क्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः १३

तत्रास्ते ९ गिरिवनादि सर्वं ध्येयमिति वक्ष्यति अतो गिरिमुपवर्ण्य वनं वर्णयति सर्वतोऽलंकृतमिति गि
रिं पुनर्वर्णयति मंदारादिभिर्वृत इत्यन्वयः १० ११ १२ १३ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ ऽऽ ॥ ऽऽ

दीनधियः करेणवः ते केवलं विचुक्रुशुः २८ २९ मनउत्साहः शक्तिः बलं शरीरं ओजइंद्रियं तेषां सकलं
बलादिविपर्ययो विपरीतं अधिकं जलौकसो ग्राहस्य ३० स इत्थं प्राणसंकटमाप यतो देही ३१ बुद्धिमेवा
ह नमामीति अहं च न प्रभवामि यतः ग्राहरूपेण केवलं विधातुः पाशेनावृतः तथापि तं परं परमेश्वरं परेषामाश्र

तथातुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा विचुक्रुशुर्दीनधियोऽपरे गजाः पार्ष्णिग्रह
स्तारयितुं न चाशकन् २८ नियुद्धतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतो बहिर्मिथः समाः सहस्रं व्य
गमन्महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः २९ ततो गजेन्द्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण म
हानभूद्व्ययः विकृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत्सकलं जलौकसः ३० इत्थं गजेन्द्रः स
यदाप संकटं प्राणस्य देही विवशो यदृच्छया अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिमथा
भिपद्यतः ३१ न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः प्रभवंति मोचितुं ग्राहेण पाशेन विधा
तुरावृतोऽप्यहं च तं यामि परं परायणं ३२ यः कश्चनेशो बलिनोऽन्तकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतो भृ
शं भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्भयान्मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि ३३

दीनामाश्रयभूतं शरणं यामि ३२ कोसौ यं शरणं यासि तत्राह यः कश्चनेति अंतक एवोरगः तस्मात्तं शरणमीम
हि अर्थमः यद्भयादित्यत्र श्रुतिः भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति

कथंभूतः यस्य गंधमात्राद्धरयः सिंहाः गजेंद्रादयश्च भयाद्द्रवंति पलायंते २१ वृकादयस्तु क्षुद्रा अल्पप्राणिनः
यद्गंधमात्राद्धरयो गजेंद्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सखड्गाः महोरगाश्चापि भयाद्द्रवंति सगौरकृष्णाः सरभा
श्चमर्यः २१ वृकावराहा महिषर्क्षशल्या गोपुच्छशालावृकमर्कटाश्च अन्यत्र क्षुद्रा हरिणाः शशा
दयश्चरंत्यभीता यदनुग्रहेण २२ स घर्मतप्तः करिभिः करेणुभिर्वृतो मदच्युत्कलभैरनुद्रुतः गिरिं
गरिम्णा परितः प्रकंपयन्निषेव्यमाणोऽलिकुलैर्मदाशनैः २३ सरोऽनिलं कंजसरेणुरूषितं जिघ्रन्
विदूरान्मदविह्वलेक्षणः वृतः स्वयूथेन तृषार्दितेन तत्सरोवराभ्यासमथागमद्द्रुतं २४ विगा
ह्य तस्मिन्नमृतांबु निर्मलं हेमारविंदोत्पलरेणुवासितं पपौ निकामं निजपुष्करोद्धृतमात्मान
मद्भिः स्नपयन्गतक्लमः २५ स पुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाययन्संस्नपयन्यथा गृही
घृणी करेणुः कलभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोऽजमायया २६ तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचो
दितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाग्रहीत् यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोऽतिबलो विचक्र
मे २७

अन्यत्र नद्दृष्टिपथं त्यक्त्वा चरंति २२ पुनः कीदृशः घर्मतप्तः मदच्युत् वदश्चारीति तथा तैः २३ २४
निजेन पुष्करेण कराग्रेणोद्धृतं गतक्लमः सन्निति कामं पपौ २५ २६ २७

भा० अ० विश्वहेतुत्वं स्वतःसिद्धत्वं चोक्तं इदानीं विश्वप्रकाशकत्वं च वर्णयन् प्रार्थयते यः स्वात्मनीति विभातं अभिव्यक्तं सत्
७ क्वचित्प्रलये तिरोहितं लीनं सत् तदुभयं कार्यं कारणं च साक्षी सन् ईक्षते साक्षित्वे हेतुः अविद्धदृक् अलुप्तदृष्टिः आ
त्ममूलः स्वप्रकाशः कुतः परावरप्रकाशकात् चक्षुरादेरपि परः तस्यापि प्रकाशक इत्यर्थः चक्षुषश्चक्षुरित्यादि
श्रुतेः ४ तिरोहितमीक्षत इत्येतत् प्रपंचपूर्वकं दुर्ज्ञेयत्वं वदन् प्रार्थयते कालेनेति द्वाभ्यां पंचत्वमितेषु गहनं दु

यः स्वात्मनीदं निजमाययार्पितं क्वचिद्विभातं क्व च तत्तिरोहितं अविद्धदृक्साक्ष्युभयं तदीक्षते स आत्म
मूलोवतु मां परात्परः ४ कालेन पंचत्वमितेषु कृत्स्नशो लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु तमस्तदासीद्गह
नं गभीरं यस्तस्य पारेभिविराजते विभुः ५ न यस्य देवा ऋषयः पदं विदुर्जंतुः पुनः कोर्हति गंतुमीरितुं य
था नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो दुरत्ययानुक्रमणः स मावतु ६ दिदृक्षवो यस्य पदं सुमंगलं विमुक्तसंगा मु
नयः सुसाधवः चरंत्यलोकव्रतमव्रणं वने भूतात्मभूताः सुहृदः स मे गतिः ७

रवगाहं गंभीरमनंतं तस्य तमसः आदित्यवर्णं तमसः परस्तादिति श्रुतेः ५ अत एव देवादयो यस्य स्वरूपं न वि
दुर्जंतुरर्वाचीनः गंतुं ज्ञातुं ईरितुं वक्तुं वा दुरत्ययं दुर्गममनुक्रमणं चरितं कथनं वा यस्य सः मामा ६ कथं न हि तमे
वं विदित्वातिमृत्युमेति इत्यादि श्रुतिरित्याशंक्य तज्ज्ञानोपायं कथयन्नाह दिदृक्षव इति अवलोकव्रतं ब्र
ह्मचर्यादि अव्रणं अछिद्रं भूतानामात्मभूताः भूतेष्वात्मदृष्टयः संतः स मे गतिरस्तु ७ ७

द्रष्टमे द्वितीयः ॥२॥ तृतीये तु गजेंद्रेणस्तुतो हरिरूपेत्यतं समुद्धारेभं ग्राहाद्ग्राहं देवलशापतः जापं जप्यं स्तो
त्रं प्राग्जन्मनि रिंद्रद्युम्नसंज्ञे ॥१॥ तस्मै नमोनमनं अभिधीमहि अभिध्यायेम केवलं ग्राहगृहीतत्वेन कायप्रणत्वे
रशक्यत्वात् ॥ स्वस्य तज्ज्ञानं संभावयितुं विशिनष्टि यतश्चिद्रूपात् एत देहादि चिदात्मकं चेतनं भवति तदुक्तं ये

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे गजेंद्रोपाख्याने नाम द्वितीयोध्यायः ॥२॥ श्रीबादरायणि
रुवाच ॥ एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि ॥ जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितं १
गजेंद्र उवाच ॥ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकं पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि
२ यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयं योऽस्मात्परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये स्वयंभुवम् ३ ॥

न चेतयते विश्वमिति अहेतुः पुरुषाय पुर्षुकारणत्वेन प्रविष्टाय ननु प्रकृतिपुरुषौ कारणमिति प्रसिद्धिस्तत्रा
ह आदिः प्रकृतिः बीजं पुरुषः तद्रूपाय प्रविष्टत्वेपि जीववत्पारतंत्र्यं वारयति परेशायेति २ परमैश्वर्यं विवृ
ण्वन्नाह यावत्समाप्ति यस्मिन्नधिष्ठाने यत उपादानात् येन कर्त्रा यश्च स्वयमेवेदं विश्वं भवति अस्मात्कार्या
त् परस्मात्कारणाच्च यः परस्तं स्वयंभुवं स्वतःसिद्धं प्रपद्ये शरणं व्रजामि ३

इत्यष्टमे द्वितीयः॥२॥ तृतीयेतुगजेंद्रेणस्तुतोहरिरुपेत्यतं समुद्दधारेभंग्राहाद्ग्राहंदेवलशापतः जाप्यंजप्यंस्तो
त्रंप्राग्जन्मनिइंद्रद्युम्नसंज्ञे॥१॥ तस्मैनमोनमनंअभिधीमहि अभिध्यायेम केवलंग्राहगृहीतत्वेन कायप्रणत्वे
रशक्यत्वात्॥ स्वस्यतज्ज्ञानंसंभावयितुंविशिनष्टि यतश्चिद्रूपात् एतद्देहादिचिदात्मकंचेतनंभवति तदुक्तं ये

इतिश्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे गजेंद्रोपाख्याने नाम द्वितीयोध्यायः॥२॥ श्रीबादरायणि
रुवाच॥ एवंव्यवसितोबुद्ध्यासमाधायमनोहृदि॥ जजापपरमंजाप्यंप्राग्जन्मन्यनुशिक्षितं १
गजेंद्र उवाच॥ नमोभगवतेतस्मैयतएतच्चिदात्मकं पुरुषायादिबीजायपरेशायाभिधीमहि
२ यस्मिन्निदंयतश्चेदंयेनेदंयइदंस्वयं योऽस्मात्परस्माच्चपरस्तंप्रपद्येस्वयंभुवम् ३ ॥

नचेतयतेविश्वमिति अत्रहेतुःपुरुषाय पुर्षुकारणत्वेनप्रविष्टाय ननुप्रकृतिपुरुषौकारणमितिप्रसिद्धिस्तत्रा
ह आदिःप्रकृतिःबीजंपुरुषःतद्रूपाय प्रविष्टत्वेपिजीववत्पारतंत्र्यंवारयति परेशायेति २ परमेश्वर्यंविवृ
णवन्नाह यावत्समाप्ति यस्मिन्नधिष्ठाने यतउपादानात् येनकर्त्रा यश्चस्वयमेवेदंविश्वंभवति अस्मात्कार्या
त् परस्मात्कारणाच्चयःपरस्तं स्वयंभुवंस्वतःसिद्धंप्रपद्येशरणंव्रजामि ३

साक्षित्वेपिसर्वाध्यक्षत्वेपिनिर्विकारत्वमुक्तं आत्मनां क्षेत्रज्ञानांमूलाय मूलस्यप्रधानस्यापिप्रकृतयेउद्भ
वहेतवे तत्रहेतुः पुरुषायपूर्वमेवासते तथाचश्रुतिः पूर्वमेवाहमिहासमितितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमिति पू
र्णायमितिवा १० सर्वेन्द्रियाणांयेगुणाःविषयास्तेषांद्रष्ट्रे सर्वेप्रत्ययाइंद्रियवृत्तयोहेतवोज्ञापकायस्यत
स्मै तदेवाह असताअहंकारादिप्रपंचेन छाययाअसद्रूपयाउक्ताय प्रतिबिंबेनबिंबमिवसूचिताय तत्रहे

क्षेत्रज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वाध्यक्षायसाक्षिणे पुरुषायात्ममूलायमूलप्रकृतयेनमः १० सर्वेंद्रि
यगुणद्रष्ट्रेसर्वप्रत्ययहेतवे असताच्छाययोक्तायसदाभासायतेनमः ११ नमो नमोनमस्ते
खिलकारणायनिःकारणायाद्भुतकारणाय सर्वागमाम्नायमहार्णवायनमोपवर्गाय
परायणाय १२

तुः सद्रूपोविषयेष्वाभासोयस्यतस्मै तदुक्तंतृतीये यथाजलस्थआभासइत्यादिना पाठांतरेअसत्यस्यछा
ययाअध्यासेन अक्ताय अयुक्ताय तदधिष्ठानायेत्यर्थः ११ अखिलकारणाय सर्वकारकरूपाय अतएवस्व
यंनिःकारणाय कारणत्वेपिमृदादिवद्विकारंवारयति अद्भुतकारणायेति एवंभूतत्वेप्रमाणमाह सर्वेआगमाः
पंचरात्रादयः आम्नायाश्चवेदास्तेषांमहार्णवायस्रोतसामिवपर्य्यवसानस्थानाय अपवर्गाय मोक्षरूपाय अतःप

दुरत्ययानुक्रमणत्वं प्रपंचयन् प्रणमति नविद्यतइत्यादिना लोकानामपायः प्रलयः संभवोजन्म तयो
र्द्वैतं तदर्थं यस्तानि जन्मादीनि स्वीकरोति तस्मै नमइत्युत्तरेणान्वयः ब्रह्मणेऽरूपाय अनंतशक्त
येउरुरूपाय आश्चर्याणिकर्माणियस्य तस्मै परेशाय नमः ६ आत्मप्रदीपाय प्रकाशांतरस्याविषया

नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवा ननामरूपेगुणकर्मएववा तथापिलोकाप्ययसंभवाययःस्वमा
ययातान्यनुकालमृच्छति तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेऽनंतशक्तये अरूपायोरुरूपायनमआश्च
र्यकर्मणे ६ नमआत्मप्रदीपायसाक्षिणेपरमात्मने नमोगिरांप्रदीपायमनसाचेतसाम
पि ७ सत्वेनप्रतिलभ्यायनैष्कर्म्येणविपश्चिता नमःकैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे ८
नमःशांतायघोरायमूढायगुणधर्मिणे निर्विशेषायसाम्यायनमोज्ञानघनायच ९

य कृतःसाक्षिणेप्रकाशाय परात्मनेजीवनियंत्रे अतएवगिरांविदुराय अप्राप्यायचेतसांचित्तवृत्तीनां त
थाचश्रुतिः यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेति ७ एवमपिविपश्चितानिपुणेननैष्कर्म्यसंन्यासेन सत्वे ६/
नसिद्धेनसंन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्वाइतिश्रुतेः प्रतिलभ्यायप्रत्युतोनप्राप्याय निर्वाणसुखसंविदे मोक्षा गह
नंदानुभूतये ८ गुणधर्मिणेसत्वादिधर्मानुकारिणे ज्ञानघनायचेति निर्विशेषत्वेनित्यप्रधानवैलक्षण्यमु

इष्टां गतिं कामितं धर्मादिफलं प्राप्नुवंत्येव न तु तावदेव किंतु यास्तैरकामिता अन्या अप्याशिषो राति देहमव्ययं
राति स एवंभूतः अदभ्रदयः स मे विमोक्षणमेव केवलं करोतु नाधिकं प्रार्थ्यं १६ एतावदप्यहं भक्तिसुखान
भिज्ञत्वेन वांछामि यस्य त्वेकांतभक्ता न किंचिदर्थं वांछंति परमेश्वरमीडे स्तौमीत्युत्तरेणान्वयः तेषां नि
ष्कामत्वे हेतुः ये वै भगवतः सर्वज्ञान्मुक्तान प्रपन्नाः सेवितवंतः १७ अत्यद्भुतसुमंगलत्वप्रदर्शनार्थं मत्तर

यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजंत इष्टां गतिमाप्नुवंति किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं
करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणं १६ एकांतिनो यस्य न कंचनार्थं वांछंति ये वै भगवत्प्रपन्नाः अत्य
द्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायंत आनंदसमुद्रमग्नाः १७ तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयो
गगम्यं अतींद्रियं सूक्ष्ममिवातिदूरमनंतमाद्यं परिपूर्णमीडे १८ यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोका
श्चराचराः नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृताः १९ यथार्चिषोऽग्नेः सवितुर्गभस्तयो निर्यांति सं
यांत्यसकृत्स्वरोचिषः तथा यतोऽयं गुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः २०

त्वादिविशेषणानि १८ परिपूर्णत्वं दर्शयन्नाह त्रिभिर्यस्येति फल्ग्व्या च स्वल्पयैव कलया अंशेन कृताः स
तयत्वादिति तृतीयेनान्वयः १९ कथं कृता इत्यपेक्षायां दृष्टांतौ यथार्चिषोऽग्नेरिति प्रवाहे दृष्टांतः सवितुर्ग
भस्तय इत्यानंत्ये निर्यांति निर्गच्छंति संयांति लीयंते गुणसंप्रवाहमेवाह बुद्धिर्मनः खानीति करणानि शरीर
सर्गाः कार्यदेहप्रवाहाश्च यतो भवंतीति सः २०

गुणाएवारणयस्ताभिश्छन्नश्चिदूष्मयाज्ञानाग्निस्तस्मै तेषांगुणानांक्षोभेकार्येविस्फूर्जितंबहिर्वृत्तिकंमानसंयस्य
सोकामयतबहुस्यामितिश्रुतेः नैष्कर्म्यमात्मतत्त्वं तस्यभावेनभावनयाविवर्जिता आगमाविधिनिषेधलक्ष
णायेस्तेषुस्वयमेवप्रकाशायस्यतस्मै १३ मादृक्मद्विधश्चासौप्रपन्नःपशुस्तस्यपाशोऽविद्यातस्याविशेषेणमो
क्षणंयेन तत्रयोग्यतामाह मुक्ताय मोचनेहेतुः भूरिःकरुणायस्य अतस्तत्रार्थेऽलयाय अनलसाय स्वांशेनांतर्या

गुणारणिछन्नचिदुष्मपायतत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय नैष्कर्म्यभावेनविवर्जितागमस्वयंप्रकाशा
यनमस्करोमि १३ मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणायमुक्तायभूरिकरुणायनमोलयाय स्वांशेनसर्व
तनुभृन्मनसिप्रतीतप्रत्यग्दृशेभगवतेबृहतेनमस्ते १४ आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषुसक्तैर्दुष्प्राप
णायगुणसंगविवर्जिताय मुक्तात्मनेस्वहृदयेपरिभावितायज्ञानात्मनेभगवतेनमईश्वराय १५

मिरूपेणसर्वेषांतनुभृतांमनसिप्रतीताप्रख्यातायाप्रत्यक्दृक् तस्मै तथाचश्रुतिः यआत्मनितिष्ठन् आ
त्मानमंतरोयमयतीति भगवते सर्वेषांतनुभृतांनियमनसमर्थाय तेषांमनसिस्थितत्वेपिबृहते अपरिछि
न्नाय १४ अंतस्थत्वेपिदेहादिष्वासक्तैर्दुःप्रापणाय प्राप्तुमशक्याय तत्रहेतुः गुणसंगेनविवर्जिताय
अतएवमुक्तात्मभिर्देहादिष्वनासक्तैश्चिंतिताय तैःपरिभावितंरूपमाह ज्ञानात्मनइत्यादि १५ ॥ ६६ ॥

तर्हि सर्वेपि योगमपि किं नास्थितास्तत्राह नम इति द्वाभ्यां असह्यो वेगो रागादिलक्षणो यस्य तथाभूतं शक्ति
त्रयं यस्य तस्मै वहिः अखिलधियां सर्वेन्द्रियाणां गुणाय शब्दादिरूपेण प्रतीयमानाय अतः कदिंद्रियाणां
कुत्सितानींद्रियाणि येषां तेषामनवाप्यं तवर्त्म यस्य २५ यच्छक्त्या यस्य मायया अहंधीस्तयापहृतं आवृतं

नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्रपन्नपालाय दुरंतशक्तये कदिं
द्रियाणामनवाप्यवर्त्मने २५ नायं वेद स्वमात्मानं यच्छक्त्याहंधिया हतं तं दुरत्ययमाहा
त्म्यं भगवंतमितोस्म्यहं २६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं गजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो वि
विधलिंगभिदाभिमानाः नैते यदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात् तत्राखिलामरमयो हरिरा
विरासीत् २७ तं तद्वदार्त्तमुपलभ्य जगन्निवासः स्तोत्रं निशम्य दिविजैः सह संस्तुवद्भिः छंदोम
येन गरुडेन समुह्यमानश्चक्रायुधोभ्यगमदाशु यतो गजेन्द्रः २८

अयं जनो न वेद दुरत्ययं माहात्म्यं यस्य
तं इतः आश्रितोस्मि २६ उपवर्णितं निर्विशेषं मूर्त्तिभेदं विना परं तत्त्वं येन तं विविधा चासौ लिंगभिदा मू
र्त्तिभेदस्तस्यामभिमानो येषां अत एते यदा नोपजग्मुस्तत्र तदा अखिलामरमयः सर्वदेवमयमूर्त्तिः २७ दि

अत एव देवादीनां मध्ये कोपि न भवति न जंतुः लिंगत्रयशून्यं प्राणिमात्रमपि किंतु सर्वस्य निषेधे अवधित्वेन शिष्यत
इति निषेधशेषः मायया अशेषात्मकश्च जयतात् मोक्षणाय आविर्भवतु २१ न च ग्राहाच्छरीरस्य मोक्षणेनाहं जीवितुमि
च्छामि तत्र हेतुः अमुया अंतर्बहिश्चाविवेकया आवृतया गजजात्या किं प्रयोजनं आत्मलोकस्य आत्मप्रकाशस्य यदाव
रणमज्ञानं तस्यैव तु मोक्षस्य कालेन नाशो नास्ति यद्वा देहसंबंधो देहनाशे नश्येदेव किं तन्मोक्षप्रार्थनेनाह श्री

स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ् न स्त्री न षंडो न पुमान्न जंतुः नायं गुणः कर्म न सन्न चासन्निषेधशेषो जयता
दशेषः २१ जिजीविषे नाहमिहामुया किमंतर्बहिश्चावृतयेभयोन्या इच्छामि कालेन न यस्य विप्ल
वस्तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षं २२ सोहं विश्वसृजं विश्वमविश्वं विश्ववेदसं विश्वात्मानमजं
ब्रह्म प्रणतोस्मि परं पदं २३ योगरंधितकर्माणो हृदि योगविभाविते योगिनो यं प्रपश्यंति योगिनं
तं नतोस्म्यहं २४

त्मलोकावरणस्य तु कालेन विप्लवो नास्ति ज्ञानैकनिवर्त्यत्वात् अतस्त
स्यैव मोक्षमिच्छामीत्यर्थः सोहं मुमुक्षुर्विश्वं विश्वरूपं अविश्वं व्यतिरिक्तं च विश्वं वेदो धनं उपकरणं यस्य तं
विश्वस्य आत्मानं च केवलं प्रणतोस्मि न तु तं जानामि २३ योगं विना दुर्ज्ञानत्वात् योगे भगवद्धर्मेण रंधितानि क
र्माणि येषां ते यं पश्यंति २४

भा० अ० कथंभूतं यशसोधामआश्रयं अतः कीर्तनीयागुणाः सतीकथाचयस्यतं ४ स्वंलोकंगंधर्वलोकं ५ ६ ७ कुला
११ चलेमलयाद्रौवाश्रमोयस्य ८ तूष्णींरहस्युपासीनंवीक्ष्य ९ शापमेवाह असाधुरित्यादि अकृतात्मशिक्षि

प्रणम्यशिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययं अगायतयशोधामकीर्तन्यगुणसत्कथं ४ सोनुकंपित
ईशेनपरिक्रम्यप्रणम्यतं लोकस्यपश्यतोलोकंस्वमगान्मुक्तकिल्बिषः ५ गजेंद्रोभगवत्स्पर्शा
द्विमुक्तोज्ञानबंधनात् प्राप्तोभगवतोरूपंपीतवासाश्चतुर्भुजः ६ सवैपूर्वमभूद्राजापांड्यो द्र
विडसत्तमः इंद्रद्युम्नइतिख्यातोविष्णुव्रतपरायणः ७ सएकदाराधनकालआत्मवान् गृहीतमौ
कु २ नव्रतईश्वरंहरिं जटाधरस्तापसआप्लुतोच्युतंसमर्चयामासकुलाचलाश्रमः ८ यदृच्छयातत्रम
हायशामुनिःसमागमच्छिष्यगणैःसमावृतः तंवीक्ष्यतूष्णीमकृतार्हणादिकंरहस्युपासीनमृषि
श्चुकोपह ९ तस्माइमंशापमदादसाधुरयंदुरात्माकृतबुद्धिरद्यः विप्रावमंताविशतांतमोंधं यथा
गजस्तब्धमतिःसएव ॥१०॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंशप्त्वागतोगस्त्योभगवान्नृपसानुगः इंद्रद्युम्नो
पिराजर्षिर्दिष्टंतदुपधारयन् ११
तावुद्धिर्यस्य गजोयथास्तब्धमतिस्तथैवायं अतःसएवगजपतिर्भवत्वितिशेषः १० दिष्टंदेवात्प्रापितंतदुपधा

११

खेदष्ट्वाउपात्तंउद्यतंचक्रंयेन २९ गरुडोपिमंदगतिरितितत:सहसावतीर्य्य अरिणाचक्रेणविपाटितंमुखंयस्य
तस्मिन्ग्राहेसतितं ३० ॥ इत्यष्टमेतृतीयः ॥ ३ ॥ चतुर्थेतुतयोर्ग्राहःप्रापगांधर्वतांपुनः गजंस्वपार्षदंकृत्वाहरिर्निन्ये
निजंपदं १ २ हूहूसंज्ञोगंधर्वसत्तमः असौदेवलस्यशापेनग्राहोजातः सवेतनः सद्योमुक्तःसन्तुत्तमश्लो

सोऽतःसरस्युरुबलेनगृहीतआर्त्तोदृष्ट्वागरुत्मतिहरिंखउपात्तचक्रं उत्क्षिप्यसांबुजकरंगिरमा
हकृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरोभगवन्नमस्ते २९ तंवीक्षितेगजमजःसहसावतीर्य्यसग्राहमाशुसर
सःकृपयोज्जहार ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणागजेंद्रंसंपश्यतांहरिरमूमुचदुच्छ्रियाणां ३० ॥ इति श्री
मद्भागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेगजेंद्रमोक्षेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तदादेवर्षिगं
धर्वाब्रह्मेशानपुरोगमाः मुमुचुःकुसुमासारंशंसंतःकर्मतद्धरेः १ नेदुर्दुंदुभयोदिव्यागंधर्वान
नृतुर्जगुः ऋषयश्चारणाःसिद्धास्तुष्टुवुःपुरुषोत्तमं २ योऽसौग्राहःसवैसद्यःपरमाश्चर्यरूपधृक्
मुक्तोदेवलशापाद्धूहूर्गंधर्वसत्तमं ३

कमगायतेत्यन्वयः एवहीतिहासोत्तमकथा सरसिस्त्रीभिःक्रीडन्नसौस्नातुंप्रविष्टंदेवलंपादेप्रगृह्यविचकर्ष
सचप्रकुपितोग्राहोभवेतिशशाप तेनचप्रसादितःसन्नुवाच एवमेवगजेंद्रग्रहणांते ततश्चगजेंद्रमुद्धरन्हरि

२० २१ अव्यक्तं मायां अव्ययं धर्मं भक्तिलक्षणं सोमकश्यपयोरपि पत्नीः दाक्षायणीः २२ सितवारणं ऐरावतं सु
सुसमाहिताः एकाग्रचित्ताः ममरूपाणि महिभूतीः २४ २५ जलजोत्तमं शंखवरं प्राध्मायवादयित्वा २६ ३

शेषं च मत्कलां सूक्ष्मां श्रियं देवीं मदाश्रयां ब्रह्मणं नारदमृषिं भवं प्रह्लादमेव च २० मत्स्यकूर्मवराहा
द्यैरवतारैः कृतानि मे कर्माण्यनंतपुण्यानि सूर्यं सोमं हुताशनं २१ प्रणवं सत्यमव्यक्तं गोविप्रान्ध
र्ममव्ययं दाक्षायणीर्धर्मपत्नीः सोमकश्यपयोरपि २२ गंगां सरस्वतीं नंदां कालिंदीं सितवारणं ध्रु
वं ब्रह्मर्षीन्सप्तर्षीन्पुण्यश्लोकांश्च मानवान् २३ उत्थायापररात्रांते प्रयताः सुसमाहिताः स्म
रंति मम रूपाणि मुच्यंते ह्येनसोऽखिलात् २४ ये मां स्तुवंत्यनेनांग प्रतिबुध्य निशात्यये तेषां
प्राणात्यये चाहं ददामि विमलां गतिं ॥२५॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्यादिश्य हृषीकेशः प्राध्माय जलजो
त्तमं हर्षयन्विबुधानीकमारुरोह खगाधिपं ॥२६॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे चतुर्थो
ध्यायः ॥४॥ श्रीशुक उवाच ॥ राजन्नुदितमेतत्ते हरेः कर्माघनाशनं गजेंद्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं त्वंतरं
शृणु १

त्यष्टमे चतुर्थेः ॥४॥ अमृताख्यानमष्टाभिरध्यायैरनुवर्ण्यते स्वभक्तपक्षपातेन यत्र योषायितं हरिः पंच
मे पंचमं चाथ षष्ठं चाकथयन्मनुं ॥ विप्रशापाद्वनिः श्रीकेः कृतां देवैर्हरिस्तुतिम् १ रामरामरामराम॥

कौंजरीं योनिमापन्नः तर्हि पश्चात्कथं स्मृतिर्जातात्राह हरेरर्चनस्यानुभावेनेति १२ अद्भुतं स्वभवनमगात् १३
एतत्कृष्णराजमोक्षणं नाम कृष्णानुभावस्तवेरितः कथंभूतस्तत्राह स्वर्ग्यमित्यादि दुःस्वप्नं नाशयतीति तथा १४ अ

आपन्नः कौंजरीं योनिमात्मस्मृतिविनाशिनीं हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेप्यनुस्मृतिः १२ एवं विमो
क्ष्य गजयूथपमब्जनाभस्तेनापि पार्षदगतिं गमितेन युक्तः गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानः कर्माद्भुतं स्व
भवनं गरुडासनोगात् १३ एतन्महाराज तवेरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणं स्वर्ग्यं यशस्यं
कलिकल्मषापहं दुस्वप्ननाशं कुरुवर्य शृण्वतां १४ यथानुकीर्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः शु
चयः प्रातरुत्थाय दुःस्वप्नाद्युपशांतये १५ इदमाह हरिः प्रीतो गजेंद्रं कुरुसत्तम शृण्वतां सर्वभूता
नां सर्वभूतमयो विभुः १६ श्रीभगवानुवाच ॥ ये मां त्वां च सरश्चेदं गिरिकंदरकाननं वेत्रकीचकवे
णूनां गुल्मानि सुरपादपान् १७ शृंगाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च क्षीरोदं मे प्रियं धाम श्वे
तद्वीपं च भास्वरं १८ श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां गदां कौमोदकीं मम सुदर्शनं पांचजन्यं सुपर्णं पतगेश्वरं
१९

तः श्रेयस्कामा एतद्यथावदनुकीर्तयंति १५ अनेन श्रेयो भवतीति कुतो ज्ञातं साक्षाद्भगवद्वचनादेवेत्याह इद
माहेत्यादि यावत्समाप्ति १६ प्रसंगादन्यस्यापि स्मरणे फलमुच्यते सर्वेषां द्वितीयांतानां स्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः

भा० यतो हितोः अंबुचरात्मनाकूर्मरूपेण ११ सुराणांसाधितासुधारत्युक्तायुद्धाद्यपिसूचितं अतःपृच्छति
भा० अ० किंवान्यदिति॥१३॥२७॥नोतिष्ठेरन् नपुनर्जीवंतीतिस्मेत्यर्थः १५ दुर्वाससाहिकराचिन्मार्गेगछंतमिंद

१३ राजोवाच॥ यथाभगवताब्रह्मन्मथितःक्षीरसागरः यदर्थंवायतश्चाद्रिंदधारांबुचरात्मना
११ यथामृतंसुरैःप्राप्तंकिमन्यदभवत्ततः॥एतद्भगवतःकर्मवदस्वपरमाद्भुतं १२ त्वया
न३ संकथ्यमानेमहिम्नासात्वतांपते॥नातितृप्यतिमेचित्तंसुचिरंतापतापितं १३ सूतउवा
च॥संपृष्टोभगवानेवंद्वैपायनसुतोद्विजाः॥अभिनंद्यहरेर्वीर्यमभ्याचष्टुंप्रचक्रमे १४
श्रीशुकउवाच॥यदायुद्धेसुरैर्दैवावाध्यमानाःशितायुधैः गतासवोनिपतितानोत्तिष्ठेरन्स्म
भूयसः १५ यदादुर्वाससःशापेनसेंद्रालोकास्त्रयोनृप निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्रनेशुरिज्याद
यःक्रियाः १६ निशम्यैतत्सुरगणामहेंद्रवरुणादयः नाध्यगच्छन्स्वयंमंत्रैर्मंत्रयंतोविनि
श्चयं १७ ततोब्रह्मसभांजग्मुर्मेरोर्मूर्द्धनिसर्वशः सर्वंविज्ञापयांचक्रुःप्रणताःपरमेष्ठिने १८

दृष्ट्वास्वकंठस्थामालांतस्मैदत्वा तेनचश्रीमदेनादत्वैरावतस्यकुंभयोर्निक्षिप्ता सचगजोन्मत्तःपद्भ्यांतां
मालांचूर्णीचकार ततःकुपितोदुर्वासास्तंशशाप त्रिभिर्लोकैःसहनिःश्रीकोभवेति तदेतदाह यदादु

तामसश्च तुर्यो मनुस्तस्य सोदरो भ्राता २ ३ ४ ५ तस्य वैकुंठसंज्ञस्य हरेरनुभावः सनकादिशापेन दैत्य
तां प्राप्ताभ्यां स्वपार्षदाभ्यां वाराहादिरूपेण प्रह्लादिलक्षणाः गुणाश्च ब्रह्मण्यतादयः परमोदयाश्च महद्भयः

पंचमो रैवतंनाम मनुस्तामससोदरः बलिविंध्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वकाः २ विभुरिंद्रः
सुरगणा राजन्भूतरयादयः हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो द्विजाः ३ पत्नी विकुंठा शुभ्रस्य
वैकुंठैः सुरसत्तमैः तयोः स्वकलया जज्ञे वैकुंठो भगवान्स्वयं ४ वैकुंठकल्पितो येन लोको लो
कनमस्कृतः रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया ५ तस्यानुभावः कथितो गुणाश्च प चं ५
रमोदयाः भौमान्रेणून्स विममे यो विष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ६ षष्ठश्च चाक्षुषः पुत्रश्चाक्षुषो नाम
वै मनुः पुरुपुरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः ७ इंद्रो मंत्रद्रुमस्तत्र देवा आप्यादयो ग
णाः मुनयस्तत्र वै राजन्हविष्मद्वीरकादयः ८ तत्रापि देवः संभूत्यां वैराजस्याभवत्सुतः
अजितो नाम भगवानंशेन जगतः पतिः ९ पयोधिं येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा भ्रम
माणोंभसि धृतः कूर्मरूपेण मंदरः १०
कथितास्तृतीयस्कंधादिषु ६ ७ ८ ९ १० रामराम

भा॰ श्री॰ दैवीनिर्लोकेप्रसिद्धाभिर्गीर्भिः स्तुतिमकरोत् २५ देववरंत्वांनमामहे देववरंत्वांनमामेतिवा वरत्वेहेतुःसत्यंकु
१४ तः अविक्रियंतत्कुतः अनंतं आद्यं अनादि आद्यंतवतोहिवृद्ध्यादिविक्रियाभवति किंचगुहाशयंसर्वांत
रं कुतः नि ष्कलंनिरूपाधिंतत्कुतः अप्रतर्क्यं तत्कुतः मनोग्रयानं मनसोपिप्रविष्टं मनःप्राप्यस्थानं ततः
प्रागेवविद्यमानत्वात् तथाचश्रुतिः अनेजदेकंमनसोजवीयोनैनद्देवाआप्नुवन् पूर्वमर्षत् तद्धावतो
न्यदित्येति तिष्ठदिति वचसाअनिरुक्तं अविषयत्वात् यद्वाचानभ्युदितं येनवागभ्युदितइतिश्रुतेः

तत्राहृष्टस्वरूपायश्रुतएवीयवैविभो॥ स्तुतिमब्रूतदैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः २५ ब्र॰
ह्मोवाच॥ अविक्रियंसत्यमनंतमाद्यंगुहाशयंनिष्कलमप्रतर्क्यं मनोग्रयानंवचसानिरुक्तं
नमामहेदेववरंवरेण्य २६ विपश्चितंप्राणमनोधियात्मनामर्थेंद्रियाभासमनिद्रमव्रणं
छायातपौयत्रनगृध्रपक्षौतमक्षरंखंत्रियुगंव्रजामहे २७

मनोवचसोरगोचरत्वादतर्क्यं यथेष्टंवा
सर्वेषांहेतुर्हेतुमद्भावः २६ किंच प्राणादीनांविपश्चितंज्ञातारं आत्माअहंकारोविदेहावानतत्रद्युतिरि
केष्वेयमस्तीत्याह अर्थोविषयः इंद्रियाणि तद्ग्राहकाणि तदुभयरूपेणाभासतइतितथातं तथाप्यनिद्रं
स्वप्नद्रष्टवदज्ञानरहितंकुतः अव्रणंअदेहं अतएवाद्यंखमिवव्यापिनंचसर्वत्रहेतु यत्रयस्मिन्गृध्रपक्षौ

जीवपक्षपातिनौ छायातपौ अविद्याचतद्विव
त्तिकाविद्याचनास्तितं त्रियुगेषु नास्तितंत्रियुगेषा
विर्भवंतं शरणंव्रजामः २७

१४

असुरानयथा देववैलक्षण्येन वस्त्रपुष्पादियुक्तान्विलोक्येत्यर्थः १९ हरिं शरणंगतास्संतोयथाएवंसर्वप्राण्या
मद्दतिएवं गोत्फुल्लं विकशितं वदनंयस्य २० मनुष्यादयोजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजाः यस्यावतारः पुरुषस्तस्यांशो
ब्रह्मातस्यकलामरीच्यादयस्ताभिर्विसर्ज्जितः पुत्रपौत्रादिद्वारेणजनिताः २१ ननुतर्हि सर्वेषु सौसमः स्यात्किं

सविलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्वान्विगतप्रभान् लोकानमंगलप्रायानसुरानयथाविभुः १९ समा
हितेनमनसासस्मरन्पुरुषंपरं उवाचोत्फुल्लवदनोदेवान्सभगवान्परः २० अहंभवोयूयम
थोसुरादयोमनुष्यातिर्यग्द्रुमघर्मजातयः यस्यावतारांशकलाविसर्ज्जिताप्रजामसर्वेशरणं
तमव्ययं २१ नयस्यवध्यानचरक्षणीयोनोपेक्षणीयादरणीयाद्दृतेः अथापिसर्गस्थितिसंयमा
र्थंधत्तेरजःसत्वतमांसिकाले २२ अयंचतस्यस्थितिपालनक्षणःसत्वंजुषाणस्यभवायदेहि
नां तस्माद्व्रजामःशरणंजगद्गुरुंस्वानांसनोधास्यतिशंसुरप्रियः॥२३॥श्रीशुकउवाच॥इत्या
भाष्यसुरान्वेधाःसहदेवैररिंदम अजितस्यपदंसाक्षाज्जगामतमसःपरं॥२४॥

तद्वरणम्भयेणसत्यं यद्यप्येवं तथाप्यसमत्पक्षपातीभविष्यतीत्याशयेनाह नयस्येतिद्वाभ्यां २२ स्थितिपालन
क्षणः कालः अतःसुरप्रियःसन्स्वीयानांनःशंसुखंकरिष्यति २३ यत्रक्षीराब्धौहरिर्वसस्तदेवतमसःपरंस्था

अर्थं न वेदेति यदुक्तं तत्प्रपंचयन्नाह इमे वयं देवा ऋषयश्च यस्य प्रियया तन्वा सत्वेनैव सृष्टा अपि बहिरं
भा० अ० तश्च सत्ताप्रकाशाभ्यामाविः प्रकटमपि सूक्ष्मां गतिं निरुपाधिस्वरूपं न विद्मः इतरप्रधाना रजस्तमोमयाः कु
१५ तो विदुस्तं नमामेति पूर्वेणैवान्वयः ३१ इदानीं वैराजरूपेण स्तुवन्प्रार्थयते पादौ महीति द्वादशभिः यत्र मह्यां
जरायुजादिभूतसर्गः सा मही यस्य पादौ स नः प्रसीदतु आत्मतंत्रः पादादिमत्वेपि न परतंत्रः कुतः ब्रह्म अप्रच्यु

इमे वयं यत्प्रिययैव तन्वा सत्वेन सृष्टा बहिरंतराविः गतिं न सूक्ष्मामृषयश्च विद्महे कुतोसुराद्या इत
रप्रधानाः ३१ पादौ मही यं स्वकृतैव यस्य चतुर्विधो यत्र हि भूतसर्गः स वै महापुरुष आत्मतंत्रः प्रसी
दतां ब्रह्म महाविभूतिः ३२ अंभस्तु यद्रेत उदारवीर्यं सिद्ध्यंति जीवंत्युत वर्द्धमानाः लोकास्त्र
योथाखिललोकपालाः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ३३ सोमं मनो यस्य समामनंति दिवौकसां यो ब
लमंधआयुः ईशो नगानां प्रजनः प्रजानां प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३४

तस्वरूपः ततः कुतः महती विभूतिरैश्वर्यं यस्य सः ३२ उदारं वीर्यं शक्तिर्यस्य तदंभो रेतः स नः
प्रसीदतु उदारवीर्यतामाह यतोंऽभसो लोकास्त्रयः सिद्ध्यंति जायंते ३३ यः सोमो देवानामंधः अ
न्नं अत एव बलमायुश्च नगानां वृक्षाणां प्रकर्षेण जनयति वर्द्धयतीति प्रजनस्तं यस्य मनः समामनंति स प्रसीद १५

तदेवमविक्रियादिभिः सर्वज्ञत्वादिभिश्च सत्यत्वं वरेण्यत्वं चोक्तं संसारचक्राधारत्वेनापि तदेवदर्शयन्नाह अज
स्य जीवस्य चक्रं चक्रवदावर्तमानं देहादि अजयाप्रेर्यमाणं न यः अन्तो यस्य यदधिष्ठानमाकृत्स्नमदन्तप्रपद्ये कथं
भूतं चक्रं मनोमयं मनःप्रधानं दशेंद्रियाणि पंच प्राणाश्चेत्येवं पंचदश आरा यस्य आशु शीघ्रं त्रयो गुणाः नाभिर्विद्य
मा यस्य यस्य विद्युदिव चलं अष्टौ प्रकृतयो नेमयश्चावरणानि यस्य २८ सर्वजीवनियंतृत्वादिना च वरिष्ठत्वमा
ह य इति उपसुपर्णे जीवसमीपे तमिमं हुत्वेनाञ्चासा चकार आस्तेस्म द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं प

अजस्य चक्रं त्वजयेर्यमाणं मनोमयं पंचदशारमाशु त्रिणाभि विद्युच्चलमष्टनेमि यदक्षमाकृत्स्न
तं प्रपद्ये २८ य एकवर्णं तमसः परं तदलोकमव्यक्तमनंतपारं आसांचकारोपसुपर्णमेनमुपासते योगय
थेन धीराः २८ न यस्य कश्चातितितर्ति माया यया जनो मुह्यति विवदनार्थे तं निर्जितात्मात्मगुणं परेशं नमामहे
तेषु समंचरंतं ३०

रिपस्वजानीते इति श्रुतेः यद्वा भक्तस्वार्थं गरुडोपरि उपविष्ट इत्यर्थः तर्हि
देहस्थत्वाज्जरारणादिक्रियावेशाज्जीवसाम्यं स्यात्तत्राह एकवर्णत्वानेकस्वरूपं तमसः प्रकृतेः परं अलोकं अदृश्यं
अव्यक्तं निर्विकल्पं अनंतपारं कालतो देशतश्चापरिच्छिन्नं तद्दूरैव यः अप्रच्युतस्वरूपत्वान्न जीवसाम्यं तयोरन्यः पि
प्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीतीति विशेषश्रवणादित्यर्थः अत एव धीराः योगेन रथेन प्राप्तिसाधनेनोपासते
भजंते तत्र मामेवस्तुतेरेणान्वयः २९ मायानियंतृत्वेनापि जीवसाम्यपरिहरन्वरिष्ठत्वमाह यस्य मायां कश्च कश्चिदपि

नातितितर्त्ति नातिक्रामति कथंभूतां जनो यया सुह्यति
अर्थं मात्मस्वरूपं न तु वेद निर्जितात्मा आत्मशक्ति
मीयाच तद्गुणाश्रयेनंत ३०

भा॰ अ॰ खानि देहगतानि छिद्राणि प्राणः पंचवृत्तिः इंद्रियाणि आत्मा मनश्च असवो नागकूर्मादयः शरीरं चैतेषां
१६ केतं आश्रयभूतं खं पुरुषस्य नाभ्यां प्रजज्ञे सः ३८ यस्य बलान्महेंद्रोऽजनि छंदांसि ऋषयश्च खेभ्यः कः
प्रजापतिः ३९ इतरः अधर्मः ४० विट् वैश्यः ओजः नैपुण्यं तस्य वृत्तिः अंघ्रिः अंघ्रिजावित्यर्थः अवेदः शूद्रो अवे

श्रोत्राद्दिशो यस्य हृदश्च खानि प्रजज्ञिरे खं पुरुषस्य नाभ्याः प्राणेंद्रियात्मासुशरीरकेतं प्रसीदतां नः
स महाविभूतिः ३८ बलान्महेंद्रस्त्रिदशाः प्रसादान्मन्योर्गिरीशो धिषणाद्विरिंचः खेभ्यश्च
छंदांस्यृषयो मेढ्रतः कः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३९ श्रीर्वक्षसः पितरश्छायया सन् धर्मः स्तना
दितरः पृष्ठतोऽभ्यत् द्यौर्यस्य शीर्ष्णोऽप्सरसो विहारात्प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ४० विप्रो मु
खं ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसीद्भुजयोर्बलं च ऊर्वोर्विडोजोंघ्रिरवेदशूद्रौ प्रसीदतां मे स महावि
भूतिः ४१ लोभोधरात्प्रीतिरुपर्यभूद्द्युतिर्नस्तः पशव्यः स्पर्शेन कामः भ्रुवोर्यमः पक्ष्मभवश्च का
लः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ४२

दः वैश्यातिरिक्तशुश्रूषावृत्तिः तद्वृत्तिमानवश्च शूद्रश्च पाठांतरे सुगमम् ४१ उपरितनः ओष्ठात् न
स्तः नासिकातो द्युतिः कान्तिः पशव्यः पशूनां हितः कामः स्पर्शेनाभूत् ४२ रामरामरामरामरामराम
॥ ऽऽ ॥ रामराम ॥ ऽऽ रामराम ॥ ऽऽ ॥ राममरामरामरामराम ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ १६

अग्निर्यस्य मुखं जातः कथंभूतः जातो वेदो धनं यस्मात् क्रियाकांडं तत्र जातिपाद्यं कर्मेत्तन्निमित्तं जन्म यस्य अंतःसमुद्रे
उदरमध्ये स्वधात्तनूपाकाहर्निशं अन्नादीननुपचन् प्रसिद्धसमुद्रे पिवडवानलरूपेण उदकानीवेनुपचन्नग्निः
३५ एवं तरणिर्यस्य चक्षुरासीत् कथंभूतः देवयानं अर्चिरादिमार्गो देवता त्रयीमयः सैषा त्रय्येव विद्या तपति
तिश्रुतेः ब्रह्मणोधिष्ण्यं उपासनास्थानं य एषोंतरादित्ये हिरण्मयः पुरुष इतिश्रुतेः मुक्तेर्द्वारं देवयानत्वा

अग्निर्मुखं यस्य तु जातवेदा जातः क्रियाकांडनिमित्तजन्मा अंतःसमुद्रेनुपचन्स्वधातून्प्र
सीदतां नः स महाविभूतिः ३५ यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानं त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यं
द्वारं च मुक्तेरमृतं च मृत्युः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३६ प्राणादभूद्यस्य चराचराणां प्राणः स
हो बलमोजश्च वायुः अन्वास्म सम्राजमिवानुगा वयं प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३७

त् अमृतं च पुण्यलोकत्वात् मृत्युश्च कालात्मकत्वात् एवंभूतस्तरणिर्यस्य चक्षुः ३६ स एवंभू
तो वायुश्चराचराणां सहः आदिधर्मवान् प्राणः पंचप्राणवयं बुद्ध्याद्यधिष्ठातारो देवाः सम्राजं
भृत्या इव अन्वास्म अनुगत्य स्थिताः एवंभूतो वायुर्यस्य प्राणादभूत् सः ३७ ॥ ६६ ॥ ६६

भा० अ०
१७

तत्रवैफल्यमुपपादयति अल्पोपिकर्मकल्पः कर्माभासोपिईश्वरार्पितश्चेत्तत्फलायनकल्पते हियस्मात्सएवईश्वरः
पुरुषस्यात्मात्रतएवदयितोहितश्च नह्यात्मामेदयितेहितेचार्पितंनिःफलंस्यात् ४८ तदनंतफलत्वमाह यथा
हिमूलावसेचनंस्कंधानांशाखानांचभवति ४९ एवंसत्यपित्वदर्पितकर्मणांत्वद्भक्तानामस्माकंयन्निमित्त

नावमः कर्मकल्पोपिविफलायेश्वरार्पितः कल्पतेपुरुषस्यैवसह्यात्मादयितोहितः ४८ यथा
हिस्कंधशाखानांतरोर्मूलावसेचनं एवमाराधनंविष्णोःसर्वेषामात्मनश्चहि ॥४९॥ नमस्तुभ्य
मनंतायदुर्वितर्क्यात्मकर्मणे निर्गुणायगुणेशायसत्वस्थायचसांप्रतं ॥५०॥ इतिश्रीमद्भागवतेम
हापुराणेअष्टमस्कंधेपंचमोध्यायः ॥५॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंस्तुतःसुरगणैर्भगवान्हरिरीश्वरः
तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः १ तेनैवसहसासर्वेदेवाःप्रतिहतेक्षणाः नापश्यन्
खंदिशःक्षोणीमात्मानंचकुतोविभुं ॥२ विरिंचोभगवान्दृष्ट्वासहसर्वेणतांतनुं स्वछांमरक
तश्यामांकंजगर्भारुणेक्षणां ३

मिदंदुःखनिमित्तमितित्वमेववेत्सीत्याशयेनाह नमइति दुर्वितर्क्याण्यात्मकर्माणिस्वभावचेष्टितानियस्यत
स्मै ५० ॥ इत्यष्टमेपंचमः ॥५॥ षष्ठेपुनःस्तुतिविस्माविर्भूतेसुरैःकृता तन्मंत्राच्चासुरैःसाकममृतार्थेमहोद्यमः ॥
सहस्रार्कोदयस्येवद्युतिर्विद्युतिर्यस्य १ महसातेजसाप्रतिहतानीक्षणानिचक्षूंषियेषां २ तामाविर्भूतांतनुंदृष्ट्वा विरिं

चोहृष्ट्वातुष्टावेतिपंचमेनान्वयः कंजगर्भवद्रुणेक्षणेयस्याः ३ ॥ ५८ ॥

७

द्रव्यंभूतानिवयः कालंविशेषंलौकिकप्रपंचं यद्यस्माद्दुर्विभाव्यं कुतःप्रबुधापबाधं विद्वद्भिरपोह्यमानं पाठांतरे प्रबु
धानांमायेत्यवबोधोयस्मिन्नित्यर्थः ४३ तदेवप्रपंचमुपवर्णयति प्रपंचमुपवर्ण्यप्रणमति वृत्तिभिर्दर्श
नादिभिः नभस्वान्वायुः तस्येवकृतिर्लीलायस्यतस्मै ४४ तेसस्मितंमुखांबुजंदिदृक्षूणांसमस्त्वद्वारादिक

द्रव्यंवयःकर्मगुणान्विशेषंयद्योगमायाविहितान्वदंति यद्दुर्विभाव्यंप्रबुधापबाधंप्रसीदतांनः
समहाविभूतिः ४३ नमोस्तुतस्माउपशांतशक्तयेस्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने गुणेषुमाया
रचितेषुवृत्तिभिर्नसज्जमानायनभस्वदूतये ४४ सत्वंनोदर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरं प्रप
न्नानांदिदृक्षूणांसस्मितंतेमुखांबुजं ४५ तैस्तैःस्वेच्छाभूतैरूपैःकालेकालेस्वयंविभो कर्मदु
र्विषहंयन्नोभगवांस्तत्करोतिहि ४६ क्लेशभूर्यल्पसाराणिकर्माणिविफलानिच दे
हिनांविषयार्त्तानांनतथैवार्पितंत्वयि ४७

रणगोचरंयथाभवंचात्मानंदर्शय ४५ भक्तेच्छानुवर्त्तित्वंचतवबहुशोदृष्टमेवेत्याह तैरिति यन्नो
दुर्विषहमशक्यंतद्भगवान्स्वयमेवकरोति ४६ नचवहिर्मुखानामिवत्वद्भक्तानामस्माकंत्वय्यर्पि
तानिपुण्यानिविपरीतफलानिभवितुमर्हंतीत्याह क्लेशभूरितियेषु अल्पसारंफलंयेषु यद्वा विफला
न्येवसकामानांकर्माणित्वय्यर्पितंतुनैवतथा ४७

तन्मूर्त्तेः सनातनत्वमपरिमेयत्वं चोपपादयति रूपमिति हे पुरुषर्षभ हे धातः एतत्तव रूपं वैदिकेन तांत्रिके-
ण च योगेन उपायेन श्रेयोर्थिभिः सदा इज्यं अतो नेदानीमपूर्वं जातमिति भावः ननु एवं देवाः पूज्यत्वेन प्र-
सिद्धाः सत्यं सर्वेप्यत्रैवांतर्भूता इत्याह उ अहो ह स्फुटं अमुष्मिंस्त्वयि नोस्मांस्त्रिलोकांश्च सह पश्यामि तत्र
हेतुः विश्वमूर्त्तौ यस्य अतस्तवैतद्रूपं परिछिन्नमपि न भवतीत्यर्थः ९ विश्वमूर्त्तित्वमेवाह त्वयीति घटस्य

रूपं तवैतत्पुरुषर्षभेज्यं श्रेयोर्थिभिर्वैदिकतांत्रिकेण योगेन धातः सह नस्त्रिलोकान् पश्याम्यमुष्मिन्नु
ह विश्वमूर्त्तौ ९ त्वय्यग्र आसीत्त्वयि मध्य आसीत्त्वय्यंत आसीदिदमात्मतंत्रे त्वमादिरंतो जगतो-
स्य मध्यं घटस्य मृत्स्नेव परः परस्मात् १० त्वं मायया आत्माश्रयया स्वयेदं निर्माय विश्वं तदनुप्रविष्टः प-
श्यंति युक्ता मनसा मनीषिणो गुणव्यवायेप्यगुणं विपश्चितः ११ यथाग्निमेधस्यमृतं च गोषु भु-
व्यन्नमंबूद्यमने च वृत्तिं योगैर्मनुष्या अधियंति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदंति १२

मृत्तिका यथा आदिरंतश्च मध्यं च तथा त्वमस्य जगतः तत्र हेतुः परस्मात्प्रधानादपि परः १० मृत्तिकादृष्टांतेन प-
रिणामप्राप्तं वारयति त्वमिति स्वया स्वाधीनया अत एव गुणानां व्यवाये परिणामेप्यगुणमेव त्वां युक्ताः पश्यं-
ति मनीषिणो विवेकिनो विपश्चितः शास्त्रज्ञाः ११ एतदेव सदृष्टांतमाह यथाग्निः काष्ठे मथनेन अमृतमाज्यं गो-
षु दोहनादिना भुवि अन्नं कर्षणादिना अंबु च खननेन उद्यमेषु पुरुषकारेषु वाणिज्यादिना वृत्तिं जीविकां च यद्वा अं-
बु च उद्यमने घटीयंत्रादिनोद्धरणे योगैरुपायैर्मनुष्या अधीयंति प्राप्नुवंति तथा कवयस्त्वां बुद्ध्या गुणेष्वधीयं-

तप्तहेमवदवदातेन पीतेन लसता कौशेयवाससा युक्तौ प्रसन्नानि चारूणि सर्वाण्यंगानि यस्याः सोभनं मुखं यस्याः
सुंदरे भ्रुवौ यस्याः ४ महांतो मणयो यस्मिंस्तेन किरीटेन कर्णाभरणे कुंडले ताभ्यां निर्भातौ कपोलौ ताभ्यां श्रीमु
खांबुजे य यस्याः ५ कौस्तुभश्चाभरणं कंठे यस्याः लक्ष्मीं वक्षसि बिभ्रतीं ६ देवप्रवरो ब्रह्मा सर्वांगैरवनीं गतैः सा

तप्तहेमावदातेन लसत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगीं सुमुखीं सुंदरभ्रुवं ४ महामणिकिरी
टेन केयूराभ्यां च भूषितां कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजां ५ कांचीकलापवलयहारनू
पुरशोभितां कौस्तुभाभरणां लक्ष्मीं बिभ्रतीं वनमालिनीं ६ सुदर्शनादिभिः स्वास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरु
पासितां तुष्टाव देवप्रवरः सशर्वः पुरुषं परं सर्वामरगणैः साकं सर्वांगैरवनीं गतैः ७ ॥ श्रीब्रह्मोवा
च ॥ अजातजन्मस्थितिसंयमायागुणाय निर्वाणसुखार्णवाय अणोरणिम्नेऽपरिगण्यधाम्ने म
हानुभावाय नमो नमस्ते ८

कंगणैः अनाविराविरासे येनाभूतामूदिति ब्रुवन् ब्रह्माभिप्रैति नित्यत्वं विभुत्वं च तनोः ७ श्रीमूर्तेरयमा
विर्भाव एव न त्वस्मदादिवदस्तीत्याह नजातो जन्मादयो यस्य कुतः अगुणाय अतो निर्वाणसुखस्यार्ण
वायेत्यर्थः तथापि अणोरपि अणिम्ने अतिसूक्ष्माय दुर्ज्ञानत्वात् वस्तुतस्तु परिगण्यं इयत्तातीतं धाममू
र्तिर्यस्य तस्मै न चैतदसंभावितं यतः महान् अचिंत्योऽनुभवो यस्य ८ ॥ राम

ईश्वरस्यापि तथैवाभिप्रेतमित्याह एक एवेश्वरः समर्थोपि १७ हे सुरा देवा अन्ये च गंधर्वादयः १८ वृ आत्मनः याव
द्वो वृद्धिर्भवति १९ अर्थस्य प्रयोजनस्य पदवीं सिद्धिं प्राप्तैस्ततः पश्चादहिमूषिकवद्वध्यघातेन वर्त्तितव्यमिति शेषः

एक एवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्य्ये सुरेश्वरः विहर्त्तुकामस्तानाह समुद्रोन्मथनादिभिः १७ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ हंत ब्रह्मन्नहो शंभो हे देवा मम भाषितं शृणुतावहितास्सर्वे श्रेयो वः स्याद्यथा
सुराः १८ यात दानवदैत्येयास्तावत्संधिर्विधीयतां ॥ कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावद्वो भव आत्म
नः १९ अरयोपि हि संधेयाः सति कार्य्यार्थगौरवे अहिमूषकवद्देवा ह्यर्थस्य पदवीं गतैः
२० अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलंबितं यस्य पीतस्य वै जंतुर्मृत्युग्रस्तोऽमरो भवेत्
२१ क्षिप्त्वा क्षीरोदधौ सर्वा वीरुत्तृणमहौषधीः मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिं
सहायेन मया देवा निर्मथध्वमतंद्रिताः २२ क्लेशभाजो भविष्यंति दैत्या यूयं फलग्रहाः २३

यद्वा पेटिकायां निरुद्धोहिर्यथा निर्गमद्वारविधानार्थं प्रथमं मूषकेन संधिं विधत्ते पश्चात्तमेव कदाचिद्भक्ष
ति तथार्थमार्गप्रवृत्तैः प्रथमं संधेया इत्यर्थः २० ततः तैः सह यत्कार्य्यं तदाह अमृतोत्पादन इत्यस्यामृतस्य
पीतस्य सतः २१ नेत्रं रज्जुं २२ ननु तर्हि तेप्यमृतपानेनामृताः स्युस्तत्राह क्लेशभाज इति २३

हेनाथसरोजनाभअतिचिरादीप्सितमर्थंतंयोगैकप्राप्यंत्वांसमुज्जिहानं आविर्भवंतंप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाघ
वयपवनिर्वृत्तिंगताः दवार्त्ताः दावाग्निपीडिताः १३ यद्विधेयं तत्कथयतेति चेत्तत्राह हे अंतरात्मन् अशेष
साक्षिणस्तेवहिःकिंनान्यैर्ज्ञाप्यमस्ति १४ स्वयमेवकिंचित्कुरुतेतिचेत्तत्राह अग्नेःकेतवोविस्फुलिंगाइवते

तंत्वांवयंनाथसमुज्जिहानंसरोजनाभातिचिरेप्सितार्थं दृष्ट्वागतानिर्वृतिमद्यसर्वेगजाइ
दावार्त्ताइवगांगमंभः १३ सत्वंविधत्स्वाखिललोकपालावयंयदर्थास्तवपादमूलं समागतास्ते
बहिरंतरात्मन्किंचान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः १४ अहंगिरित्रश्चसुरादयोयेदक्षादयोग्नेरि
वकेतवस्ते किंवाविदामेशपृथग्विभाताविधत्स्वशंनोद्विजदेवमंत्रं १५ श्रीशुकउवाच एवंवि
रिंच्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञायतेषांहृदयंतथैव जगादजीमूतगभीरयागिराबद्धांजलीन्संवृतस
र्वकारकान् १६

त्वत्तःवयंपृथग्विभाताःसंतः आत्मनःशंश्रियः किंवाविद्मः अतस्त्वमेवद्विजानांमंत्रंविधत्स्व इदं
कुरुतेत्युभयमुपदिशेत्यर्थः १५ हृदयमंत्रउपदेशव्यवहारइत्यभिप्रेतम् यथायथैवविज्ञायजगा
द संवृतानिनियमितानिसर्वाणिकारकाणि इंद्रियाणियैः १६ ॥ ॥

 संविदंसमयं ३२ परिघाइववाहवोयेषां ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ विसर्जितः प्रस्थापितः सुपर्णेनत्रा

२० ततोदेवासुराःकृत्वासंविदंकृतसौहृदाः उद्यमंपरमंचक्रुरमृतार्थेपरंतपः ३२ ततस्तेमंदरगिरि

मोजसोत्पाट्यदुर्मदाः नदंतउदधिंनिन्युःशक्ताःपरिघबाहवः ३३ दूरभाराद्वहःश्रांताःशक्रवै

रोचनादयः अपारयंतस्तंवोढुंविवशाविजहुःपथि ३४ निपतन्सगिरिस्तत्रबहूनमरदानवान्

चूर्णयामासमहताभारेणकनकाचलः ३५ तांस्तथाभग्नमनसोभग्नबाहूरुकंधरान् वि

ज्ञायभगवांस्तत्रबभूवगरुडध्वजः ३६ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान् ईक्ष

याजीवयामासनिर्जरान्निर्व्रणान्यथा ३७ गिरिंचारोप्यगरुडेहस्तेनैकेनलीलया आरुह्यप्र

ययावब्धिंसुरासुरगणैर्वृतः ३८ अवरोप्यगिरिंस्कंधात्सुपर्णःपततांवरः ययौजलांतउत्सृ

ज्यहरिणासविसर्जितः ३९ ॥ इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेमंदराचलानयनेषष्ठो

ऽध्यायः॥६॥ श्रीशुकउवाच॥ तेनागराजमामंत्र्यफलभागेनवासुकिं परिवीयगिरौतस्मिन्नेत्रमब्धिंमुदान्वि

ताः १

स्थितिवासुकेरागमनोपयोगयादितिभावः॥३९॥इतिश्रीमष्टमे॥६॥ सप्तमेप्रथमोद्भूतविषमित्यखिलैर्जनैः

स्तुतःसन्कृपयारुद्रःपपौविषमितीर्यते फलभागेनत्वाप्यमृतेभागोभविष्यतीतिसंमंत्र्य वासुकिंनेत्रंपरि

म५

वलिभिः सहकारिभिः साध्याश्चार्थास्तदनुशरणं विना न सिद्ध्यंतीति कृत्वा सामादिकमुपदिशति यूयमिति द्वाभ्यां
हे सुराः संरंभेण संभ्रमेण सांत्वय्य साममार्गेण यथा सिद्ध्यंति २४ वस्तुषु मथनादुत्पन्नेषु २५ २६ सुरास्तु वलिमुपय

यूयं तदनुमोदध्वं यदिछंत्यसुराः सुराः न संरंभेण सिध्यंति सर्वेर्थाः सांत्वया यथा २४ न भेतव्यं
कालकूटाद्विषाज्जलधिसंभवात् लोभः कार्यो न वो जातु रोषः कामस्तु वस्तुषु २५ श्रीशुक उवाच
इति देवान् समादिश्य भगवान् पुरुषोत्तमः तेषामंतर्दधे राजन् स्वछंदगतिरीश्वरः २६ अथ तस्मै
भगवते नमस्कृत्य पितामहः भवश्च जग्मतुः स्वं स्वं धामोपेयुर्वलिं सुराः २७ दृष्ट्वारीनप्यसं
यत्तान्जातक्षोभान्स्वनायकान् न्यषेधद्दैत्यराट् श्लोक्यः संधिविग्रहकालवित् २८ ते वैरोच
निमासीनं गुप्तं चासुरयूथपैः श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन् २९ महेंद्रः श्लक्ष्णया
या वाचा सांत्वयित्वा महा मतिः अभ्यभाषत तत्सर्वं शिक्षितं पुरुषोत्तमात् ३० तदरोचत दै
त्यस्य तत्रान्ये ये सुराधिपाः शंवरोऽरिष्टनेमिश्च ये च त्रिपुरवासिनः ३१

युः उपजग्मुः २७ असंयत्तानपि दृष्ट्वा श्लोक्यः कीर्त्यर्हः २८ वैरोचनिं वलिं जितमशेषं त्रैलोक्यं येन तं २९
तत्सर्वं अमृतोन्मथनादिः ३० तत्र ये अन्ये वा सुराधिपाः पौलमकालेयादयः शंवरादयश्च तेभ्यश्चारोचयत् ३१

भा०अ० तस्य गिरेरावर्त्तनं भ्रमणं अंगकंडूयनं मेने १० आसुरेण आसुराकारेण विशत् ११ १२ आत्मनि देवदैत्य
२१ मध्ये गोत्रे दीर्घरूपेण नेत्रे अभेद्यावबोधरूपेण परेण हरिणा क्षोभितं नक्राणां चक्रं समूहो यस्मिन् १३ दृशश्चमु

सुरासुरेंद्रैर्भुजवीर्यवेपितं परिभ्रमंतं गिरिमंगपृष्ठतः बिभ्रत्तदावर्त्तनमादिकच्छपो मेनेऽंगकं
डूयनमप्रमेयः १० तथासुरानाविशदासुरेण रूपेण तेषां बलवीर्यमीरयन् उद्दीपयंदेवगणांश्च
विष्णुर्दैवेन नागेंद्रमबोधरूपः ११ उपर्यगेंद्रं गिरिराडिवान्य आक्रम्य हस्तेन सहस्रबाहुः त
स्थौ दिवि ब्रह्मभवेंद्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिः सुमनोभिवृष्टः १२ उपर्यधश्चात्मनि गोत्रनेत्रयोः
परेण ते प्राविशता समेधिताः ममंथुरब्धिं तरसा मदोत्कटा महाद्रिणा क्षोभितनक्रचक्रं
१३ अहींद्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः पौलोमकालेयबलील्व
लादयो दवाग्निदग्धाः सरलाइवाभवन् १४

खानि च श्वासाश्च अहींद्रस्य साहस्रम् अपरिमिताः ये कठोरा दृगादयस्तेभ्यो निर्गताभ्याम् अग्निधू
माभ्यामाहतो वर्चो येषां ते सरलाः द्रुमविशेषाः १४ ॥ ऽऽ ॥ रामराम ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ २१

वासुकेर्मुखं तीव्रं दैत्यानग्राहयित्तुमेव पूर्वं हरिः पुरस्तात् मुखं जगृहे ततोऽभवन् मुखं जगृहुः २ ३ ४ कृतो धारणम
स्थान विभागो यैः ५ ६ दैवेन हेतुना स्वपौरुषे सति ७ विघ्नेशस्य विधिं तेन रचितं विघ्नं अवितथः सत्योभिसंधिः

आरेभिरे सुरा यत्ता अमृतार्थं कुरूद्वह हरिः पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं देवास्ततोऽभवन् २ तन्नैच्छन् दैत्यपतयो
महापुरुषचेष्टितं न गृह्णीमो वयं पुच्छमहेरंगममंगलं स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाः प्रख्याता जन्मकर्मभिः ३
इति तूष्णीं स्थितान् दैत्यान् विलोक्य पुरुषोत्तमः स्मयमानो विसृज्याग्रं पुच्छं जग्राह सामरः ४ कृतस्था
नविभागास्त एवं कश्यपनंदनाः ममंथुः परमा यत्ता अमृतार्थं पयोनिधिं ५ मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रि
रनाधारो ह्यपोऽविशत् ध्रियमाणोऽपि बलिभिर्गौरवात्पांडुनंदन ६ ते सुनिर्विण्णमनसः परिम्लान
मुखश्रियः आसन् स्वपौरुषे नष्टे दैवेनातिबलीयसा ७ विलोक्य विघ्नेशविधिं तदेश्वरो दुरंतवीर्यो वि
भि २ तथाभिसंधिः कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत्प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार ८ तमुत्थितं वीक्ष्य कुला
चलं पुनः समुत्थिता निर्मथितुं सुरासुराः दधार पृष्ठेन स लक्षयोजनप्रस्तारिणा द्वीप इवापरो म
हान् ९
संकल्योपस्य ८ लक्षयोजनप्रस्तारोऽस्यास्तीति तथा तेन पृष्ठेन ९ रामं रामराम रामराम रामराम रामराम

भा० अ० कुतः उग्रोवेगोयस्यतदेवाह दिशिदिशीति यद्वा उग्रोवेगारोमांचस्वेदादयोयस्मात् अतएवासह्यंविलोक्य
२२ भीताः अन्येनकेनाप्यरक्ष्यमाणाः सदाशिवंशरणंदुद्रुवुः जग्मुः १९ त्रिलोक्याभवायदेव्यासह अद्रौकैला

तदुग्रवेगंदिशिदिश्युपर्य्यधोविसर्पदुत्सर्पदसह्यवीर्य्यं भीताःप्रजाःदुद्रुवुरंगसेश्वराअरक्ष
माणाःशरणंसदाशिवं १९ विलोक्यतंदेववरंत्रिलोक्याभवायदेव्याभिमतंमुनीनां आसीन
मद्रावपवर्गहेतोस्तपोजुषाणंस्तुतिभिःप्रणेमुः २० प्रजापतय ऊचुः देवदेवमहादेवभूतात्म
न्भूतभावन त्राहिनःशरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहनाद्विषात् २१ त्वमेकःसर्वजगतईश्वरोवंध
मोक्षयोः तंत्वामर्चंतिकुशलाःप्रपन्नार्तिहरंगुरुं २२ गुणमय्यास्वशक्त्यास्यसर्गस्थित्य
प्ययान्विभो धत्सेयदास्वदृग्भूमन्ब्रह्मविष्णुशिवाभिधां २३

से आसीनं तथापिमुनीनामभिमंचितं तेषामपवर्गाय तपोजुषाणं २० निर्गुणंसगुणंचैवशिवंहरिरिप
राक्रमैः स्तुवंतस्त्रयजेशानामनन्यंतानन्तरंतयोः २१ २२ नन्वेवंभूतोविष्णुरितिप्रसिद्धं तत्राहुः गुणम
य्येति असृजगतोयदासर्गादीन् धत्से तदाहेभूमन्स्वदृक् स्वतःसिद्धज्ञानः त्वं ब्रह्मादिसंज्ञांधत्से २३ २२

देवांस्तु भगवद्वशाघनाःसमभ्यवर्षन् समुद्रोर्मिभिरुपगूढावायवश्च शीतलावबुः वांतिस्म कथंभूतानतं स्याहीन्द्रस्य श्वासशिखाग्निभिर्हताःप्रभायेषां धूम्राण्यंबराणियेषां १५ धृतोऽद्रिर्येन धृताद्रिःभगवान् परमपुरुषोऽनंतरमशोभतेत्यन्वयः कथंभूतः कनकपरिधिःपीतवासाः कर्णयोर्विद्योतमानाविद्युत्कुं

देवांस्तान्सस्मितश्वासशिखाहतप्रभान्धूम्रांबरस्रक्वरकंचुकाननान् समभ्यवर्षन्भगवद्वशाघ
नाववुःसमुद्रोर्म्युपगूढवायवः १५ मथ्यमानात्तथासिंधोर्देवासुरवरूथपैः यदासुधा
नजायेत निर्ममंथाजितःस्वयं १६ मेघश्यामःकनकपरिधिःकर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्निभ्राज
द्विलुलितकचःस्रग्धरोरक्तनेत्रः जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दंदशूकंगृहीत्वामथ्नन्मथ्नाप्र
तिगिरिरिवाशोभताथोधृताद्रिः १७ निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषंमहोल्बणंहालाहलाह्वमग्रतः
प्रति संभ्रांतमीनोन्मकराहिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिलाकुलात् १८

डलत्वंयस्य सतथामूर्ध्नि विभ्राजंतो विलुलिताःकचायस्य सतथा जैत्रैर्जिष्णुभिर्दंदशूकं सर्पं प्रति
गिरिःप्रतिद्वंद्वीपर्वतः १७ हालाहलाह्वमित्याह्वानामयस्य संभ्रांतामीनाउन्मत्तामकरादयश्चयस्मि
न् तिम्यादिभिराकुलाद्यत्तद्विषमप्रति अप्रतिमं प्रकृतिक्रियाशून्यमितिवा १८ ॥ ॥ ॥

भा० अ० पंचोपनिषदस्तत्पुरुषाघोरसद्योजातवामदेवेशानरूपा मंत्रा ये मुखैरष्टोत्तरमंत्राणां पदच्छेदेनाष्टोत्तरत्रिंशत्कला
२३ त्मका मंत्रा इत्यर्थः अवस्थितिः उपरतावस्था २९ अधर्मस्योमिषु दंभलोभादिषु ये रूभिर्मिर्विसर्गःसंहारः
यद्वा यैःसत्वादिभिर्विविधःसर्गः तानि नेत्रत्रयं हे देव छंदोमयः ऋषिर्वेदः सत्तवेत्तार्ईक्षण साक्षान्मनुरि
तिपाठे मनुर्वेदः ३० नमेवाह हे गिरित्र ते परं ज्योतिरखिलानां लोकपालादीनां गम्यं न भवति कुतः यत्ररज

मुखानि पंचोपनिषदस्तवेश दृष्टान्तरं त्रिंशन्मंत्रवर्गः यत्तच्चिदाख्यं परमार्थतत्वं देव स्वयं
ज्योतिरवस्थितिस्ते २९ छायात्वथमोभिषु ये विसर्गो नेत्रत्रयं सत्वरजस्तमांसि साक्षान्मनुःश्री
त्र्यकेनस्तवेहा छंदोमयो देव ऋषिः पुराणः ३० न ते गिरित्राखिललोकपालविरिंचिवैकुं
ठसुरेंद्रगम्यं ज्योतिः परं यत्र रजस्तमश्च सत्वं न यद्ब्रह्म निरस्तभेदं ३१ कामाध्वरत्रिपुरकाल
गराद्यनेकभूतद्रुहः क्षपयतस्तुतयेन न ते यस्त्वंतकालमिदमात्मकृतं च नेत्रवह्निस्फुलिंग
शिखया भसितं न वेद ३२

आदिमास्ति किं तज्ज्योतिः यन्निरस्तभेदं ब्रह्म ३१ कामश्च अध्वरश्च दक्षयज्ञः त्रिपुरादयश्च येऽनेकभूत
तेर द्रुहस्तान्क्षपयतः संहरतस्तेन त्कर्म स्तुतये न भवति अत्यल्पमेवैदित्यर्थः गरभक्षणस्यापि वश्यभावि
त्वेन सिद्धवन्निर्देशः स्तुतयेऽलं न भवतीत्यत्र हेतुः यस्तु भगवांस्त्वं नेत्रवह्निविस्फुलिंगस्य शिखया

त्र हेतुः त्वं ब्रह्मेति सदसतोर्भावान् देवतिर्यगादिरूपान् भावयतीति तथा सर्वं यत्तु त्वद्व्यतिरिक्तं नास्तीत्या
हुः आत्मैव त्वं नानाशक्तिभिर्जगद्रूपेणाभातः यस्मादीश्वरः २४ स्वतःसिद्धज्ञानत्वमुपपादयन् जगदात्मना
आभासप्रकारमाहुः त्वं शब्दस्य वेदस्य योनिः अतः स्वतःसिद्धज्ञानः त्वं जगदादिर्महत्तत्त्वं आत्मा च अहंका
रः कथंभूतः प्राणेन्द्रियद्रव्याणां कारणभूता गुणा यस्य रजआदि त्रिविधः इत्यर्थः स्वभावादयश्च त्वमेवेत्य

त्वं ब्रह्म परमं गुह्यं सदसद्भावभावनः नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्मा जगदीश्वरः २४ त्वं शब्दयोनिर्ज
गदादिरात्मा प्राणेन्द्रियद्रव्यगुणः स्वभावः कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्मस्त्वय्यक्षरं यत्त्रिवृदामनंति २५
अग्निर्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा क्षितिं विदुर्लोकभवांघ्रिपंकजं कालं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिशश्च
कर्णौ रसनं जलेशं २६ नाभिर्नभस्ते श्वसनं नभस्वान् सूर्यश्च चक्षूंषि जलं स्म रेतः परावरात्माश्रय ल ३
णं तवात्मा सोमो मनो द्यौर्भगवन् शिरस्ते २७ कुक्षिः समुद्रा गिरयोस्थिसंघा रोमाणि सर्वौषधिवीरुधस्ते
छंदांसि साक्षात्तव सप्त धातवस्त्रयीमयात्मन् हृदयं सर्वधर्मः २८

तुः संकल्पः सत्यमृतं चेति यो धर्मः स त्वं महदादिरूपत्वे महदादिरूपत्वे हेतुः त्रिवृत् त्रिगुणात्मकं यदक्षरं प्रधा
नं त्वयि तदाश्रयं तदामनंति यद्वा एवंभूते त्वयि त्रिवृदक्षरं प्रणवं प्रकाशकत्वेनाहुः २५ अखिलदेवतात्मा
अग्निः सर्वा देवता इति श्रुतेः सोऽग्निस्ते मुखं हे लोकभव द्वितीयांतेषु विदुरित्यस्य संबंधः २६ परेऽवरे च य आत्म
नो नीचास्तेषामाश्रयस्तवात्माहंकारः २७ त्रयीमयात्मन् यस्त्रयमूर्ते २८ ॥

भा॰ अ॰
२८

मत्प्रभावमविचार्यैव विषपाने प्रवृत्तं मां कथंचिदियं प्रिया वारयेदिति शंकया तामनुज्ञापयन्नाह
अहोवतेति सार्द्धैश्चतुर्भिः वैशसं दुःखं ३७ प्राणेप्सूनां प्राणानाप्तुमिच्छूनां मे मया प्रभोः समर्थस्यार्थः

श्रीशुक उवाच॥ अहो बत भवान्येतत्प्रजानां पश्य वैशसं क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुप
स्थितं ३७ आसां प्राणपरीप्सूनां विधेयमभयं हि मे एतावान्हि प्रभोरर्थो यद्दीनपरिपा
लनं ३८ प्राणैः स्वैः प्राणिनः पांति साधवः क्षणभंगुरैः बद्धवैरेषु भूतेषु मोहितेष्वात्ममा
यया ३९ पुंसः कृपयतो भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः प्रीते हरौ भगवति प्रीयेहं सचराच
रः ४० तस्मादिदं गरं भुंज्ये प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे एवमामंत्र्य भगवान्भवानीं विश्वभाव
नः तद्विषं जग्धुमारेभे प्रभावज्ञान्वमोदतः ४१ ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं वि
षं अभक्षयन्महादेवः कृपया भूतभावनः ४२ तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यं जलकल्मषः
यच्चकार गले नीलं तच्च साधोर्विभूषणं ४३

कार्यः ३८ किंच बद्धवैरेषु भूतेषु परस्परं जिघांसत्सु ३९ कृपयतः कृपां कुर्वतः पुंसः ४० मे मत्तः स्व
स्ति प्रजानां सत्ता सुखेन जीवितमस्त्वित्यर्थः जग्धुं अत्तुं ४१ करतलीकृत्य करतलीपरिमितमात्रं कृ

तदेवनित्यंपरानुग्रहव्यग्रंत्वांयेनिंदंतितेऽतिमूर्खाइत्याहुः येतुउमयासहचरंतंतपस्यानितरांतप्तंकामिनंकत्थंते
प्रलपंति तथाश्मशानेचरंतमुग्रंक्रूरंपरुषंचहिंस्रंकत्थंते कथंभूतं आत्मारामाश्चतेगुरवोविमुक्ताहितोपदेष्टारस्तै
र्हृदिचिंतितमंघ्रिद्वंद्वंयस्य तथाभूतमपितेतमसाभितप्तमपितेनूनंतेतवऊतिमविदन्निति काकुः त्वल्लीलांनैववि
दुरित्यर्थः अतोहातलज्जास्त्यक्तत्रपाः कथमात्मारामैःसेवितचरणयुगलस्यकामित्वसंभवः कथंवातपसा

येत्वात्मारामगुरुभिर्हृदिचिंतितांघ्रिद्वंद्वंचरंतमुमयातपसाभितप्तं कत्थंतउग्रपरुषंनिरतंश्मशा
नेतेनूनमूतिमविदंस्तवहातलज्जाः ३३ तत्तस्यतेसदसतोःपरतःपरस्यनांजःस्वरूपगमनेप्रभवंति
भूम्नः ब्रह्मादयःकिमुतसंस्तवनेवयंतुतत्सर्गसर्गविषयाअपिशक्तिमात्रं ॥३४॥ एतत्परंप्रपश्यामो
नपरंतेमहेश्वर मृडनायहिलोकस्यव्यक्तिस्तेव्यक्तकर्मणः ३५ श्रीशुकउवाच ॥ तद्वीक्ष्यव्यसनं
तासांकृपयाभृशपीडितः सर्वभूतसुहृद्देवइदमाहसतींप्रियां ३६

भितप्तस्यवाग्रत्वेपरुषत्वंवासंभ
तो वेति अविचार्यैवप्रलापादित्यर्थः ३३ आस्तांतावन्निंदकानांवार्त्ता महांतोपितवतत्त्वंनजानंतीत्याहुः तत्तस्मा
त्तवस्वरूपप्रगमनेतानब्रह्मादयोपिनसमर्थाः स्तवनेतुकुतःशक्ताःस्युः तत्रवयंकथंप्रभवामः यतस्तेषांसर्गेत्र
न्यंतांअर्वाचीनास्तथापियदेतास्तवनंएतदात्मशक्तिपरिमितमात्रमित्यर्थः ३४ तदेवाहुः एतदेवाहुः एत

भा० अ० १ भगवतो यः श्वेताद्रिः कैलाशपर्वतस्य महिमानं दंतैः शिखरैस्तुल्यैर्हरन्नयमश्चैरावताश्चेत्यनुषंगः ६ वल्गु
भिर्गत्यादिभिः स्वर्गिणां रमणः रतिकार्यः ७ सुदामानामपर्वतः तत्रैकस्यां दिशि जातत्वात्सौदामिनी स्फटि
२५ कादिमयशिरःशृंगेष्वधिकं विस्फुरंती विद्युदिव कांत्या दिशो रंजयंती श्रीः स एव साक्षान्मूर्त्तिधारिणी सती सेव

कौस्तुभाख्यमभूद्रत्नं पद्मरागो महोदधेः तस्मिन्मणौ स्पृहां चक्रे वक्षोलंकरणे हरिः ५ ततोऽभ
वत्पारिजातः सुरलोकविभूषणं पूरयत्यर्थिनो योऽर्थैः शश्वद्भुवि यथा भवान् ६ ततश्चाप्सरसो जाता
निष्ककंठ्यः सुवाससः रमण्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलोकनैः ७ ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री
रमा भगवत्परा रंजयंती दिशः कांत्या विद्युत्सौदामनी यथा ८ तस्यां चक्रुः स्पृहां सर्वे ससुरा
सुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ९ तस्या आसनमानिन्ये महेंद्रो
महदद्भुतम् मूर्त्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुंभैर्जलं शुचिः १०

भगवत्परा रमाऽऽविरभूदित्यर्थः ८ तस्या रूपादिमहिम्ना आक्षिप्तानि चेतांसि येषाम् ९ भगवदत्तसिध्य
तस्या विलोकितानां देवानां यथापूर्वं सपत्न्याक्षिमसुराणां च तद्विपर्य्ययं वक्तुं अभिषेकादिमहो
त्सवपूर्वकं ब्रह्मादिपरिहारेण भगवत्प्राप्तिप्रकारमाह तस्या आसनमित्यादि अथासीद्वारुणीत्यं २५

४४ ४५ प्रस्कन्नं गलितं अपरे ये सविषास्ते पि जगृहुः अनेन विषस्य तीव्रतोक्ता ४६ ॥इत्यष्टमे सप्तमः॥७॥
अष्टमे मथ्यमानेब्धौ लक्ष्म्याविर्भावहर्षितेः सुरैः धन्वंतरेर्हृतेसौ मे मोहिन्युद्भव ईर्यते १ हविर्धानी सुरभिः ॥२॥

तप्यंते लोकतापेन साधवो प्रायशो जनाः परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिलात्मनः ४४ निशम्य
कर्म तच्छंभोर्देवदेवस्य मीढुषः प्रजा दाक्षायणी ब्रह्मा वैकुंठश्च शशंसिरे ॥४५॥ प्रस्कन्नं पिबतः
पाणेर्यत्किंचिज्जगृहुः स्म तत् वृश्चिकाहिविषौषध्यो दंदशूकाश्च ये परे ॥४६॥ इति श्रीमद्भागवते
महापुराणे ष्टमस्कंधे मृतमथने सप्तमोध्यायः ॥७॥ श्रीशुक उवाच ॥ पीते गरे वृषांकेन प्रीतास्ते
मरदानवाः ममंथुस्तरसा सिंधुं हविर्धानी ततोभवत् १ तामग्निहोत्रीमृषयो जगृहुर्ब्रह्मवा
दिनः यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप २ तत उच्चैःश्रवा नाम हयोभूच्चंद्रपांडुरः तस्मिन्ब
लिः स्पृहां चक्रे नेंद्र ईश्वरशिक्षया ३ तत ऐरावतो नाम वारणेंद्रो विनिर्गतः दंतैश्चतुर्भिः श्वे
ताद्रेर्हरन्भगवतो महिं ४

देवयानस्य ब्रह्मलोकमार्गप्रापकस्य यज्ञस्य संबंधिने हविषे २ ईश्वरशिक्षया प्रागेव कृतया ३

भा० अ० पदं आश्रयं ध्रुवं नित्यं अव्यभिचारिणो नित्याः संतो गुणा यस्मिन् तान्यविंदत तत्क्वचित्कस्यचित् दोषस्य सद्भावात्
२६ १९ तदेवाह नूनमिति त्रिभिः मन्युनिर्ज्जयो नास्ति दुर्वासःप्रभृतिषु गुरुशुक्रादिषु संगवर्ज्जितं ज्ञानं नास्ति महत्वे

विलोकयंती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणं गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपे
यादिषु नान्वविंदत १९ नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित्तत्र न संगवर्ज्जितं कश्चिन्महां
स्तस्य न कामनिर्ज्जयः स ईश्वरः किं परतो व्यपाश्रयः २० धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौ
हृदं त्यागः क्वचित्तत्र न मुक्तिकारणं वीर्यं न पुंसोस्त्यजवेग निष्कृतं न हि द्वितीयो गु
णसंगवर्ज्जितः २१ क्वचिच्चिरायुर्न हि शीलमंगलं क्वचित्तदप्यस्ति न वेद्यमायुषः य
त्रोभयं कुत्र च सोप्यमंगलः सुमंगलः कश्च न कांक्षति हि माम् २२॥

पि ब्रह्मसोमादौ न कामनिर्ज्जयः परतो व्यपाश्रयः परापेक्षः इंद्रादिः स किमीश्वरः २० न भूतसौहृदं परशुरामा
दिषु न मुक्तिकारणं त्यागः शिबिप्रभृतिषु पुंसो कार्त्तवीर्यार्ज्जुनस्ति अजवेगनिष्कृतं कालवेगेन परिहृ
तं न भवति गुणसंगवर्ज्जितः सनकादिर्द्वितीयः न भवरो न हि समाधिनिष्ठत्वात् २१ ॥ २६

अभिषेचनिकाः अभिषेकोचिताः पंचगव्यानि मधुमाधवौ चैत्रवैशाखभवफलपुष्पादि पाठांतरे द्वंद्वैकवं

अभिषेचनिका भूमिराहरत्सकलौषधीः गावः पंच पवित्राणि वसंतो मधुमाधवौ ११ ऋषयः
कल्पयांचक्रुरभिषेकं यथाविधि जगुर्भद्राणि गंधर्वा नट्यश्च ननृतुर्जगुः १२ मेघा मृदंगपण
वमुरजानकगोमुखान् व्यनादयन् शंखवेणुवीणास्तुमुलनिःस्वनान् १३ ततोभिषिषिचुर्देवीं
श्रियं पद्मकरां सतीं दिगिभाः पूर्णकलशैः सूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः १४ समुद्रः पीतकौशेय
वाससी समुपाहरत् वरुणः स्रजं वैजयंतीं मधुना मत्तषट्पदां १५ भूषणानि विचित्राणि
विश्वकर्मा प्रजापतिः हारं सरस्वती पद्ममजो नागाश्च कुंडले १६ ततः कृतस्वस्त्ययनोत्प
लस्रजं नदद्द्विरेफां परिगृह्य पाणिना चचाल वक्त्रं सुकपोलकुंडलं सव्रीडहासं दधती
सुशोभनं १७ स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं निरंतरं चंदनकुंकुमोक्षितं ततस्ततो नूपुरव
ल्गु सिंजितैर्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ १८ एवार्थः मधुमासेभवं मध्विति वा ११ अभिषेकं ४४
अभिषेकोचितं विधिं नद्यः शंखवेणुवीणाश्च व्यनादयन् तुमुलो निःस्वनो येषां तान् मृदंगादीन् १५ १६

तदेवाह तस्यांसदेशे कमनीयां नवकंजमालां निधाय तदनुग्रहं प्रतीक्षमाणा तूष्णीं तस्य निकटे तस्थौ क
थंभूतां मालां माद्यंतो ये मधुव्रतास्तेषां वरूथस्य गिरा उपघुष्टां नादितां कथंभूता श्रीः सव्रीडहासेन विकसन्न
यनेन तस्य उरः स्वधाम यांती सती वक्षः प्रतीक्षमाणा तस्थावित्यर्थः २४ भगवानपि लोक्याहृदये स्ववक्षस्तस्याः

तस्यांसदेश उशतीं नवकंजमालां माद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टां तस्थौ निधाय निकटे तदुरः
स्वधाम सव्रीडहासविकसन्नयनेन याता २४ तस्याः श्रियस्त्रिजगतो जनको जनन्या वक्षो निवासम
करोत्परमं विभूतेः श्रीः स्वाः प्रजाः सकरुणेन निरीक्षणेन यत्र स्थितैधयत साधिपतीं स्त्रिलोकान्
२५ शंखतूर्यमृदंगानां वादित्राणां पृथुः स्वनः देवानुगानां सस्त्रीणां नृत्यतां गायतामभूत् २६
ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याः सर्वे विश्वसृजो विभुं ईडिरे वितथैर्मंत्रैस्तल्लिंगैः पुष्पवर्षिणः २७ श्रियावलो
किता देवाः सप्रजापतयः प्रजाः शीलादिगुणसंपन्ना लेभिरे निर्वृतिं परां २८ निःसत्वा लोलुपा राजन्
निरुद्योगा गतत्रपाः यदा चोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्दैत्यदानवाः २९

स्यानंददावित्याह तस्या इति विशिष्टा भूतयो विभवा यस्यास्त्रिजगतो जनन्याः श्रियः परमं सुस्थिरं ऐधय
त अवर्द्धयत २५ तल्लिंगैर्विष्णुप्रतिपादकैः अवितथैर्यथार्थैः २७ २८ २९ रामरामरामराम

चिरायुष्यपि मार्कंडेयादौ शीलमंगलं नास्ति इंद्रियदमनशीलत्वात् क्वचित्तदप्यस्ति हिरण्यकशिपुप्रभृतौ आयुष
स्तु स्थैर्यं न वेद्यं दृष्टं न भगवद्द्वेषेणाकस्मादेव मृत्युसंभवात् यत्र कुत्र च श्रीरुद्रे मार्कंडेयादिवत् इंद्रियदमनाद्य
भावात् शीलमंगलं चायुर्निश्चयश्चेत्युभयमस्ति न चान्यः पूर्वोक्तैः कश्चिद्दोषस्तथापि सोप्यमंगलः श्मशानवा
सादमंगलचेष्टितः श्रीसुकेदलस्थीकृत्याह कश्चेति कश्चित्तु मंगलः निरवद्यश्च सन्तु मां न हि कांक्षते आत्मा

क्वचिच्चिरायुर्न हि शीलमंगलं क्वचित्तदप्यस्ति न वेद्यमायुषः यत्रोभयं कुत्र च सोप्यमंगलः सुमंगलः
कश्च न कांक्षति हि मां २२ एवं विमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरं निजैकाश्रयसद्गुणाश्रयं
वव्रे वरं सर्वगुणैरपेक्षितं रमा मुकुंदं निरपेक्षमीप्सितम् २३ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ ॥

रामत्वात् २२ एवं विमृश्य रमा निरपेक्षमपि मुकुंदमपि वरं वव्रे तत्किं अव्यभिचारिभिः सद्भिर्धर्मज्ञा
नादिभिर्गुणैर्निजैकाश्रयतया च नैरपेक्ष्येण वरं सर्वोत्तमं तत्र हेतुः अगुणाश्रयं प्रकृतिगुणातीतं पा
ठांतरेप्ययमेवार्थः अत एव स्वस्य ईप्सितं किंच सर्वैर्गुणैरणिमादिभिरपेक्षितं इष्टं अयं भावः यद्यपि स्व
यमात्मारामत्वेनान्यनिरपेक्षस्तथापि आश्रिता अणिमादिसिद्धीर्यथा नोपेक्षते तथा मामपि नोपेक्षेत ता
वतैव तत्सेवया आह कृतार्था स्यां किमन्यैः प्राकृतैरिति तमेव वरं तवतीति २३

भा० अ० तदेवाह मिथइति तर्षः कामस्तद्युक्तानि चेतांसि येषां इत्येवं समवलानां कलिरभूत् ३८ दुर्बलानां
२८ त्वाक्रोशप्रकारमाह देवाइतिद्वाभ्यां ये देवास्तुल्येनायासेन हेतुश्च घनादिर्येषामिति वा सत्रयागे यथा
सर्वेषां समं फलं तद्वत् तथाच श्रुतिः ऋद्धिकामाः सत्रमासीरन्निति ये यजमानास्त ऋत्विज इति च ३९

मिथः कलिरभूत्तेषां तदर्थे तर्षचेतसां अहं पूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वमिति प्रभो ३८ देवाः स्वं
भागमर्हंति ये तुल्यायासहेतवः सत्रयाग इवैतस्मिन्नेष धर्मः सनातनः ३९ इति स्वान्प्र
त्यषेधन्वै दैतेया जातमत्सराः दुर्बलाः प्रबलान्राजन्गृहीतकलशान्मुहुः ४० एतस्मि
न्नंतरे विष्णुः सर्वोपायविदीश्वरः योषिद्रूपमनिर्देश्यं दधार परमाद्भुतं ४१ प्रेक्षणीयोत्पल
श्यामं सर्वावयवसुंदरं समानकर्णाभरणं सुकपोलोन्नसाननं ४२ नवयौवननिर्वृत्तस्तन
भारकृशोदरं मुखामोदानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनं ४३ विभ्रत्सुकेशभारेण मालामु
त्फुल्लमल्लिकां सुग्रीवकंठाभरणं सुभुजांगदभूषितम् ४४

४० ४१ सद्रूपं वर्णयति पंचभिः प्रेक्षणीयमुत्पलमिव श्यामं सर्वेष्ववयवेषु सुंदरं समानयोः कर्णयोराभ
रणं यस्मिन् सुकपोलं तदुन्नसं नासिकं चाननं यस्मिन् ४२ ४३ सुष्ठु ग्रीवा यस्मिन् कंठे आभरणं यस्मिन् तच्च
तच्च शोभना ग्रीवा येन तत्कंठाभरणं यस्मिन्निति वा सुभुजयोरंगदाभ्यां भूषितं ४४ २८

वारुणीवरुणदेवत्यंयदन्नंतन्मयीसुरा ३० ३१ दीर्घौपीवरौदोर्दंडौयस्यकंबुग्रीवः शंखनाभिरिवत्रिरेखासुवृत्ताग्रीवायस्य ३२ स्निग्धकुंचितैः केशानामंतैरपियस्य ३३ इज्यभाक् यज्ञभोक्ता ३४ अमृतेनआभृतंपरिपू

अथासीद्वारुणीदेवीकन्याकमललोचना असुराजगृहुस्तांवैहरेरनुमतेनते ३० अथोदधे
र्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः उदतिष्ठन्महाराजपुरुषःपरमाद्भुतः ३१ दीर्घपीवरदोर्दंडःकं
बुग्रीवोरुणेक्षणः श्यामलस्तरुणःस्रग्वीसर्वाभरणभूषितः ३२ पीतवासामहोरस्कःसुमृष्टम
णिकुंडलः स्निग्धकुंचितकेशांतःसुभगःसिंहविक्रमः अमृतापूर्णकलशंबिभ्रद्वलयभूषितः ३३
सवैभगवतःसाक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः धन्वंतरिरितिख्यातआयुर्वेददृगिज्यभाक् ३४ तमालो
क्यासुराःसर्वेकलशंचामृताभृतं लिप्संतःसर्ववस्तूनिकलशंतरसाहरन् ३५ नीयमानेसुरैस्त
स्मिन्कलसेमृतभाजने विषण्णमनसोदेवाहरिंशरणमाययुः ३६ इतितद्दैन्यमालोक्यभगवा
न्भृत्यकामकृत् माखिद्यतमिथोर्थंवःसाधयिष्येस्वमायया ३७

र्णं ३५ ३६ मिथःदैत्यानांपरस्परकलहोत्पादनेनयोगमाययावोर्थंसाधयिष्यामि अतोमाखिद्यतेत्या

स१

भा० अ० २९

आस्तामिदंत्वद्दर्शनमीश्वरेणैवसंपादितमित्याहुः नूनमितिसर्वेंद्रियाणांचमनसश्चप्रीतिंघृणेनकिं
प्रेषितासि किंवायदृच्छयैवागतासि नैवंनूनंप्रेषितैवेत्यर्थः ५ ६ भेदोविग्रहोयथाभवेत्तथा ७ ८ संगताः

नूनंत्वंविधिनासुभ्रुप्रेषितासिशरीरिणां सर्वेंद्रियमनःप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिं ५ सात्वंनःस्प
र्द्धमानानामेकवस्तुनिमानिनि ज्ञातीनांबद्धवैराणांसंविधत्स्वसुमध्यमे ६ वयंकश्यप
दायादाभ्रातरःकृतपौरुषाः विभजस्वयथान्यायंनैवभेदोयथाभवेत् ७ इत्युपामंत्रितोदै
त्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः प्रहस्यरुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
कथंकश्यपदायादाःपुंश्चल्यांमयिसंगताः विश्वासंपंडितोजातुकामिनीषुनयातिहि ९
सालावृकाणांस्त्रीणांचस्वैरिणीनांसुरद्विषः सख्यान्याहुरनित्यानिनूत्नंनूत्नंविचिन्वतां १०
श्रीशुकउवाच ॥ इतितेक्ष्वेलितैस्तस्याआश्वस्तमनसोसुराः जहसुर्भावगंभीरंदुदुश्चामृतभाज
नं ११ ततोगृहीत्वामृतभाजनंहरिर्बभाषईषत्स्मितशोभयागिरा यद्यभ्युपेतंक्वचसाध्वसा
धुवाकृतंमयावोविभजेसुधामिमां १२

अनुरक्ताः ९ हेसुरद्विषः १० भावेनकेनाप्यभिप्रायेणगभीरंयथाभवत्येवंजहसुः ११ ईषत्स्मितेन
शोभायस्यास्तयामयाकृतंसाधुवाअसाधुवायद्यभ्युपेतंअंगीकुरुततर्हिविभजे १२

२९

विरंजांवरेणसंवीतोनितंवस्वक्षिपःविशालत्वात् तत्रशोभायस्याः तयाकांच्याप्रकर्षेणविलसत् वल्गु यथाभवत्येवं चलतोश्चरणयोर्नूपुरेयस्मिन् ४५ सव्रीडेस्मितेनसहविच्छित्ताकंपितायाभ्रूस्तस्याविलासेनसहयान्यवलोकितानि तैर्दैत्ययूथपानांचेतःसमुद्दुर्मुहुःकाममुद्दीपयन् ॥ ४६ ॥ इत्यष्टमेस्कंधे टीकायांनवमः ॥ ९ ॥ नवमेमोहितैर्दैत्यैरर्पितेऽमृतभाज

विरंजांवरसंवीतनितंवद्वीपशोभया कांच्याप्रविलसद्वल्गुचलच्चरणनूपुरं ४५ सव्रीडस्मितवि
क्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययूथपचेतःसुकाममुद्दीपयन्मुहुः ॥ ४६ ॥ इति श्रीमद्भागवते म
हापुराणेऽष्टमस्कंधेऽष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तेन्योन्यमसुराःपात्रं हरंतस्त्यक्तसौहृदाः
क्षिपंतोदस्युधर्माणआयांतींददृशुःस्त्रियं १ अहोरूपमहोधामअहोअस्यानवंवयः इतिते
तामभिद्रुत्यपप्रच्छुर्जातहृच्छयाः २ कात्वंकंजपलाशाक्षिकुतोवाकिंचिकीर्षसि कस्या
सिवदवामोरुमथ्नंतीवमनांसिनः ३ नवयंत्वामरैर्दैत्यैःसिद्धगंधर्वचारणैः नास्पृष्टपूर्वांजा
नीमोलोकेशैश्चकुतोनृभिः ४

ने तद्वचनेनदेवेभ्योमृतंदत्तंतयेत्यर्थात् १ अहोआश्चर्यंरूपंसौंदर्यंधामद्युतिरितिवदंतःकात्वमित्यादिपप्रच्छुः २ म
थ्नंतीक्षोभयंतीच ३ कस्यासीत्युक्तंस्पष्टमस्माभिःयतस्त्वंनकेनचिद्भुक्तासीत्याहुः नेतित्वात्वां अमरादिभिर

लो

तांश्रियःसखींसंवीक्ष्यदेवासुराःसंमुमुहुः कथंभूतां कनकमयेकुंडलेयस्याः साचासौचारुःकर्णद्वयोयस्याः
भा०अ० सा विगलितोविस्रस्तः स्तनपट्टिकायाअंतोयस्याः १८ एवंतान्मोहयित्वायत्कृतवान्तदाह त्रिभिः असु
३० राणांसुधादानंसर्पाणांक्षीरदानमिवदुर्नयं अन्याय्यंमत्वातांसुधांतेभ्योनव्यभजत् अयंभावः दैत्येभ्यो

तांश्रीसखींकनककुंडलचारुकर्णनासाकपोलवदनांपरदेवताख्यां संवीक्ष्यसंमुमुहुरुत्स्मितवी
क्षणेनदेवासुराविगलितस्तनपट्टिकांतां १८ असुराणांसुधापानंसर्पाणामिवदुर्णयं
मत्वाजातिनृशंसानांनतांव्यभजदच्युतः १९ कल्पयित्वापृथक्पंक्तीरुभयेषांजगत्प
तिः तांश्चोपवेशयामासस्वेषुस्वेषुचपंक्तिषु २० दैत्यान्गृहीतकलशोवंचयन्नुपसंच
रैः दूरस्थानपाययामासजरामृत्युहरांसुधां २१ तेपालयंतःसमयमसुराःस्वकृतंनृप तू
ष्णीमासन्कृतस्नेहाःस्त्रीविवादजुगुप्सया २२

ीयंसाध्वसाधुवासर्वमन्नमेववाजोमद्दत्तान्देवानेवसुधांपाययिष्यामि किंच तैर्यथाभागंविभजस्वे
त्युक्तं नचतेभ्योजात्यैवक्रूरेभ्योदानंन्याय्यं अतस्तेभ्यःसुधांनदद्यामिति १९ पंक्तीःपृथग्विधायतासु
पंक्तिषुस्वेषुतत्सजातीयेषु तांश्चासुरानपिप्रतारणार्थमेवोपवेशयामास २० उपसंचरैर्वर्द्धमानप्रियवाक्या
दिनातानतिक्रम्यगमनेदूरस्थानपिदेवान् २१ तयाकृतःस्नेहोयेषु स्त्रियासहविवादस्यजुगुप्सया २२ ३०

असुरपुंगवाः दैत्यश्रेष्ठाः प्रमाणमियत्तामज्ञानंतः १३ १४ यथोपजोषं यथाप्रीति अहतस्य लक्षणं अहतं
यंत्रनिर्मुक्तं च वासः स्वयंभुवा शस्तं मांगलिकेषु तावन्मात्रेण सर्वदा प्रागग्रेषु कुशेषु विविशुः १५ धूपेरामो
दितायां सुरभीकृतायां शालायां १६ अत तस्यां शालायां हे नरेंद्र सा कलशपाणिराविवेश कथंभूतामणि

इत्यभिव्याहृतं तस्या आकर्ण्यासुरपुंगवाः अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत १३ अथोपो
ष्य कृतस्नाना हुत्वा च हविषानलं दत्वा गोविप्रभूतेभ्यः कृतस्वस्त्ययना द्विजैः १४ यथोपजोषं वासां
सि परिधायाहतानि ते कुशेषु प्राविशन्सर्वे प्रागग्रेष्वभिभूषिताः १५ प्राङ्मुखेषूपविष्टेषु सु
रेषु दितिजेषु च धूपामोदितशालायां जुष्टायां माल्यदीपकैः १६ तस्यां नरेंद्र करभोरुलसद्दुकू
लश्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलाक्षी साकूजती कनकनूपुरसिंजितेन कुंभस्तनी क[illegible]पाणिरथा
विवेश १७ लघ २

बंधादाकनिष्ठं करस्य करभो बहिः करभसदृशौ सुवृत्तौ ऊरू यस्याः सा उशत् कमनीयं दुकूलं यस्मिन्
तेन श्रोणीतटेन विशालया श्रोण्या लसा मंदा गतिर्यस्याः सा पाठांतरे करभसदृशोरूवोः लसद्दुकूलं यस्याः
सा चासौ श्रोणीतटेन अलसगतिश्च मदेन विह्वले अक्षिणी यस्याः १७ रामराम राम ॥ ऽऽ ॥ राम

भा० अ० एतदेवोपपादयति यदिति असुः प्राणः वसु धनं प्राणादिभिर्देहात्मजादिषु नृभिर्यद्युज्यते देहाद्यर्थं यत्क्रि
३१ यत इत्यर्थः तदसत् व्यर्थं भवति कुतः पृथक्त्वात् भेदाश्रयत्वात् शाखानिषेचनवत् तैरेव प्राणादिभिरीश्वरो
द्देशेन क्रियते तत्तु सकलं महाफलं भवति अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वत्रानुगतत्वात् तत्र दृष्टान्तः ॥ यत्तरोर्मूलनिषेचनं

यद्युज्यतेसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषुनृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् ॥ तैरेवसद्भवतियत्क्रियतेऽपृ य १
थक्त्वात्सर्वस्यतद्भवतिमूलनिषेचनंयत् ॥२९॥ इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेनव
मोध्यायः ॥९॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिदानवदैतेयानाविंदन्नमृतंनृप युक्ताःकर्मणियत्ताश्चवासु
देवपराङ्मुखाः १ साधयित्वामृतंराजन्पाययित्वास्वकान्सुरान् पश्यतांसर्वभूतानांययौग
रुडवाहनः २ सपत्नानांपरामृद्धिंदृष्ट्वातेदितिनंदनाः अमृष्यमाणाउत्पेतुर्देवान्प्रत्यु
द्यतायुधाः ३

तत् यथा सर्वस्य स्कंधशाखादेर्भवतीति यद्वा ल्यब्लोपे पंचम्यौ पृथक्त्वं
पर्यालोच्य भेददृष्ट्या तैरेव तत्तेषु च यत्क्रियते तदसत् अपृथक्त्वं पर्यालोच्येश्वरदृष्ट्या तैरेव तेषु च
यत्क्रियते तत्सद्भवतीति शेषं समानं ॥२९॥ इत्यष्टमे नवमः ॥९॥ दशमे मत्सराद्दैत्यैरारब्धे तु मृधे सुरैः ॥ दैत्यमा
याविषण्णेषु देवेष्वाविर्बभौ हरिः १ देवानाममृतत्वाप्तिर्नाभक्तानामिति स्थितिम् ॥ भक्तामत्सरतः प्राणहानिं ३१

कृतः अतिप्रणयः स्नेहो यैः प्रणयापायेन कातराः भीताः एते तावान्त्वपयाः पूर्वं किंचिदपि वक्तुं धीराः त्वयां प्रमी
त्वा क्षमित्यादि बहुमानेन च आबद्धाः नियंत्रिताः समयपालनादिभिः षड्भिरेतैः कारणैर विप्रियं किंचिदपि नोचुः
किंतु तूष्णीमासन् २३ देवपंक्तौ चंद्रार्कयोर्मध्ये प्रविष्टः सोमममृतमपिबत् २४ हरिस्तस्य शिरो जहार अमृता

तस्यां कृतातिप्रणयाः प्रणयापायकातराः बहुमानेन चाबद्धा नोचुः किंचन विप्रियं २३ देवलिंग
प्रतिछन्नः स्वर्भानुर्देवसंसदि प्रविष्टः सोममपिबच्चंद्रार्काभ्यां च सूचितः २४ चक्रेण क्षुरधारे
ण जहार पिबतः शिरः हरिस्तस्य कबंधस्तु सुधयाप्लावितो ऽपतत् २५ शिरस्त्वमरतां नीतमजो ग्र
हमचीक्लृपत् यस्तु पर्वणि चंद्रार्कावभिधावति वैरधीः २६ पीतप्राये ऽमृते देवैर्भगवांल्लोकभावनः
पश्यतामसुरेंद्राणां स्वं रूपं जगृहे हरिः २७ एवं सुरासुरगणाः समदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयो
ऽपि फले विकल्पाः तत्रामृतं सुरगणाः फलमंजसापुर्यत्पादपंकजरजः श्रयणान्न दैत्याः २८

वितः असंस्पृष्टः २५ २६ ग्रहं सूर्यादिवत् ग्रहत्वाधिकारिणं २७ हरिभक्तानामेवोद्यमः फलति नान्ये
षामित्येतमाख्यानतात्पर्यमाह एवमिति समादेशादयो येषां हेतुर्मंदराद्रिः अर्थः समुद्रस्थितं विरुधादि
विविधकल्पाः फलं केषांचिज्जातं केषांचिन्नेति वैचित्र्येण फलवैषम्यं तत्रोवभूवुरित्यर्थः तदेवाह तत्रेतेषु यस्य

पादपंकजरजः श्रवणाद्देवा अमृतं फलमापुः स एव से
व्येत्यर्थः यत्तदो नित्यसंबंधात्प्रयुज्यते २८

 वात्तेनोद्भूतैरुत्तरीयैः उष्णीषैश्चस्सूर्य्यरश्मिभिः सुत्तरां स्फुरद्भिः १४ १५ १६ असुराणां याचमूः तस्याः पतिःस

३२ वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिभिर्वर्म्मभूषणैः स्फुरद्भिर्विशदैःशस्त्रैःसुतरांसूर्य्यरश्मिभिः १४ देव

व२ दानैवीराणांध्वजिन्यौपांडुनंदन रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिवसागरौ १५ वैरोचनोवलि म३

संख्येसोसुराणांचमूपतिः यानंवैहायसंनामकामगंमयनिर्मितं १६ सर्वसांग्रामिकोपेतंस

र्वाश्चर्य्यमयंप्रभो अप्रतर्क्यमनिर्द्देश्यंदृश्यमानमदर्शनं १७ आस्थितस्तद्विमानाग्र्यं

सर्वानीकाधिपैर्वृतः वालव्यजनछत्राग्र्यैरेजेचंद्रइवोदये १८ तस्यासन्सर्वतोयानै

र्यूथानांपतयोसुराः नमुचिःसंवरोवाणोविप्रचित्तिरयोमुखः १९ द्विमूर्द्धाकालना

भोथप्रहेतिर्हेतिरिल्वलः शकुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरोचनः २० हयग्रीवःशंकु ९९

मे२ शिराःकपिलोमेघदुंदुभिः तारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजंभउत्कलः २१ अरिष्टोरिष्टनेमि ९९

श्चमयश्चत्रिपुराधिपः अन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयः २२ ९४

वलियानमास्थितः १७ उदयेउदयगिरिशिखरेस्थितश्चंद्रइवविरेजेइतित्रयाणामन्वयः १८ १९ ३२

४ रणः संग्रामः ३ दन्वतः समुद्रस्य रोधसि तीरे बभूवुः ५ अन्योन्यं समासाद्य निर्जघ्नुः ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ चित्रध्व
ततः सुराणां सर्वेषु धयापीतयेधिताः प्रतिसंयुयुधुस्तैस्तैर्नारायणपराश्रयाः ४ तत्र देवासुरो नाम रणः
परमदारुणः रोधस्युदन्वतो राजंस्तुमुलो रोमहर्षणः ५ तत्रान्योन्यं सपत्नास्ते संरब्धमनसो रणे समा
साद्यासिभिर्बाणैर्निर्जघ्नुर्विविधायुधैः ६ शंखतूर्यमृदंगानां भेरीडमरिणां महान् हस्त्यश्वरथपत्तीनां
नदतां निस्वनोऽभवत् ७ रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभिः सह पत्तयः हया हयैरिभाश्चेभैः समसज्ज
न्त संयुगे ८ उष्ट्रैः केचिदिभैः केचिदपरे युयुधुः खरैः केचिद्गौरमुखैरृक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः
९ गृध्रैः कंकैर्बकैरन्ये श्येनभासैस्तिमिंगिलैः सरभैर्महिषैः खड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः १० शि
वाभिराखुभिः केचित्कृकलासैः शशैर्नरैः बस्तैरेके कृष्णसारैर्हंसैरन्ये च सूकरैः ११ अन्ये
जलस्थलखगैः सत्वैर्विकृतविग्रहैः सेनयोरुभयो राजन्विविशुस्तेग्रतोऽग्रतः १२ चित्रध्व
जपटै राजन्नातपत्रैः सितामलैः महाधनैर्वज्रदंडैर्व्यजनैर्बार्हचामरैः १३
जपटादिभिश्च वीराणां मालाभिश्च राजिभिर्देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ यादसां मालाभिः सागराविव रेजतु
रिति त्रयाणामन्वयः याद्रोभिरिति चासितैरमलैरातपत्रैश्च बार्हैश्छत्रचामरैश्च व्यजनैश्च १२ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ

मा० अ० निशुंभाभ्यांदेवी ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ आरोहंत्यारोहावाह्यास्तैः सहिताः अन्येवाहाः एवंतुकेवलंगजादयउक्ताः
कथंभूतानि कन्नावाक्कादयोयेषां ३७ छिन्नानिध्वजादीनियेषांतेषांदेवादीनांपदाघातैरथांगैश्चदलितादायोधना
३२

एडुरण्णवतथासोमः पुलोम्नायुयुधेऽनिलः निशुंभशुंभयोर्देवीभद्रकालीतरस्विनी ३१ वृषाकपिस्तु
जंभेनमहिषेणविभावसुः इल्वलः सहवातापिर्ब्रह्मपुत्रैररिंदम ३२ कामदेवेनदुर्मर्षउत्कलोमा
तृभिः सह वृहस्पतिश्चोशनसानरकेणशनैश्चरः ३३ मरुतोनिवातकवचैःकालेयैर्वसवोऽमराः
विश्वेदेवास्तुपौलोमैरुद्राःक्रोधगणैःसह ३४ तएवमाजावसुरेंद्रादेवेंद्रा द्वंद्वेनसंहत्यचयुध्यमा
नाः अन्योन्यमासाद्यनिजघ्नुरोजसाजिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरैः ३५ भुशुंडिभिश्चक्रगद
र्षिपट्टिशैःशक्त्युल्मुकैःप्रासपरस्वधैरपि निस्त्रिंशभल्लैःपरिघैःसमुद्गरैःसभिंडिपालैश्चशि
रांसिचिच्छिदुः ३६ गजास्तुरंगाःसरथाःपदातयःसवैसारोहाविविधाश्वखंडिताः निकृत्तबाहू
रुशिरोधरोंघ्रयश्छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ३७ तेषांपदाघातरथांगचूर्णितादायोधनादुल्ब
णउत्थितस्तदा रेणुर्दिशःखंद्युमणिंचछादयन्न्यवर्ततासृक्स्रुतिभिःपरिस्रुतात् ३८

द्रेणभूमेरुत्थितोरेणुर्दिशंखंद्युमणिंचसूर्यंचछादयंस्तदेवरवाद्न्यवर्तत कथंभूतात् असृग्स्रुतिभिः प्रस्तरलैः
परिस्रुतात्सिक्तात् यद्वा परिस्रुतादुत्तोन्यवर्ततभावेक्तः रक्तधाराणांनत्यर्थंतमुच्छलनादित्यर्थः प्रथमांतपाठे ३२

२३ २४ अवंतिप्रस्रवणादियस्मिन्निति मदधारादृश्यं २५ नानावाहनादीनियेषांते २६ तेदेवा असुराभि

स्व:

अलब्धभागाःसोमस्यकेवलंक्लेशभागिनः सर्वएतेरणमुखेवहुशोनिर्जितामराः २३॥
सिंहनादंविमुंचंतःशंखान्दध्मुर्महास्वनान् दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्वलभित्कुपितोभृ
शं २४ ऐरावतंदिक्करिणमारूढःशुशुभेस्वराट् यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५
तस्यासन्सर्वतोदेवानानावाहध्वजायुधाः लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६
तेन्योन्यमभिसंसृत्यक्षिपंतोमर्मभिर्मिथः आह्वयंतोविशंतोग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः २७ यु
योधवलिरिंद्रेणतारकेणगुहोस्यत वरुणोहेतिनायुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना २८ यम
स्तुकालनाभेनविश्वकर्मामयेनवै संवरोयुयुधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरोचनः २९ अपराजिते
ननमुचिरश्विनौवृषपर्वणा सूर्योवलिसुतैर्देवोवाणज्येष्ठैःशतेनच ३०

यायुयुधुः २७ द्वंद्वान्येवाह योधेतिसप्तभिः अस्यतयुध्यतेत्यर्थः २८ २९ सूर्योदेवएकएवशतेनवलि
सुतैर्वाणोज्येष्ठोयेषांतेः ३०

भा० अ० टंकपर्वततनीत्साग्रैः शिखरैःसहिताः ४६ ४७ ४८ स्तनयित्नवश्च अंगारान्मुमुचुरित्यर्थः ४९ अधा

३४ ततोभिपेतुस्तरवोदह्यमानादवाग्निना शिलाःसटंकशिखराश्चूर्णयंतोद्विषद्बलं ४६ महो
रगाःसमुत्पेतुर्दंदशूकाःसवृश्चिकाः सिंहव्याघ्रवराहाश्चमर्दयंतोमहागजाश्च ४७ यातुधा
ल३ न्यश्चशतशःशूलहस्ताविवाससः छिंधिभिंधीतिवादिन्यस्तथारक्षोगणाःप्रभो ४८ ततोम
हाघनाव्योम्निगंभीरपरुषस्वनाः अंगारान्मुमुचुर्वातैराहतास्तनयित्नवः ४९ सृष्टो
दैत्येनसुमहान्वह्निःश्वसनसारथिः सांवर्तकइवात्युग्रोविबुधध्वजिनीमधाक् ५० ततः
समुद्रउद्वेलःसर्वतःप्रत्यदृश्यत प्रचंडवातैरुद्धूततरंगावर्तभीषणः ५१ एवंदैत्यैर्महा
मायैरलक्ष्यगतिभीरणे: सृज्यमानासुमायासुविषेदुःसुरसैनिकाः ५२ नतत्प्रति
विधिंयत्रविदुरिंद्रादयोनृप ध्यातःप्रादुरभूत्तत्रभगवान्विश्वभावनः ५३ ॥

रआर्षः अधाक्षीदित्यर्थः ५० उद्धूतैस्तरंगैरावर्तैश्चभीषणः ५१ एवमन्यैश्चदैत्यैः सृज्यमाना
सु ५२ यत्रयदातदातैर्ध्यातःसन् ५३ रामराम ३४

शिरोभिर्महाभुजैश्च करभसदृशैरूरुभिश्च सा रणभूः प्रकर्षेणास्तृतासीत् विबभौ कथंभूतैः शिरोभिः उद्धृतानि उत्पतितानि किरीटानि कुंडलानि च येभ्यः तैः संरंभयुक्ता दृशो येषु तैः परिदष्टा दशनच्छदाः येषु ते ३८

शिरोभिरुद्धृतकिरीटकुंडलैः संरंभदृग्भिः परिदष्टदच्छदैः महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः
साप्रास्तृता भूः करभोरुभिर्विबभौ ३९ कबंधास्तत्र चोत्पेतुः पतितस्वशिरोदृशिभिः उद्यतायु
धदोर्दंडैर्धावंतो भटाम्मृधे ६० बलिर्महेंद्रं दशभिस्त्रिभिरैरावतं शरैः चतुर्भिश्चतु
रो वाहानेकेनारोहमार्छयत् ६१ स तानापततः शक्रस्तावद्भिः शीघ्रविक्रमः चिच्छेद नि
शितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हसन्निव ६२ तस्य कर्मोत्तमं वीक्ष्य दुर्मर्षः शक्तिमाददे तां ज्वलं
तीं महोल्काभां हस्तस्थामच्छिनद्धरिः ६३ ततः शूलं ततः प्राशं ततस्तोमरमृष्टयः यद्यच्छ
स्त्रं समादद्यात्सर्वं तदच्छिनद्विभुः ६४ ससर्जाथासुरीं मायामंतर्द्धानगतोऽसुरः ततः
प्रादुरभूच्छैलः सुरानीकपरि त्वभो ६५

पतितानि यानि स्वशिरांसि तत्र यैराद्विनैस्तैः पश्यत इत्यर्थः उद्यतानि आयुधानि यैस्तैर्दोर्दंडैरुपलक्षिताः

६० वाहान् ऐरावतः पादरक्षान् आरोहं गजयं
तारं आर्छयत् विध्राः ६१।६२ दुर्मर्षः असमानो
वर्ल्लिः ६३ ६४ ६५

भा० अ० इत्यष्टमे दशमः ॥१०॥ एकादशे तु देवेषु दैत्यघातिषु नारदः ॥ देवान्निवारयच्छुक्रो मृतान्दैत्यानजीवय॒

३५ ते ॥१॥ उदयच्छत् ॥ उन्निन्ये ॥२॥ ३॥ निबद्धान्यक्षीणि येषां तान्बालान् जित्वा नटः कुपटवृत्तिर्यथा तेषां धनं

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे दशमोध्यायः ॥१०॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथो सुराः प्र
त्युपलब्धचेतसः परस्य पुंसः परयानुकंपया जघ्नुर्भृशं शक्रसमीरणादयस्तांस्तान्रणे
येरभिसंहताः पुरा १ वैरोचनाय संरब्धो भगवान्पाकशासनः उदयच्छद्यदा वज्रं
प्रजा हा हेति चुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदं तिरस्कृत्य पुरस्थितं ॥ मनस्विनं सुसंपन्नं
विचरंतं महामृधे ३ नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान्नो जिगीषसि जित्वा बालान्निबद्धाक्षा
न्नटो हरति तद्धनं ४ आरुरुक्षंति मायाभिरुत्सिसृप्संति ये दिवं तान्दस्यून्विधुनोम्य
ज्ञान्पूर्वस्माच्च पदादधः ५ ॥ बलिरुवाच ॥ संग्रामे वर्त्तमानानां कालचोदितकर्मणां ॥
कीर्त्तिर्जयोऽजयो मृत्युः सर्वेषां स्युरनुक्रमात् ६

हरति तथा हि मूढ मायेशान्नो जेतुमिच्छसि ४ मूलभावं स्पष्टयत्याह आरुरुक्षंति आरोहमिच्छंति ये च उत्स
र्पंति उल्लंघयितुमिच्छंतीत्यर्थः अधो विधुनोमि पातयामि ५ ६ ॥ ३५

अष्टा आयुधयुक्ता बाहवो यस्य श्रीश्च कौस्तुभश्च अनर्घ्यं किरीटं च कुंडले च उल्लसंति श्री कौस्तुभादी
नि यस्मिन् ५४ असुराणां कूटकर्म मंत्रादिप्रयोगः तस्माज्जाताः महिना महिम्ना हरेः स्मृतिरेव सर्वासां वि

ततः सुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवः पिशंगवासा नवकंजलोचनः अदृश्यताष्टायुधबाहुरु
ल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीटकुंडलः ५४ तस्मिन् प्रविष्टेसुरकूटकर्मजा माया विनेशु
र्महिना महीयसः स्वप्नो यथा हि प्रतिबोध आगते हरिस्मृतिः सर्वविपद्विमोक्षणं ५५ दृष्ट्वा
मृधे गरुडवाहमिभारिवाह आविध्य शूलमहिनोदथ कालनेमिः तल्लीलया गरुड
मूर्ध्नि पतद्गृहीत्वा तेनाहनन्नृप सवाहमरिं त्र्यधीशः ५६ माली सुमाल्यतिबलौ युधि पेत
तुर्यच्चक्रेण कृत्तशिरसावथ माल्यवांस्तं आहत्य तिग्मगदयाहनदंडजेंद्रं तावच्छिरोच्छि
नदरेर्नदतोरिणाद्यः ५७

पदां विमोक्षणरूपा किमुत हरेः प्रवेश इत्यर्थः ५५ इभारिवाहः अहि
नोत क्षिप्तवान् पतंतं लीलैव तद्गृहीत्वा अहनत ५६ यस्य चक्रेण कृत्तशिरसौ पेततुः तं तथाभूतमपि आहत्य संह
त्य अंडजेंद्रं गरुडमहनत् तं हतं गदादिना अत्र्यादि इत्यर्थः आद्यो हरिः ५७ ॥

भा०अ० १६ १७ नमुचिः बलः पाकश्चेतित्रयः आजग्मुः १८ १९ त्रयाणां पृथग्विक्रममाह हरीनिति त्रिभिः हर्य

३६ तस्य तत्पूजयत्कर्म यंतुर्दानवसत्तमः शूलेन ज्वलता तं तु स्मयमानोऽहनन्मृधे १६ सेहे रुजं
सुदुर्मर्षं सत्वमालंब्य मातलिः इंद्रो जंभस्य संक्रुद्धो वज्रेणापहरच्छिरः १७ जंभं श्रुत्वा हतं त
स्य ज्ञातयो नारदादृषेः नमुचिश्च बलः पाकस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः १८ वचोभिः परुषैरिंद्र
मर्दयंतोऽस्य मर्मसु शरैरवाकिरन्मेघा धाराभिरिव पर्वतं १९ हरीन्दशशतान्याजौ हर्य

जु श्वस्य बलः शरैः तावद्भिरर्दयामास युगपल्लघुहस्तवान् २० शताभ्यां मातलिं पाको रथं साव
यवं पृथक् सकृत्संधानमोक्षेण तदद्भुतमभूद्रणे २१ नमुचिः पंचदशभिः स्वर्णपुंखैर्म
हेषुभिः आहत्य व्यनदत्संख्ये सतोय इव तोयदः २२ सर्वतः शरकूटेन शक्रं सरथसार
थिं छादयामासुरसुराः प्रावृट्सूर्यमिवांबुदाः २३ अलक्षयंतस्तमतीव विह्वला विचुक्रुशु
र्देवगणाः सहानुगाः अनायकाः शत्रुबलेन निर्जिता वणिक्पथा भिन्ननावो यथार्णवे २४

श्वस्य इंद्रस्य तावद्भिः दशभिः शतैः २० २१ आहत्य इंद्रं विध्वा २२ प्रावृट्कालीनं सूर्यं २३ वणिक्पथा वणि

३६

कालरसनंकालयंत्रितं अतोनहृष्यंति तत्रयूयमपंडिताः अनिपुणाः ७ तत्रकीर्त्तिजयार्थेरात्मानंसाधनं
तमेवकालरशनंजनाःपश्यंतिसरयः नहृष्यंतिनशोचंतितत्रयूयमपंडिताः॥७॥नवयंमन्यमाना
नामात्मानंतत्रसाधनं गिरोवःसाधुशोच्यानागम्लानोमममर्मताडनाः॥९॥श्रीमुकठवाच॥इत्य
क्षिप्यविभुर्वीरोनाराचैर्वीरमर्द्दनः आकर्णपूर्णैरहनद्दाक्षेयेराहतंपुनः ९ एवंनिराकृतोदे
वोवैरिणातथ्यवादिना नामघ्नन्रुधिरक्षेपंतोत्राहतइवद्विपः १० प्राहरत्कुलिशंतस्मात्रमोघं
परमर्द्दनः सयानोन्यपतद्भूमौछिन्नपक्षइवाचलः ११ सरवापंपतितंहष्ट्वाजंभोवलिसरवः
सुहृत अभ्ययात्सोहृदंसख्युर्हितस्यापिसमाचरन् १२ ससिंहवाहआसाद्यगदामुद्यम्यर
हसा जत्रावताडयच्छक्रंगजंचसुमहाबलः १३ गदाप्रहारव्यथितोभृशंविह्वलितोगजः जानु
भ्यांधरणींस्पृष्ट्वाकश्मलंपरमंययौ १४ ततोरथोमातलिनाहरिभिर्दशशतैर्वृतः आनीतो
द्विपमुत्सृज्यरथमारुरुहेविभुः १५

मन्यमानांवोगिरोनगम्लानिमः मर्मस्तुताडनंयाभिस्ताः ८ विभुमिंद्रोवीरोवलिः ९ तोत्रमंकुशः तेनाहतर

ब १० [illegible] ११ १२ १३ १४ १६

भा० अ
३७

यथा पत्रैः पक्षैः ३४ सारमयं वीर्याधिकं त्वाष्ट्रं तपएव वृत्रः सयेन वज्रेण पाटितः ३५ दंडं लकुटतुल्यं

किमिदं दैवयोगेन भूतं लोकविमोहनं येन मे पूर्वमद्रीणां पक्षच्छेदः प्रजात्यये ३४ कृतो निवि
शतां भारैः पतत्रैः पततां भुवि तपःसारमयं त्वाष्ट्रं वृत्रो येन विपाटितः अन्ये चापि बलोपेताः
सर्वास्त्रैरक्षतत्वचः सोयं प्रतिहतो वज्रो मया मुक्तोऽसुरेऽल्पके नाहं तदाददे दंडं ब्रह्मतेजो
प्यकारणं ३६ इति शक्रं विषीदंतमाह वागशरीरिणी नायं शुष्कैरथो नार्द्रैर्वधमर्हति
दानवः ३७ मयास्मै यद्वरो दत्तो मृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः अतोऽन्यश्चिंतनीयस्ते उपायो म
घवन्रिपोः तां दैवीं गिरमाकर्ण्य मघवान्सुसमाहितः ध्यायन्फेनमथापश्यदु
पायमुभयात्मकं ३९ न शुष्केण न चार्द्रेण जहार नमुचेः शिरः तं तुष्टुवुर्मुनिगणा मा
ल्यैश्चावाकिरन्विभुं ४० गंधर्वमुख्यौ जगतुर्विश्वावसुपरावसू देवदुंदुभयो नेदुर्नर्त
क्यो ननृतुर्मुदा ४१ अन्येप्येवं प्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरुणादयः सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरि
णो यथा ४२

ब्रह्मतेजः दधीचेः सामर्थ्यं ३६ आर्द्रशुष्काभ्यां मृत्युर्नैवेति ३८ ३९ उभयात्मकत्वमेवाह न शुष्केण न चार्द्रे

३७

तुरासाडिंद्रः श्रमसहितोविनिर्गतः अग्रणीःसारथिः २५ २६ २७ शोकामर्षाभ्यांयुक्तयारुषाक्रोधेनान्वि
तःसन् इंद्रंहंतुंपरमोद्यमंचकार २८ घंटावत् घंटाभिर्युक्तम् २९ ॥ ऽऽ ॥ ३० ॥ ऽऽ ॥ ३१

ततस्तुराषाड्डिषुवरूपंजरात्तविनिर्गतःसाश्वरथध्वजाग्रणीः वभौदिशःस्वंपृथिवीविरोच
यन्स्वतेजसासमर्प्यइवत्तपात्यये २५ निरीक्ष्यपतनंदेवःपरैरभ्यर्हितंरणे उद्यच्छद्द्रिपुंह
न्तुंवज्रंवज्रधरोरुषा २६ सतेनैवाष्टधारेणशिरसिवलपाकयोः ज्ञातीनांपश्यतांराजन्
जहारजनयन्भयं २७ नमुचिस्तद्वधंदृष्ट्वाशोकामर्षरुषान्वितः जिघांसुरिंद्रंनृपतेचकारपर
मोद्यमं २८ अश्मसारमयंशूलंघंटावद्धेमभूषणं प्रगृह्याभ्यद्रवत्क्रुद्धोहतोसीतिवितर्जयन्
२९ प्राहिणोद्देवराजायनिनदन्मृगराडिव ३० तदापतद्गगनतलेमहाजवंविचिच्छिदेहरिरि
षुभिःसहस्रधा ३१ तमाहनन्नृपकुलिशेनकंधरेरुषान्वितस्त्रिदशपतिःशिरोहरन् नतस्यहि
त्वचमपिवज्रऊर्जितोविभेदयःसुरपतिनोजसेरितः ३२ तदद्भुतंपरमतिवीर्यवृत्रभित्तिरस्कृतो
नमुचिशिरोधरत्वचा तस्मादिन्द्रोविभेच्छत्रोर्वज्रःप्रतिहतोयतः ३३

३२ अतिवीर्यंवृत्रमभिनदिति ३३ रामरामरामराम ३३

भा० ऋ० हरिः सोमम पायय द्वितीदं नि शम्य स यत्रास्ते तत्तस्तद्रूपं द्रष्टुं ययावित्युत्तरेणान्वयः २ सोमया उमया
३८ सह ३ त्वयि किंचिन्नेचाश्चर्यं व यंत्वाश्चर्यमानसाइतिवेदन्न महादेवस्तद्धावहरिमष्टभिः त्वयि महामाया
विनिपरमश्चर्येनहि किल किंचिदघटितमिव वयंतु परमकौतूहलेन द्रष्टुमागताइति वदुधा संबोध
यन्स्तौति हेदेवदेव कुतोऽहं देवानां देव इत्यत आह हे जगद्व्यापिन् तत्र कुतः हे जगन्मय तर्हि किं प्रधान
रूपमास्त्विति गिरिशः सर्वे भक्तगणैर्वृतः सहदेव्या मयोद्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदनः २ सभा
जितो भगवता सादरं सोमया भवः स्वपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य स्मयन् हरिम् ३ श्रीमहा
देव उवाच देवदेव जगद्व्यापिन् जगदीश जगन्मय सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हे
तुरीश्वरः ४ आद्यंतावस्य यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः यतो व्ययस्य नैतानि तत्सत्यं ब्रह्म
चिद्भवान् ५
नहि हे जगदीश तच्च कुतस्तत्राह सर्वेषामपि त्वं हेतुः अतः ईश्वरः आत्मत्वाच्च न जडं
प्रधानत्वमित्यर्थः ४ ननु जगन्मात्मतो न यो जगत उत्पत्त्यादिनाऽसत्त्वेन च जाड्येन च ममापि किं तथात्वम्
रूपेन हि नहीत्याह आद्यंतौ मध्यं च यस्य जगतो यन्न ब्रह्मणो भवंति यस्य च अव्ययस्य एतानि आद्यंतमध्या
नि न संति यद्ब्रह्म इदं कारास्पदं द्रष्टु च बहिर्भोग्यं अन्यत् भोग्यं तत्सत्यं च चिद्रूपं च ब्रह्मैव भवान् अतो न ३८

६३ ६४ अनुचरैरुद्गीयमानैरनुचरैः ॥ सहेतिवा ६५ अविनष्टा अवयवा येषां विद्यमानाः शिरोधरा येषां
तान् ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इत्यष्टमे एकादशः ॥ ११ ॥ द्वादशे मोहिनीरूपविभ्रममालोकनोत्सुकं ॥ भवं संमोहयामास
ब्रह्मणा प्रेषितो देवान्देवर्षिर्नारदो नृप ॥ वारयामास विबुधान् दृष्ट्वा दानवसंक्षयं ॥ ६३ ॥ ना
रद उवाच ॥ भवद्भिरमृतं प्राप्तं नारायणभुजाश्रयैः श्रियासमेधिताः सर्वे उपारमत विग्र
हात् ॥ ६४ श्रीशुक उवाच ॥ संयम्य मन्युसंरंभं मानयंतो मुनेर्वचः उद्गीयमानानुचरैर्ययुः
सर्वे त्रिविष्टपं ६५ येवशिष्टा रणे तस्मिन्नारदानुमतेन ते बलिं विपन्नमादाय अस्तं गिरि
मुपागमन् ६६ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् उशना जीवयामास संजीवन्या स्व
घ६ विद्यया ६७ बलिश्चोशनसा स्पृष्टः प्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः पराजितोपि नाखिद्यल्लोकतत्त्वविच
क्षणः ६८ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे एकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीबादरायणिरुवाच
वृषध्वजो निशम्येदं योषिद्रूपेण दानवान् मोहयित्वा सुरगणान्हरिः सोममपाययत् १ हरिः ८
ष १
हरिः पुनरसांत्वयत्र चमुद्यन्नसुरान्विमुमोचयानन्तदद्भुतं इति चक्रं महादेवमोहायमुपवर्ण्यते वृषध्वज

भा० अ० ३९

अनन्यत्वमनन्यत्वं चैकैकस्य कुत इत्याशंक्य दृष्टांतेनोपपादयति सदसत्कार्यकारणरूपं द्वयं अद्वयं च परमकार
णत्वमेवैकः कृतं कुंडलादिरूपद्वयं अकृतं च केवलमद्वयस्वर्णं यथैकमेव तद्वदेवेह त्वयि वस्तुतो भेदो नास्ति
कथं तर्हि भेदप्रतीतिस्तत्राह अज्ञानत इति कुतः यस्मान्निरुपाधिकस्यैव तव गुणव्यतिकरो भेदः न स्व
तः ८ अत एव कवयः त्वां बहुधा वर्णयंति तत्वतस्तु केपि न जानंतीत्याह द्वाभ्यां त्वां ब्रह्म वेदांतिनोऽवयंति

एकस्त्वमेव सदसद्द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न वस्तुभेदः अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विकल्पो
यस्माद्गुणव्यतिकरो निरुपाधिकस्य ८ त्वां ब्रह्म केचिदवयंत्युत धर्ममेके एके परं सदसतोः पु
रुषं परेशं अन्येवयंति नवशक्तियुतं परं त्वां केचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रं ९ नाहं प
रायुरृषयो न मरीचिमुख्या जानंति यद्विरचितं खलु सत्वसर्गाः यन्मायया मुषितचेतस ईश
दैत्यमर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्रवृत्ताः १०

मन्यंते त्वामेव धर्मं मीमांसका मन्यंते प्रकृतिपुरुषयोः परं पुमांसं सांख्याः विमलोत्कर्षिणी ज्ञाना क्रिया योगा प्र
ह्वी सत्या ईशाना अनुग्रहा चेत्येवं नवशक्तियुतं परं पंचरात्राः महापुरुषं पातंजलाः ९ परायुर्ब्रह्मा सत्व
सर्गाः सत्वगुणेन सृष्टा अपि येन त्वया विरचितं विश्वमपि वस्तुतत्वतो न जानंति किं पुनः त्वां हे ई
श अभद्रं राजसं तामसं च वृत्तं उत्पत्तिर्वृत्तिश्च येषां ते न जानंतीति किमुत वक्तव्यं १० ॥ ६६ ॥ ॥ ३९

अनन्यत्वमनन्यत्वंचैकैकस्य कुतइत्याशंक्याह दृष्टांतेनोपपादयति सदसत्कार्यकारणरूपं द्वयं अद्वयंच परमकार
णत्वमेवैकः कृतंकुंडलादिरूपद्वयं अकृतंचकेवलमद्वयंस्वर्णं यथैकमेवतद्वदेवेह त्वयिवस्तुतोभेदोनास्ति
कथंतर्हिभेदप्रतीतिस्तत्राह अज्ञानतइति कुतःयस्मान्निरुपाधिकस्यैवतवचायंगुणैर्व्यतिकरोभेदः नस्व
तः ८ अतएवकवयःत्वांबहुधावर्णयंति तत्वतस्तुकेपिनजानंतीत्याह द्वाभ्यां त्वांब्रह्मवेदांतिनोऽवयंति

एकस्त्वमेवसदसद्द्वयमद्वयंचस्वर्णंकृताकृतमिवेहनवस्तुभेदः अज्ञानतस्त्वयिजनैर्विहितोविकल्पो
यस्माद्गुणव्यतिकरोनिरुपाधिकस्य ८ त्वांब्रह्मकेचिदवयंत्युतधर्ममेकएकेपरंसदसतोःपु
रुषंपरेशं अन्येवयंतिनवशक्तियुतंपरंत्वांकेचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रं ९ नाहंप
रायुर्ऋषयोनमरीचिमुख्याजानंतियद्विरचितंखलुसत्वसर्गाः यन्माययामुषितचेतसईश
दैत्यमर्त्यादयःकिमुतशश्वदभद्रवृत्ताः १०

मन्यंते त्वामेवधर्ममीमांसकाःमन्यंते प्रकृतिपुरुषयोःपरंपुमांसंसांख्याःविमलोत्कर्षिणीज्ञानाक्रियायोगाप्र
ह्वीसत्याईशानाअनुग्रहाचेत्येवंनवशक्तियुतं परंपंचरात्राःमहापुरुषंपातंजलाः ९ परायुर्ब्रह्मासत्व
सर्गाःसत्वगुणेनसृष्टाअपि येनत्वयाविरचितं विश्वमपिखलुसत्वतोनजानंतिकिंपुनःत्वां हेई
श अभद्रंराजसंतामसंचवृत्तंजन्मतिवृत्तिर्येषांतेनजानंतीतिकिमुतवक्तव्यं १० ॥ ३३ ॥ ॥

त्वय्येवं भूते त्वं मुमुक्षूणामाचारः प्रमाणमित्याह त्वय्येवेति उभयतः इहामुत्र च संगं त्यक्त्वा ॥ ननु ब्रह्मैव वेद
हं तर्हि संगोदासीनस्य मम चरणांभोजोपासनया च किं तेषां तत्राह त्वमिति ब्रह्मत्वेपि त्वं नात्यंतमुदासीनः किं
तु विश्वस्य प्रपंचस्योदयादीनां हेतुः तदुपाधीनामात्मनां जीवानामीश्वरश्च तेन तत्फलदाता तर्हि किं राजादिव
त्कयाप्यपेक्षयासेवकेभ्यः फलं ददामि नहि नहि अनपेक्ष एव त्वं तर्हि किमीश्वरत्वेन तत्राह तैरात्मभिः त

त्वय्येव चरणांभोजं श्रेयस्कामा निराशिषः विसृज्य सर्वतः संगं मुनयः समुपासते ॥
त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानंदमात्रमविकारमनन्यदन्यत् विश्वस्य
हेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्च तदपेक्षतयानपेक्षः ७ ॥ ८८ ॥

त्फलदानार्थं मयैवेक्षत इति तदपेक्षः स्वस्य भाक्तदपेक्षतया अनपेक्षमेव दर्शयितुं तदीयं ब्रह्मत्वं विशिनष्टि
र्णं अमृतं च सुखरूपं विषयसुखवैलक्षण्यार्थमाह अविकारं नित्यं आनंदमात्रं च कुतः विशोकं त
त्कुतः विगुणं किंच अनन्यत् न विद्यतेऽन्यद्यस्मात् ब्रह्मव्यतिरिक्ताभावादपि निरपेक्षस्त्वमित्यर्थः न
हि सर्वात्मकत्वे तत्र विकारप्रसंगो दुर्वारस्तत्राह अन्यत्सर्वतो व्यतिरिक्तं च कारणत्वात् नन्वेवंभूतः सखा

तद्रूपं दर्शयिष्यामि संकल्पप्रभवः कामः तस्योदयो यस्मात् १६ १७ विचित्राणि पुष्पाणि अरुणाः पल्लवाश्च
येषां ते द्रुमा यस्मिन् लसद्दुकूलेन पर्यस्ते परिवृते नितंबे मेखला यस्यास्तां १८ उत्पतत् पतत्कंदुकलीला
वशेन ये आवर्त्तनोद्वर्त्तने नमनोन्नमने ताभ्यां कंपितयोः स्तनयोः प्रकृष्टहारेण चारुभारैः प्रतिपदं

ततोऽहं दर्शयिष्यामि दिदृक्षोः सुरसत्तम कामिनां बहुमंतव्यं संकल्पप्रभवोदयं १६
श्रीशुक उवाच ॥ इति ब्रुवाणो भगवांस्तत्रैवांतरधीयत । सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भवस्तत्रास्ते
सहोमया १७ ततो ददर्शोपवने वरस्त्रियं विचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे विक्रीडतीं कंदुक
लीलया लसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखलां १८ आवर्त्तनोद्वर्त्तनकंपितस्तनप्रकृष्ट
हारोरुभरैः पदे पदे प्रभज्यमानामिव मध्यमश्चलत्पदप्रवालं नयतीं ततस्ततः १९
दिक्षु भ्रमत्कंदुकचापलैर्भृशं प्रोद्विग्नतारायतलोललोचनां स्वकर्णविभ्राजितकुं
डलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननाम् २०

मध्यो प्रभज्यमानामिव चलत्पदमेव प्रवालवत्कोमलं तं ततस्ततो नयंती १९ दिक्षु भ्रमतः कंदुकस्य चाप
लैश्चांचल्यैर्भृशं प्रोद्विग्नतारे आयते लोले चंचले लोचने यस्याः स्वकर्णाभ्यां विभ्राजिते ये कुंडले ताभ्या
मुल्लसंतौ कपोलौ ताभ्यां च नीलालकैश्च मंडितमाननं यस्याः २०

32

किंतुत्वंसर्वंजानासीत्याह सत्वंसर्वंअवरुंत्से यात्रोपिजानासि किंतत्सर्वंसमीहितंस्वकृतंअदःस्थितिजन्मनाशं
अमुष्यजगतोजन्मादि भूतानामीहितं जाग्रतोभववंधं मोक्षंच यात्रोहृष्टांतः चराचराख्यंदेहजातंखंच
यथावायुरविशतितथाकथमवरुंधे तदात्मकतयातस्यसर्वस्यआत्मतयेत्यर्थः आत्महेतुः अगमःज्ञानरूप

सत्वंसमीहितमदःस्थितिजन्मनाशंभूतेहितंचजगतोभववंधमोक्षौ वायुर्यथाविशति
खंचचराचराख्यंसर्वंतदात्मकतयावगमोवरुंत्से ११ अवतारामयादृष्टारममाणस्यतेगुणैः
सोहंतद्द्रष्टुमिच्छामियत्तेयोषिद्वपुर्धृतं १२ येनसंमोहितादैत्याःपायितास्त्वामृतंसुराः तद्दि
दृक्षवआयाताःपरंकौतूहलंहिनः १३ ॥श्रीशुकउवाच॥ एवमभ्यर्थितोविष्णुर्भगवान्शू
लपाणिना प्रहस्यभावगंभीरंगिरिशंप्रत्यभाषत १४ ॥श्रीभगवानुवाच॥ कौतूहलाय
दैत्यानांयोषिद्वेषोमयाकृतः पश्यतासुरकार्याणिगतेपीयूषभाजने १५

इति ११ एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञापयति अवताराइतिद्वाभ्यां १२ १३ १४ सुरकार्याणियोषिद्वेषेणभ
४० विष्यंतीतिपश्यता अयंभाव अवश्यंतावदुन्मत्तान्दैत्यान्वंचयित्वा देवेभ्योमृतंदेयं नचैवंवैषम्यंम
पांतरेणकर्तुमुचितं अतोवंचनादिसारंकामिनीरूपंमयाधृतमिति १५ रामराम ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ

भा० अ० २७ २८ २९ अंग हे राजन् ३० ३१ ३२ ३३ एवं तामनुधावन् हरः सरित् सरस्सु शैलादिषु च सन्निहि

६१ तमन्वगछद्भगवान्भवः प्रमुषितेंद्रियः कामस्य च वसं नीतः करेणुमिव यूथपः २७ सोनुव्रज्य
तुवेगेन गृहीत्वानिछतीं स्त्रियं केशबंधे उपानीय बाहुभ्यां परिषस्वजे २८ सोपगूढा भगवता
करिणा करिणी यथा इतस्ततः प्रसर्पंती विप्रकीर्णशिरोरुहा २९ आत्मानं मोचयित्वांग सुरर्ष
भभुजांतरात् प्राद्रवत्सा पृथुश्रोणी माया देवविनिर्मिता ३० तस्यासौ पदवीं रुद्रो विष्णोरद्भुत
व५ कर्मणः प्रत्यपद्यत कामेन वैरिणेव विनिर्जितः ३१ तस्यानुधावतो रेतश्चस्कंदामोघरेतसः शु
ष्मिणो यूथपस्येव वासितामनुधावतः ३२ यत्र यत्रापतन्मह्यां रेतस्तस्य महात्मनः तानि रू
प्यस्य हेम्नश्च क्षेत्राण्यासन्महीपते ३३ सरित्सरस्सु शैलेषु वनेषूपवनेषु च यत्र क्व चासन्नृ
षयस्तत्र सन्निहितो हरः ३४ स्कन्ने रेतसि सोऽपश्यदात्मानं देवमायया जडीकृतं नृपश्रेष्ठ
संन्यवर्तत कश्मलात् ३५ अथावगतमाहात्म्य आत्मनो जगदात्मनः अपरिज्ञेयवीर्यस्य
न मेने तदु हाद्भुतं ३६ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्य मधुसूदनः उवाच परमप्रीतो बिभ्रत्स्वां पौरुषीं तनुं
३७ श्रीभगवानुवाच दिष्ट्या त्वं विबुधश्रेष्ठ स्वां निष्ठामात्मना स्थितः यन्मे स्त्रीरूपया स्वैरं मोहितोप्यंग मायया
॥ ३८ ॥

तोवभूव ३४ ३५ तदु हमायया जडीकरणं ३६ ३७ स्वां निष्ठां प्रकृतिम् ३८ एमराम रामराम रामराम रामराम ६१

संनह्यंतीव् धृंतीज्जगद्विमोहयंती २० तांवीक्ष्यदेवः श्रीरुद्रः आत्मानमंतिकेस्थितामुमांस्वगणांश्चन
नवेद कथंभूतः इतिएवंभूतयाकंदुकलीलयाईषद्व्रीडातयाअस्फुटंस्मितंतेनसहविसृष्टोयःकटाक्ष

श्लथद्दुकूलंकबरींचविच्युतांसंनह्यतीवामकरेणवल्गुना विनिघ्नतीचान्यकरेणकंदु
कंविमोहयंतीजगदात्ममायया २१ तांवीक्ष्यदेवइतिकंदुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितवि
सृष्टकटाक्षमुष्टः स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मानात्मानमंतिकउमांस्वगणांश्च
वेद २२ तस्याःकराग्रात्सतुकंदुकोयदागतोविदूरस्तमनुव्रजत्स्त्रियाः वासःससूत्रंलघुमा
रुतोहरद्भवस्यदेवस्यकिलानुपश्यतः २३ एवंतांरुचिरापांगींदर्शनीयांमनोरमां दृष्ट्वात
स्यांमनश्चक्रेविसज्जंत्यांभवःकिल २४ तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः भवा
न्याअपिपश्यंत्यागतह्रीस्तत्पदंययौ २५ सातमायांतमालोक्यविवस्त्राव्रीडिताभृशं
निलीयमानावृक्षेषुहसंतीनान्वतिष्ठत २६

स्तेनमुष्टोवंचितः अत्रएवस्वयंयत्स्त्रियःप्रेक्षणंतयाचप्रतिसमीक्षणंताभ्यांविह्वलःआत्मामनो
यस्य २२ तेकंदुकंअनुव्रजंत्याःस्त्रियाः लघुसूक्ष्मंवासः ससूत्रंकांचीसहितं २३ विसज्जंत्यांकुंचितकटाक्षे

भा० अ० भगवत्ताकृतं भक्तपदपात्रं स्मरन्नमस्करोति ॥ असतामविषयं भावो भजनं तेनागम्यमंघ्रिं प्रपन्नान् ॥ सिंधुम
६२ ध्ये सिंधोर्मध्ये निजानममृतं यः आशयत् ॥ अभोजयत् ॥ ६७ ॥ इत्यष्टमे द्वादशः ॥ १२ ॥ त्रयोदशे तु वर्ण्यंते सप्तमादी

असदविषयमंघ्रिं भावगम्यं प्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्सिंधुमथ्यं कपटयुवतिवेषो मोह
यन्यः सुरारीं स्तमहमुपसृतानां कामपूरं नतोस्मि ६७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टम
श्रो स्कंधे करूमोहनं द्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ मनुर्विवस्वतः पुत्रः श्राद्धदेव इति श्रुतः सप्त
मो वर्तमानो यस्तदपत्यानि मे शृणु १ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च नरिष्यंतोथ ना
भागः सप्तमो दिष्ट उच्यते २ करूषश्च पृषध्रश्च दशमो वसुमान्स्मृतः मनोर्वैवस्वतस्यैते द
श पुत्राः परंतपः ३ आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः अश्विनावृभवो राजन्निंद्रस्ते
षां पुरंदरः ४ कश्यपोत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वामित्रोथ गौतमः जमदग्निर्भरद्वाज इति सप्तर्ष
यः स्मृताः ५ अत्रापि भगवज्जन्म कश्यपाददितेरभूत् आदित्यानामवरजो विष्णुर्वामनरूपधृ

न्यनुक्रमात् मन्वंतराणि सर्वाणि षड्विधानि पृथक् पृथक् १ सप्तमादिमन्वंतराण्याह मनुरि के हे
त्यादिना यावदध्यायसमाप्ति १ २ ३ आदित्यादयो देवा इत्यन्वयः ४ ५ भगवतो जन्माऽवतारः तमेवाह
आदित्यानां विवस्वानर्यमा पूषेत्याद्युक्तानां मध्ये अवरं जन्म यस्य सः ६ ॥ ५५ ॥ रामराम ॥ ५५ ॥ ५३ ६२

३९ कालेन सृष्ट्यादिनिमित्तेन मया कालरूपेण भागशो रज आद्यंशेन समेता मदधीना सती ४० ४१ ४२ ४३

को नु मेऽतितरेन्मायां विसक्तस्त्वदृते पुमान् तांस्तां विसृजतीं भावान् दुस्तरामकृतात्मभिः ३९ सेयं
गुणमयी माया न त्वामभिभविष्यति मया समेता कालेन कालरूपेण भागशः ४० श्रीशुकउ
वाच ॥ एवं भगवता राजन् श्रीवत्सांकेन सत्कृतः आमंत्र्य तं परिक्रम्य सगणः स्वालयं ययौ ४१
आत्मांशभूतां तां मायां भवानीं भगवान्भवः शंसतामृषिमुख्यानां प्रीत्याचष्टाह भारत ४२
अपि व्यपश्यस्त्वमजस्य मायां परस्य पुंसः परदेवतायाः अहं कलानामृषभो विमुह्ये ययाऽव
शोऽन्ये किमुताऽस्वतंत्राः ४३ यं मामपृच्छस्त्वमुपेत्य योगात्समासहस्रान्त उपारतं वै स एष सा
क्षात्पुरुषः पुराणो न यत्र कालो विशते न वेदः ४४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति तेऽभिहितस्तात वि
क्रमः शार्ङ्गधन्वनः सिंधोर्निर्मथने येन धृतः पृष्ठे महाचलः ४५ एतन्मुहुः कीर्तयतो
नुशृण्वतो न रिष्यते जातु समुद्यमः क्वचित् यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं समस्तसंसारपरिश्र
मापहं ४६

४४ अष्टाध्यायार्थनिगमनम् इतीति ४५ एतत्कीर्तनादौ फलमाह एतदिति ४६ एमरामराम।

इदानींतुस्वयोगतआसते १६ १७ १८ श्रुतः इंद्रः १९ २० २१ हविष्मत्प्रमुखाइत्युक्तानामेवकेषांचिन्नामा

गमेसप्तर्षयस्तत्रभविष्यंतिस्वयोगतः इदानीमासतेराजन्स्वेस्वेआश्रममंडले १६ देवगुह्यात्स
रस्वत्यांसार्वभौमइतिप्रभुः स्थानंपुरंदराद्धृत्वाबलयेदास्यतीश्वरः १७ नवमोदक्षसावर्णिर्म
नुर्वरुणसंभवः भूतकेतुर्दीप्तकेतुरित्याद्यास्तत्सुतानृपाः १८ पारामरीचिगर्भाद्यादेवाइंद्रः
श्रुतःस्मृतः द्युतिमत्प्रमुखास्तत्रभविष्यंत्यृषयस्ततः १९ आयुष्मतोंबुधारायामृषभोभग
वत्कलाः भवितायेनसंराद्धांत्रिलोकींभोक्ष्यतेऽद्भुतः २० दशमोब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतोमह
न् तत्सुताभूरिषेणाद्याहविष्मत्प्रमुखाद्विजाः २१ तत्रापिजन्मभविताहरेर्विश्वसृजागरे आ
पूर्तिरितिविख्यातोयेनाप्यायतेवैजगत् २२ हविष्मान्सुकृतिःसत्योजयोमूर्तिस्तदाद्विजाः
सुवासनविरुद्धाद्यादेवाःशंभुःसुरेश्वरः विष्वक्सेनोविषूच्यांतुशंभोःसख्यंकरिष्यति जातःस्वां
शेनभगवान्गृहेविश्वसृजोविभुः २३ मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकादशमआत्मवान् अनागता
स्तत्सुताश्चसत्यधर्मादयोदश २४ विहंगमाःकामगमानिर्वाणरुचयःसुराः इंद्रश्चवैधृतस्तेषा
मृषयश्चारुणादयः २५

न्याह हविष्मानिति २२ विषूच्यांजातःसन् २३ तस्यमनोरंतरंसाधयिष्यति सत्यसहसः सूनृतायाश्चसुतः

शक्त्याऽवतारेणान्वितानि ७ अष्टमं मनुं वक्तुं कथामाह विवस्वत इति त्रिभिः ८ एके वडवां तृतीयामाहुः मम तु सं
ज्ञैव वडवेति मतं तदुक्तं षष्ठे सैव भूत्वाथ वडवा नासत्यौ सुषुवे भुवीति यमश्च यमी च यमुना श्राद्धदेवश्चेति त्रयः

संक्षेपतो मयोक्तानि सप्त मन्वंतराणि ते भविष्याण्यथ वक्ष्यामि विष्णोः शक्त्यान्वितानि च ७ विवस्वत
श्च द्वे जाये विश्वकर्मसुते उभे संज्ञा छाया च राजेन्द्र ये प्रागभिहिते तव ८ तृतीयां वडवामेके तासां
संज्ञासुतास्त्रयः यमो यमी श्राद्धदेवश्छायायाश्च सुतान् शृणु ९ सावर्णिस्तपती कन्या भार्या सं
वरणस्य या शनैश्चरस्तृतीयोऽभूदश्विनौ वडवात्मजौ १० अष्टमेऽन्तर आयाते सावर्णिर्भविता म
नुः निर्मोकविरजस्काद्याः सावर्णितनया नृप ११ तत्र देवाः सुतपसो विरजा अमृतप्रभाः तेषां
विरोचनसुतो बलिरिंद्रो भविष्यति १२ दत्वेमां याचमानाय विष्णवे यः पदत्रयं राद्धमिंद्रपदं
हित्वा ततः सिद्धिमवाप्स्यति १३ योऽसौ भगवता बद्धः प्रीतेन सुतले पुनः निवेशितोऽधिके स्वर्गा
दधुनास्ते स्वराडिव १४ गालवो दीप्तिमान् रामो द्रोणपुत्रः कृपस्तथा ऋष्यशृंगः पितास्माकं भग
वान् बादरायणः १५

सुताः ९ सावर्णिः पुत्रः १०।११ १२ पदत्रयं याचमानाय इमां सर्वां महीं सप्तमे मन्वंतरे दत्वा अष्टमे मन्वंतरे
विष्णोः प्रसादेन राद्धं लब्धं इंद्रपदं हित्वेत्यर्थः १३ १४ रामः परशुरामः द्रोणपुत्रोऽश्वत्थामा १५ ॥

भा० अ० युगसाहस्रेणपर्य्ययः परिवर्त्तोयस्ययुगसहस्रप्रमाणइत्यर्थः ३६॥इत्यष्टमेत्रयोदशः॥१३॥चतुर्दशेतु
६४ सर्वेषांमन्वादीनांयथायथं पृथक्कर्माणिवर्ण्यन्तेभगवद्वशवर्त्तिनां १ पुरुषेणईश्वरेणयज्ञाद्यवतारैः

राजंश्चतुर्दशैतानित्रिकालानुगतानिते प्रोक्तान्येभिर्मितःकल्पोयुगसाहस्रपर्य्ययः॥३६॥
इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेत्रयोदशोध्यायः॥१३॥राजोवाच॥ मन्वन्तरेषुभग
वान्यथामन्वादयस्त्विमे यस्मिन्कर्मणियेयेननियुक्तास्तद्वदस्वमे॥१॥ऋषिरुवाच॥ म
नवोमनुपुत्राश्चमुनयश्चमहीपते इंद्राःसुरगणाश्चैवसर्वेपुरुषशासनाः॥२॥ यज्ञादयो
याःकथिताःपौरुष्यस्तनवोनृप॥ मन्वादयोजगद्यात्रांनयन्त्याभिःप्रचोदिताः ३ चतुर्युगां
तेकालेनग्रस्तान्श्रुतिगणान्यथा तपसाऋषयोऽपश्यन्यतोधर्मःसनातनः ४ तता
धर्मंचतुष्पादंमनवोहरिणोदिताः युक्ताःसंचारयन्त्यद्धास्वेस्वेकालेमहींनृपाः ५॥

णास्यतेनियुज्यतइतितथा २ तदेवाह यज्ञादयइति ३ ऋष्यादीनांकर्माण्याह चतुर्युगांतइति चतु
र्भिः यतः येभ्यः श्रुतिगणेभ्यः ४ उदिताः उक्ताः युक्ताःसंयताःसंतोमहींधर्मंसंचारयंति मह्याधर्मंप्र
वर्त्तयंतीत्यर्थः ५ ६४

२६ २७ २८ २९ ३० ३१ दिवस्पतेरिंद्रस्योपहर्त्तासंपादकः संभविष्यति ३२ ३३ ३४ क्रियातंतून् कर्मसं
आर्य्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृतः वैधृतायां हरेरंशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति २६ भविता रु
द्रसावर्णी राजन् द्वादशमो मनुः देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयः सुताः २७ ऋतधामा च तत्रें
द्रो देवाश्च हरितादयः ऋषयश्च तपोमूर्त्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः २८ स्वधामाख्यो हरेरंशः
साधयिष्यति तन्मनोः अंतरं सत्यसहसः सुनृतायाः सुतो विभुः २९ मनुस्त्रयोदशो भाव्यो
देवसावर्णिरात्मवान् चित्रसेनविचित्राद्या देवसावर्णिदेहजाः ३० देवाः सुकर्मसुत्राम
संज्ञा इंद्रो दिवस्पतिः निर्मोकतत्त्वदर्शाद्या भविष्यंत्यृषयस्तदा ३१ देवहोत्रस्य तनय उप
हर्त्ता दिवस्पतेः योगेश्वरो हरेरंशो बृहत्यां संभविष्यति ३२ मनुर्वा इंद्रसावर्णिश्चतुर्दशम
एष्यति उरुगंभीरबुद्ध्याद्या इंद्रसावर्णिवीर्य्यजाः ३३ पवित्राश्चाक्षुषा देवाः शुचिरिंद्रो
भविष्यति अग्निर्बाहुः शुचिः शुद्धो मागधाद्यास्तपस्विनः ३४ सत्रायणस्य तनयो बृहद्भानु
स्तदा हरिः वितानायां महाराज क्रियातंतून् वितायिता ३५
तनीः विमायिता विस्तारयिष्यति ३२ रामरामरामराम रामराम ३२ रामरामरामरामराम

भा० अ०
८५

इत्यष्टमे चतुर्दशाः ॥१४॥ बलिं पंचदशे विश्वजिताश्वाय्योऽयाजयन् ॥ ततोऽसौ स्वर्गं मिंजयद्दयाद्देवालि लियर अत्रैर्य्यतेन वाध्याय्यां वा मं वामन चेष्टितं ॥ निगृह्य छलता यत्र वलेर्भृत्यानुग्रहः ईश्वरः स्व यं कृपणवत्कस्माद्धेतोरयाचत ॥ लब्धार्थोपि भूत्वोत कस्माद्बबंध ॥१॥ तत्रेत्तावद्बलेः त्रिलो

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे चतुर्दशोध्यायः ॥१४॥ राजोवाच ॥ बलेः पदत्रयं भूमेः कस्माद्धरिरयाचत भूत्वेश्वरः कृपणवल्लब्धार्थोपि बबंध तं १ एतद्वेदितुमिच्छामो महत्कौतूहलं हि नः यज्ञेश्वरस्य पूर्णस्य बंधनं चाप्यनागसः २ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ पराजितश्रीरसुभिश्च हापितो हीन्द्रेण राजन्भृगुभिः स जीवितः सर्वात्मना तानभजद्भृगून्बलिः शिष्यो महात्मार्थनिवेदनेन ३ तं ब्राह्मणा भृगवः प्रीयमाणा अयाजयन्विश्वजिता त्रिणाकं जिगीषमाणं विधिनाभिषिच्य महाभिषेकेण महानुभावाः ४

कीमपुहर्तुं याचादिष्ठलं कृतवानित्तिव कुं ब्राह्मणाराधनवलेन बलेरकांडस्वर्गविजयक्रममाह पराजितश्रीरित्यादिना यावदध्यायसमाप्ति युद्धे पराजिता श्रीर्येन सः इंद्रेण असुभिश्च त्याजितः स न् भृगुरन्भृगोर्वश्यान् शुक्रादीन् महात्मा उदारचित्तः अर्थानां निवेदनेनार्पणेन ३ त्रिणाकं स्वर्गं जेतुमि

८५

प्रजापालामनुपुत्रास्तंधर्मंपालयंति यावदंतं यावन्मन्वंतरावसानं विभागशः पुत्रपौत्रादिरूपेण क्रमेण येचान्ये
द्यावापृथिव्यादयो यत्र कर्मणि भोक्तृत्वेनान्विताः तैश्चसह ६ ७ प्रसंगाद्रूपांतरैरपि जगद्यात्राप्रवर्तनमा
ह ज्ञानमिति द्वाभ्यां सिद्धाः सनकादयः ऋषयो याज्ञवल्क्यादयः योगेशा दत्तात्रेयादयः तद्रूपः सन् ज्ञान

पालयंति प्रजापाला यावदंतं विभागशः यज्ञभागभुजो देवा येच तत्रान्विताश्चतैः ६ इंद्रो भग
वता दत्तां त्रैलोक्यश्रियमूर्जितां भुंजानः पाति लोकांस्त्रीन्कामं लोके प्रवर्षति ७ ज्ञानंचानु
युगंब्रूते हरिः सिद्धस्वरूपधृक् ऋषिरूपधरः कर्म योगं योगेशरूपधृक् ८ सर्गंप्रजेशरू
पेण दस्यून्हन्यात्स्वराड्वपुः कालरूपेण सर्वेषामभावाय पृथग्गुणः ९ स्तूयमानो जै
नैरेभिर्मायया नामरूपया विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्न च दृश्यते १० एतत्कल्पविकल्प
स्य प्रमाणं परिकीर्तितं यत्र मन्वंतराण्याहुश्चतुर्दश पुराविदः ११

कर्मयोगं च ब्रूते ८ प्रजेशा मरीच्यादयस्तेन रूपेण सर्गं करोतीति शेषः स्वराड्वपुः राजमूर्तिः सर्वेषाम
भवाय भवति पृथग्विधा गुणाः शीतोष्णादयो यस्य ९ नामरूपात्मिकया मायया मोहितात्मभिरेभिर्ज
नैः नानादर्शनैः शास्त्रैः स्तूयमानो निरूप्यमाणोपि नैव दृश्यत इत्यर्थः १० प्रासंगिकं निरूप्य प्रस्तुत

स्पर्द्धां अतिसमृद्धां १२ धिग्गाम्यसुखं तथाविधांपुरीं अकस्मादेवपरित्यज्येंद्रादयःपलायिताइतिवैराग्यार्थमिं
द्रपुरीमनुवर्णयति रम्यामिति साईरेकादशभिः उपवनानि फलप्रधानानि निकटानिचउद्यानानि पुष्पप्र
धानानि दूरस्थानिचतैरम्या कूजंतिविहंगमिथुनानियेषु गायतोमत्तामधुव्रतायेषु १२ प्रवालादीनाम्रु
भारेण्यायुताःशाखायेषांतेःमरद्रुमायेषुतैः यत्रयासुसुरसेविताःप्रमदाःक्रीडंति ताहंसादिकुलैराकुला

वृत्तोविकर्षन्महतीमासुरीध्वजिनीविभुः प्रयाविंद्रपुरींस्पर्द्धांकंपयन्निवरोदसी ११ रम्यामु
पवनोद्यानैःश्रीमद्भिर्नंदनादिभिः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः १२ प्रवालफलपु
ष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः हंससारसचक्राह्वकारंडवकुलाकुलाः नलिन्योयत्रक्रीडंति
प्रमदाःसुरसेविताः १३ आकाशगंगयादेव्यावृतांपरिधिभूतया प्राकारेणाग्निवर्णेनसा
हालेनोन्नतेनच १४ रुक्मपट्टकपाटैश्चद्वारैःस्फाटिकगोपुरैः जुष्टांविभक्तप्रपथांविश्व
कर्मविनिर्मिताम् १५

व्याप्ताभनलिन्यसरंसियत्रयेषुसंतितैरुपवनोद्यानैरम्यामितिएवंसर्वत्रैवान्वयः १३ किंचपरिखाभूतया
आकाशगंगयावृतांप्राकारेणसौवर्णेनचावृतां अट्टालाःप्राकारोपरिरचितान्युन्नतानियुद्धस्थानानि
तत्सहितेन १४ रुक्मपट्टानिकपाटानियेषुतैःद्वारैरवांतरैःस्फटिकमयैर्गोपुरैश्चपुरद्वारैर्जुष्टां विभक्ताः

हर्य्यश्वस्य इंद्रस्य ये तुरंगास्तेषामिव वर्णो हरितो येषां ५ पुरटं सुवर्णं तेन तूणौ इषुधी अरिक्तौ अक्षयशरौ पिताम
हः प्रह्लादः जलजं शंखं ६ विप्रैरर्जितः संपादितः योधनार्थो युद्धपरिकरो यस्य तैरेव कल्पितं स्वस्त्ययनं मंगल
वचनादि यस्य आमंत्र्य पृष्ट्वा ७ अथारुह्य रराजेति द्वयोरन्वयः सुस्रग्धरः शोभनमालाधरः ८ हेमांगदाभ्यां

ततो रथः कांचनपट्टनद्धो हयाश्च हर्य्यश्वतुरंगवर्णाः ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो हुताशनादास
हविर्भिरिष्टात् ५ धनुश्च दिव्यं पुरटोपनद्धं तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यं पितामहस्तस्य ददौ च
मालामम्लानपुष्पां जलजं च शुक्रः ६ एवं स विप्रार्जितयोधनार्थस्तैः कल्पितस्वस्त्ययनोऽथ वि
प्रान् प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणामः प्रह्लादमामंत्र्य नमश्चकार ७ अथारुह्य रथं दिव्यं भृगुदत्तं म
हारथः सुस्रग्धरोथ संनह्य धन्वी खड्गी धृतेषुधिः ८ हेमांगदलसद्बाहुः स्फुरन्मकरकुंडलः
रराज रथमारूढो धिष्ण्यस्थ इव हव्यवाट् ९ तुल्यैश्वर्यबलश्रीभिः स्वयूथैर्दैत्ययूथपैः पि
बद्भिरिव खं दृग्भिर्दहद्भिः परिधीनिव १०

बाहुभ्यामलसंतौ बाहू यस्य धिष्ण्यस्थः प्रज्वलितः कुंडस्थः आहवनीय इवेति वा ९ तुल्यमैश्वर्यं ब
लं च श्रीश्च येषां तैर्दैत्ययूथपैर्वृतो ययावितिं द्वयोरन्वयः परिधीन् दिशः १० रामरामरामरामराम

भा॰ अ॰ उपदेवानांगंधर्वादीनांगीतकैश्चमनोरमां जितासाह्नाहीप्राधात्रीदेवताययातां अन्यैरजितप्रभामितिवा
४७ पागंतरेग्रहाः सूर्यादयोयया २१ यत् या २२ पृतनयासेनया २३ २४ केनहेतुनाएवंतेजसाऊर्जित

मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैः सतालवीणामुरजेष्टवेणुभिः नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमां
स्वप्रभयाजितप्रभां २१ यांनव्रजंत्यधर्मिष्ठाःखलाभूतद्रुहःशठाः मानिनःकामिनोलुब्धाए
भिर्हीनाव्रजंतियत् २२ तांदेवधानींसवरूथिनीपतिर्बहिःसमंताद्रुरुधेपृतन्यया आचार्यद
त्तंजलजंमहास्वनंदध्मौप्रयुंजन्भयमिन्द्रयोषिताम् २३ मघवांस्तमभिप्रेत्यबलेःपरममु
द्यमं सर्वदेवगणोपेतोगुरुमेतदुवाचह २४ भगवन्नुद्यमोभूयान्बलेर्नःपूर्ववैरिणः अ
विषह्यमिमंमन्येकेनासीत्तेजसोर्जितः २५ नैनंकश्चित्कुतोवापिप्रतिव्योढुमधीश्वरः
पिबन्निवमुखेनेदंलिहन्निवदिशोदश दहन्निवदिशोदृग्भिःसंवर्ताग्निरिवोत्थितः २६ ब्रूहि
कारणमेतस्यदुर्द्धर्षत्वस्यमद्रिपोः ओजःसहोबलंतेजोयतएतत्समुद्यमः २७

आसीत् २५ प्रतिव्योढुमपाकर्तुं २६ यतःकारणादेतत् ओजआदियतओजआदेःसमुद्यमः २७ एम ४७

सभाउपवेशस्थानानि चत्वराण्यंगनानि रथ्याउपमार्गाः तैराढ्यांसंपन्नां न्यर्बुदंदशकोट्यः तैर्गणनीयैर
नंतैर्विमानैर्युतां वज्रविद्रुममय्योवेदयोयेषुतैः शृंगाटकैश्चतुष्पथैर्युतां १६ नित्यंवयस्तारुण्यंरूपंचसौ
कुमार्य्यःस्वलंकृताःस्त्रियः यत्रयस्यांभ्राजंते १७ सुरस्त्रीणांकेशेभ्योविभ्रष्टानांनवसौगंधिकस्त्रजामामो

सभाचत्वररथ्याढ्यांविमानैर्न्यर्बुदैर्युतां शृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः १६ यत्रनि
त्यवयोरूपाःश्यामाविरजवाससः भ्राजंतेरूपवन्नार्य्यअर्चिभिरिववह्नयः १७ सुरस्त्रीकेशवि
भ्रष्टनवसौगंधिकस्त्रजां यत्रामोदमुपादायमार्गआवातिमारुतः १८ हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धू
मेनागुरुगंधिना पांडुरेणप्रतिछन्नमार्गेयांतिसुरस्त्रियः १९ मुक्तावितानैर्मणिहेमके
तुभिर्नानापताकावलभीभिरावृतां शिखंडिपारावतभृंगनादितांवैमानिकस्त्रीकलगीत
मंगलाम् २०

दं १८ हेमगवाक्षेभ्योनिर्गच्छताधूमेनसुरस्त्रियः अप्सरसः १९ मुक्तामयैर्वितानैर्मणिहेमम
येःकेतुभिश्चध्वजैर्नानापताकायुक्ताभिर्वलभीभिश्चविमानानांपुरोभागैरावृताम् व्याप्ताम् ॥
वैमानिकस्त्रीणांकलगीतैर्मंगलाम् २०

भा० अ०
९८

इत्यष्टमे पंचदशः॥१५॥ षोडशे पुत्रनाशेन शोचंत्या अदितेः पतिः। प्रार्थितः कश्यपः प्राह पयोव्रतमितीर्य्यते इदा
नीं श्रीवामनावतारप्रयोजनमाह एवमित्यादि यावत्समाप्ति नष्टेषु अदृष्टेषु सत्सु १ २ स कश्यपः पत्नीमिद
माह ३ दीनवदनत्वादिकमालक्ष्य बहुधा विकल्पयन् पृच्छति अप्यभद्रमिति त्रिभिः हे भद्रे मृत्योः छंदमिच्छामनुव

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे पंचदशोध्यायः॥१५॥ श्रीशुक उवाच॥ एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमा
तादितिस्तदा हृते त्रिविष्टपे दैत्यैः पर्य्यतप्यदनाथवत् १ एकदा कश्यपस्तस्या आश्रमं भगवानगात्
निरुत्सवं निरानंदं समाधेर्विरतश्चिरात् २ स पत्नीं दीनवदनां कृतासनपरिग्रहः सभाजितो य
थान्यायमिदमाह कुरूद्वह ३ अप्यभद्रं न विप्राणां भद्रे लोकेधुनागतं न धर्मस्य न लोकस्य
मृत्योश्छंदानुवर्त्तिनः ४ अपि वाकुशलं किंचिद्गृहेषु गृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्य कामस्य
यत्र योगो ह्ययोगिनां ५ अपि वातिथयोभ्येत्य कुटुंबासक्तया त्वया गृहादपूजिता याताः प्रत्यु
त्थानेन वा क्वचित् ६ गृहेषु येष्वतिथयो नार्चिताः सलिलैरपि यदि निर्यांति ते नूनं फेरुराजगृ
होपमाः ७

र्त्तिन इति तथा मृत्युवशवर्त्तिनो जनस्येत्यर्थः ४ हे गृहमेधिनि अपि वा किं वा गृहेषु धर्मादेः किं
चिदकुशलमिति का का प्रश्नः यत्र येषु गृहेषु अयोगिनामपि योगः स्वधर्मादीनां योग फलं भवति ५ किंच त्वया अ
पूजिता एवाभ्येत्य गृहाद्याताः ६ नार्चिताः अनर्चिताः संतो यदि निर्गच्छंति ते गृहाः फेरुराजः शृगालस्तेराज्ञः तदीय ९८

उपभृतं संभृतं संवर्द्धितं २८ २९ अत्रोचितं मंत्रमाह तस्माद्यूयं त्रिविष्टपमुत्सृज्य निलयमदर्शनं यात य
तः कालात् ३० केनास्य विपर्य्ययः स्यादित्यत आह एष इति विप्राणां बलेन उदर्कः उत्तरोत्तरमधिकं फ

गुरुरुवाच ॥ जानामि मघवच्छत्रोरुन्नतेरस्य कारणं शिष्यायोपभृतं तेजो भृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः
२८ भवद्विधो भवान्वापि वर्जयित्वेश्वरं हरिं नास्य शक्तः पुरः स्थातुं कृतांतस्य यथा जनाः २९ त
स्मान्निलयमुत्सृज्य यूयं सर्वे त्रिविष्टपं यात कालं प्रतीक्षंतो यतः शत्रोर्विपर्य्ययः ३० एष विप्रब
लोदर्कः संप्रत्यूर्जितविक्रमः एषामेवापमानेन सानुबंधो विनंक्ष्यति ३१ एवं सुमंत्रितार्थास्ते गु
रुणार्थानुदर्शिना हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्गीर्वाणाः कामरूपिणः ३२ देवेष्वथ निलीनेषु बलि
र्वैरोचनः पुरीं देवधानीमधिष्ठाय वशं निन्ये जगत्त्रयं ३३ तं विश्वजयिनं शिष्यं भृगवः शिष्यव
त्सलाः शतेन हयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ३४ ततस्तदनुभावेन भुवनत्रयविश्रुतां कीर्त्तिं दि
क्षु वितन्वानः स रेज उडुराडिव ३५ बुभुजे च श्रियं स्वृद्धां द्विजदेवोपलंभितां कृतकृत्यमिवात्मानं मन्य
मानो महामनाः ३६

लं यस्य सः ३१ सुमंत्रितः अर्थः कार्य्यं येषां ते निलयं जग्मुः ३२ ३३ एवं प्राप्तमिंद्रपदं स्थिरीकर्त्तुमयाजयन् अनु

भा०अ० सपत्नैर्दैत्यैर्हृता श्रीर्येषां हृतं स्थानं येषामिति पुत्राभिप्राये एव बहुवचनं १५।१६ १७ कः कश्यपः प्रथमं तावत्तत्स्नेहं
४९ त्याजयितुं विस्मयव्याजेन तत्वमुपदिशति अहो इति सार्द्धेन १८ १९ अत्रापरितुष्यंतीं प्रत्याह उपतिष्ठस्वेति

तस्मादीश भजंत्या मे श्रेयश्चिंतय सुव्रत हृतश्रियो हृतस्थानान्सपत्नैः पाहि नः प्रभो १५ परैर्वि
वासिता साहं मग्ना व्यसनसागरे ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रबलैर्मम १६ यथा तानि पु
नः साधो प्रपद्येरन्ममात्मजाः तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याणकृत्तम १७ एवमभ्यर्थि
तोदित्या कस्तामाह स्मयन्निव अहो मायाबलं विष्णोः स्नेहबद्धमिदं जगत् १८ क्व देहो भौति
कोनात्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणं १९ उपतिष्ठस्व पु
रुषं भगवंतं जनार्दनं सर्वभूतगुहावासं वासुदेवं जगद्गुरुं २० स विधास्यति ते कामान्
हरिर्दीनानुकंपनः अमोघा भगवद्भक्तिर्नेतरेति मतिर्मम २१ ॥अदितिरुवाच॥ केनाहं विधि
नाब्रह्मन्नुपस्थास्ये जगत्पतिं यथा मे सत्यसंकल्पो विदध्यात्स मनोरथं २२ आदिश त्वं द्विजश्रे
ष्ठ विधिं तदुपधावनं आशु तुष्यति मे देवः सीदंत्याः सह पुत्रकैः ॥२३॥

द्वाभ्यां २० नन्वेवंभूतं कामप्राप्तिहेतुं देवसेवाप्रसिद्धा तत्राह अमोघेति २१ यथा च मे मनोरथं मे विदध्यात्

२२ यथा च मे त्वाशु तुष्यति तत्सेवाप्रकारमादिश २३

४९

वेलायांहोमकालेकर्हिचित् नहुताःकिं ८ ९ भवत्याआत्मानंमनःअस्वस्थमप्रकृतिस्थंलक्षणैर्मुखम्ला
न्यादिभिःलक्षयामि १० अस्वास्थ्यकारणमन्यदस्तीतिवक्तुंत्वत्प्रष्टमभद्रादिकंनास्तीत्याह भद्रमितिद्वा

अप्यग्नयस्तुवेलायांनहुताहविषासति त्वयोद्विग्नधियाभद्रेप्रोषितेमयिकर्हिचित् ८ यत्पू
जयाकामदुघान्यातिलोकान्गृहान्वितः ब्राह्मणोग्निश्चवैविष्णोःसर्वदेवात्मनोमुखं ९
अपिसर्वेकुशलिनस्तवपुत्रामनस्विनि लक्षयेस्वस्थमात्मानंभवत्यालक्षणैरहं १० अदि
तिरुवाच ॥ भद्रंद्विजगवांब्रह्मन्धर्मस्यास्यजनस्यच त्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रंगृहमेधिन्गृहा
इमे ११ अग्नयोतिथयोभृत्याभिक्षवोयेचलिप्सवः सर्वंभगवतोब्रह्मन्ननुध्यानान्नरिष्यति
१२ कोनुमेभगवन्कामोनसंपद्येतमानसः यस्याभवान्प्रजाध्यक्षएवंधर्मान्प्रभाषते १३
तवैवमारीचमनःशरीरजाःप्रजाइमाःसत्वरजस्तमोजुषः समोभवांस्तास्वसुरादिषुप्रभोतथा
पिभक्तंभजतेमहेश्वरः १४

भ्यां इमेगृहाः त्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रं उद्भवस्थानं त्रिवर्गोपियथावद्वर्ततइत्यर्थः ११ भगवतस्तवानुध्यानंय
न्मयाक्रियतेतस्मादग्नयोऽतिथयइत्यादिसर्वंनरिष्यति नहीयते १२ प्रस्तुतंविज्ञापयितुमाह कोन्विति

भा०अ० एवंसामान्यतोमत्वापुनरवतारान्प्रणमतित्रिभिः तत्रादौमंत्रोक्तयज्ञरूपेणविष्णोःप्रणामोनमइति द्वेशीर्षेयस्य त्रि
५० यःपादायस्य तस्मैवेफल्तविस्तारकाय त्रय्यांविद्यायामात्मायस्येतित्रिधाबद्धइत्यस्यार्थः उक्तंच तथाचमंत्रः चत्वारि
शृंगात्रयस्त्रयोऽस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोऽस्यत्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहादेवोमर्त्यानाविवेशेतिमार्गस्तुऋग्व
दात्मनः सोयंप्राक्षीर्येथायथं। विष्णुस्तुयज्ञरूपेणस्तूयतेतेनतत्वतः तथाचयास्कः चत्वारिशृंगेतिवेदाएवोक्ताः

नमोद्विशीर्ष्णेत्रिपदेचतुःशृंगायतंतवे सप्तहस्ताययज्ञायत्रयीविद्यात्मनेनमः ३१ नमःशिवायरुद्रा
यनमःशक्तिधरायच सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतयेनमः ३२ नमोहिरण्यगर्भायप्राणायजगदा
त्मने योगैश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे ३३ नमस्तआदिदेवायसाक्षिभूतायतेनमः नारायणा
यऋषयेनरायहरयेनमः ३४ नमोमरकतश्यामवपुषेधिगतश्रिये केशवायनमस्तुभ्यंनमस्ते
पीतवाससे ३५ २ म

त्रयोस्यपादाइतिसवनानित्रीणिद्वेशीर्षेप्रायणीयोदयनीये
सप्तहस्ताःसप्तछंदांसि त्रिधाबद्धोमंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभोरोरवीतिरोरवणंसवनक्रमेणऋग्भिः
यजुर्भिःसामभिर्येदेनमृग्भिःशंसंति यजुर्भिर्यजंति सामभिःस्तुवंतिइतिमहादेवःइत्येषहिम
हादेवोयद्यज्ञोमर्त्यामाविवेशेत्येषहिमनुष्यानाविशतियजनायेति ३१ ३२ प्राणायसूत्रात्मने योगैश्व
र्यंशरीरंयस्य ३३ ३४ अधिगताप्राप्ताश्रीर्येनतस्मै ३५ ५०

मेमया पृष्टः पद्मजो ब्रह्मामेय इतमाह एतत्तेप्रवक्ष्यामीत्यन्वयः २४ अमलेमुक्ते २५ तत्रादौ पूर्वेद्युः कृत्यमाह सिनी
वाल्यामित्यादिना ब्रह्मचार्ययतेद्रा ओमितित्वं तेनग्रंथेन यदिलभ्येत नहिक्रोडविदीर्णया वन्यवराहोत्खातयात्रा

कश्यप उवाच ॥ एतन्नो भगवान्पृष्टः प्रजाकामस्य पद्मजः ॥ यदाह तं प्रवक्ष्यामि व्रतं केशवतोषणं २४
फाल्गुनस्यामले पक्षे द्वादशाहं पयोव्रतः ॥ अर्चयेदरविंदाक्षं भक्त्या परमयान्वितः २५ सिनीवा
ल्यां मृदालिप्य स्नायात्क्रोडविदीर्णया यदिलभ्येत वै स्रोतस्येनं मंत्रमुदीरयेत् २६ त्वं देव्यादिव
राहेण रसायाः स्थानमिच्छता उद्धृतासि नमस्तुभ्यं पाप्मानं मे प्रणाशय २७ निर्वर्तितात्मनियमो
देवमर्चेत्समाहितः अर्चायां स्थंडिले सूर्ये जले वह्नौ गुरावपि २८ नमस्तुभ्यं भगवते पुरु
षाय महीयसे सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे २९ नमोऽव्यक्ताय सूक्ष्माय प्रधान
पुरुषाय च चतुर्विंशद्गुणज्ञाय गुणसंख्यानहेतवे ३०

लिप्य २६ तत्र मंत्रस्त्वं देवीति हे देवि त्वं
रसायाः उद्धृतासि २७ निर्वर्तित आत्मनियमो नित्यनैमित्तिको येन २८ तत्रावाहनादौ नव मंत्रानाह
नमस्तुभ्यमिति पाद्यादौ विशेषतस्तु द्वादशान्तरं वक्ष्यति २९ चतुर्विंशतिगुणास्तत्त्वानि जानातीति
तथा तस्मै गुणसंख्यानस्य हेतवे सांख्यप्रवर्तकाय ३० ॥

भा० अ०
५१

सभाजितैस्तैरनुज्ञातः सन् शेषं बंधुभिः सहितः तस्यां रात्र्यां ब्रह्मचारी सन् सोभूते प्रभाते सति ४४ ४५ पय
भुंजीत तैरनुज्ञातः शेषं सेष्टः सभाजितैः ब्रह्मचार्यथ तद्रात्र्यां श्वोभूते प्रथमेऽहनि ४४ स्नातः शुचिर्य
थोक्तेन विधिना सुसमाहितः पयसा स्नापयित्वार्चेद्यावद्व्रतसमापनं ४५ पयोभक्षो व्रतमिदं चरेद्वि
ष्णवर्चनादृतः पूर्ववज्जुहुयादग्निं ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् ४६ एवं त्वहरहः कुर्याद्द्वादशाहं
पयोव्रतः हरेराराधनं होममर्हणं द्विजतर्पणं ४७ प्रतिपद्दिनमारभ्य यावच्छुक्लत्रयोद
शी ब्रह्मचर्यमधःस्वप्नं स्नानं त्रिषवणं चरेत् ४८ वर्जयेदसदालापं भोगानुच्चावचांस्त
था अहिंस्रः सर्वभूतानां वासुदेवपरायणः ४९ त्रयोदश्यामथो विष्णोः स्नापनं पंचकै
र्विभोः कारयेच्छास्त्रदृष्टेन विधिना विधिकोविदैः ५० पूजां च महतीं कुर्याद्वित्तशा
ठ्यविवर्जितः चरुं निरूप्य पयसि शिपिविष्टाय विष्णवे ५१ शृतेन तेन पुरुषं यजेत सुस
माहितः नैवेद्यं चातिगुणवद्दद्यात्पुरुषतुष्टिदं ५२ आचार्यं ज्ञानसंपन्नं वस्त्राभर
णधेनुभिः तोषयेदृत्विजश्चैव तद्विद्ध्याराधनं हरेः ५३
एवमहरहः आहारो यस्य ४६ ४७ अधःस्वप्नं शयनं ४८ पंचकैः पंचामृतैः ५० ५१ ५२ ५३ ५१

३६ तत्पादपद्मयोः आमोदं स्पृहयंतश्च देवाश्च श्रीश्च यमन्ववर्त्तंत स मे प्रसीदतु ३७ आहवनेन पुरस्कृतं सन्मानि

त्वं सर्ववरदः पुंसां वरेण्य वरदर्षभ अतस्ते श्रेयसे धीराः पादरेणुमुपासते ३६ अन्ववर्त्तंत यं देवाः
श्रीश्च तत्पादपद्मयोः स्पृहयंतश्च आमोदं भगवान्मे प्रसीदतां ३७ एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावा
हनपुरस्कृतं अर्च्चयेच्छ्रद्धयायुक्तः पाद्योपस्पर्शनादिभिः अर्च्चित्वा गंधमाल्याद्यैः पयसा
स्नापयेद्विभुं ३८ वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः गंधपुष्पादिभिश्चार्चेद्द्वादशाक्षर
विद्यया ३९ शृतं पयसि नैवेद्यं शाल्यन्नं विभवे सति ससर्पिः सगुडं दत्वा जुहुयान्मूलवि
द्यया ४० निवेदितं तद्भक्ताय दद्याद्भुंजीत वा स्वयं दत्वाचमनमर्च्चित्वा तांबूलं च निवेदयेत्
४१ जपेदष्टोत्तरशतं स्तुवीत स्तुतिभिः प्रभुं कृत्वा प्रदक्षिणं भूमौ प्रणमेद्दंडवन्मुदा ४२ कृत्वा
शिरसि तच्छेषं देवमुद्वासयेत्ततः द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रान्पायसेन यथोचितं ४३

तं ३८ ३९ पयसि शृतं पक्वं पायसं मूलविद्यया द्वादशाक्षरेणैव ४० ४१ पूर्वोक्ताभिरन्याभिश्च वा स्तुति
भिः ४२ तस्य शेषं निर्माल्यं द्व्यवरौ येषां तान् असंभवे द्वावपि भोजयेदित्यर्थः ४३

भा० अ० २३ ६ ५ प्रीतिविह्वलत्वादेव सा बद्धांजलिः सती स्थिता केवलं ईडितुं पुनर्नोत्सेहे न शशाक अपितु तूष्णीं
५२ बभूव कथंभूता आनंदजलेनाकुलेक्षणे यस्याः पुलकैराकुला आकृतिर्देहो यस्याः तस्य दर्शनेन योऽत्युत्स

श्री १

चिंतयंत्येकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरं प्रगृह्येंद्रियदुष्टाश्वान्मनसा बुद्धिसारथिः २ मनश्चैकाग्रया
बुद्ध्या भगवत्यखिलात्मनि वासुदेवे समाधाय चचार हपयोव्रतं ३ तस्याः प्रादुरभूत्तात भग
वानादिपूरुषः पीतवासाश्चतुर्बाहुः शंखचक्रगदाधरः ४ तं नेत्रगोचरं वीक्ष्य सहसोत्था
य सादरं ननाम भुवि कायेन दंडवत्प्रीतिविह्वला ५ सोत्थाय बद्धांजलिरीडितुं स्थिता नो
त्सेहे आनंदजलाकुलेक्षणा बभूव तूष्णीं पुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवे
पथुः ६ प्रीत्या शनैर्गद्गदया गिरा हरिं तुष्टाव सा देव्यदितिः कुरूद्वह उद्वीक्षती सा पि
अ ७ बतीव चक्षुषा रमापतिं यज्ञपतिं जगत्पतिं ७ अदितिरुवाच यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद
तीर्थश्रवः श्रवणमंगलनामधेय आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्य शं नः कृधीश भगवन्नसि दीननाथः ८

वस्तेन गात्रवेपथुः कंपो यस्याः ६ तुष्टाव पिबतीवोद्वीक्षमाणेति च क्रियाभेदात् सेत्यस्य पदस्य द्विरुक्ति
रदोषः ७ अथ त्वं तो विनिर्जित्य दैत्यान् तूर्जितानपि भक्तोऽभराद्य तितु मीशः त्वमित्य स्तोदिति त्रिभिः यज्ञेश यज्ञ
ज्ञादिदशभिः संबोधनैः स्तवाशक्योः किमपि नास्तीति वदंती प्रार्थयते शं नः कृधि कुरु यतो दीनानां नाथोऽसि त्वं तीर्थं

श्रवः कीर्तिर्यस्य श्रवणमेव मंगलं यस्मात् तन्नामधेयं यस्य आपन्नानां शरणागतानां लोकानां वृजिनोपशमाय उद योयस्य ८

५२

५४ ५५ ५६ ५७ मयाचतेसमुदाहृतं ५८ ५९ सर्वयज्ञाख्योयंयज्ञः सर्वव्रतमितिचस्मृतमेतद्व्रतं ६० ६

भोजयेत्तान्गुणवतासदन्नेनशुचिस्मिते अन्यांश्चब्राह्मणान्शक्त्यायेचतत्रसमागताः ५४ द
क्षिणांगुरवेदद्यादृत्विग्भ्यश्चयथार्हतः अन्नाद्येनाश्वपाकांश्चप्रीणयेत्समुपागतान् ५५ भुक्तव
त्सुचसर्वेषुदीनांधकृपणादिषु विष्णोस्तत्प्रीणनंविद्वान्भुंजीतसहबंधुभिः ५६ नृत्यवादित्रगीतै
श्चस्तुतिभिःस्वस्तिवाचकैः कारयेत्तत्कथाभिश्चपूजांभगवतोन्वहं ५७ एतत्पयोव्रतंनामपुरुषारा
धनंपरं पितामहेनाभिहितंमयातेसमुदाहृतं ५८ त्वंचानेनमहाभागेसम्यक्चीर्णेनकेशवं आ
त्मनाशुद्धभावेननियतात्माभजाव्ययं ५९ अयंवैसर्वयज्ञाख्यःसर्वव्रतमितिस्मृतं तपःसारमिदं
भद्रेदानंचेश्वरतर्पणं ६० तएवनियमाःसाक्षात्तएवचयमोत्तमाः तपोदानंव्रतंयज्ञोयेनतु
ष्यत्यधोक्षजः ६१ तस्माद्देतद्व्रतंभद्रेप्रयताश्रद्धयाचर भगवान्परितुष्टस्तेवरानाशुविधास्यति
६२ इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेकश्यपादितिसंवादेषोडशोध्यायः॥१६॥श्रीशुकउ
वाच॥इत्युक्तासादितीराजन्स्वभर्त्राकश्यपेनवै॥अन्वतिष्ठद्व्रतमिदंद्वादशाहमतंद्रिता॥१॥

अष्टमेषोडशः॥१६॥ततःसप्तदशोदित्याकृतेतस्मिन्व्रतेहरिः तत्कामहरणायादौतत्सुतोभूदितीर्यते १

म ४

कांक्षितमेवाह तानिति त्रिभिः प्रतिलब्धो जयश्च श्रीश्च यैस्तैः पुत्रैः सह उपासितुं एकत्र स्थातुमिच्छसि १३
१४ प्रत्याहृते यशश्च श्रीश्च यैस्तान् १५ अपारणीयाः अनतिक्रमणीयाः यद्यस्मात् अनुकूलईश्वरः॥

तांस्तु निर्जित्य समरे दुर्मदानसुरर्षभान् प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिच्छस्युपासितुं १३ इंद्र
ज्येष्ठैः स्वतनयैर्हृतानां युधि विद्विषां स्त्रियो रुदतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिताः १४ आ
त्मजान्सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृतयशःश्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि १५
प्रायोधुनाते सुरयूथनाथा अपारणीया इति देवि मे मतिः यत्तेऽनुकूलेश्वरविप्रगुप्ता न वि
क्रमस्तत्र सुखं ददाति १६ अथाप्युपायो मम देवि चिंत्यः संतोषितस्य व्रतचर्यया ते ममा
र्चनं नार्हति गंतुमन्यथा श्रद्धानुरूपं फलहेतुकत्वात् १७ त्वयार्चितश्चाहमपत्यगुप्तये
पयोव्रतेनानुगुणं समीडितः स्वांशेन पुत्रत्वमुपेत्य ते सुतान् गोप्तास्मि मारीचतपस्यधिष्ठि
तः १८

कालो येषां ते विप्रैर्गुप्ता रक्षिताः अनुकूलैरीश्वरैः समर्थैर्विप्रैर्गुप्ता इति वा १६ मम मयापि चिंत्य एव तत्र
हेतुः संतोषितस्येत्यादि श्रद्धानुरूपमिच्छानुसारेण फलहेतुत्वात् १७ मारीचस्य तपसि अधिष्ठाय स्थितः

भूम्ने महते नमः स्वहस्ते हेतवः विश्वाय विश्वस्य भवनस्थितिसंयमा यस्मै स्वैरं गृहीता पुरुशक्तेर्माया गुणा
येन तस्मै तथापि स्वस्थाय अप्रच्युतस्वरूपाय कुतः शश्वदुपबृंहितः नित्यो जितो यः पूर्णो बोधस्तेन व्या
पादितं नित्यनिरस्तं आत्मनि तमो मायालक्षणं येन तस्मै ॥ अस्मदीयमनोरथपूरणमीषत्करमेव त्वे

विश्वाय विश्वभवनस्थितिसंयमाय स्वैरं गृहीतपुरुशक्तिगुणाय भूम्ने स्वस्थाय शश्वदु
पबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसे हरये नमस्ते ॥ आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यल
क्ष्मीर्द्यौर्भूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ज्ञानं च केवलमनंत भवंति तुष्टात्त्वत्तो नृणां कि
मु सपत्नजयादिराशीः ९० ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अदित्यैवं स्तुतो राजन्भगवान्पुष्करेक्ष
णः क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामिति होवाच भारत ॥ ९९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ देवमातर्भवत्या मे
विज्ञातं चिरकांक्षितं यत्सपत्नैर्हृतश्रीणां च्यावितानां स्वधामतः ९२

त्यि कैमुत्यन्यायेनाह आयुः परं ब्रह्मवपुरपि द्यौर्भूरसा रसातलं च द्यौर्भूरसाः द्यौरिति द्य
कपाठे भूश्च रसाश्च विलसर्गाः इति गुहः रमेति पाठे त्रीणि पदानि सकला योगगुणा अणिमाद
यः ९० क्षेत्रज्ञः अन्तर्यामी ९९ सपत्नैर्हृताः श्रियो येषां तेषां स्वधामतः च्यावितानां पुत्राणां संबंधि यत् ते

भा० अ० अदितेरेव पूर्वस्मिन् जन्मनि पृश्निरिति नाम तस्या गर्भाय अर्भकाय वेदा गर्भे यस्य यद्वा वेदानां गर्भाय वेदेषु
५४ प्रकाशमानायेत्यर्थः त्रयो लोका नाभौ यस्य स त्रिणाभः तस्मै त्रयाणां लोकानां उपरि स्थिताय शिपिशब्देन पश
वो जीवास्तेषु अन्तर्यामितया प्रविष्टाय यज्ञो वै विष्णुः शिपिर्यज्ञ एव पशुषु प्रतिष्ठतीति श्रुतिः यद्वा शिपयो रश्मय
स्तैर्वेष्टितायेत्यर्थः तथापि विष्णवे व्यापिने २६ अन्तःपतितं तृणादि यथा गंभीरं स्रोत आक्षिपते आकर्षति तथा

नमस्ते पृश्निगर्भाय वेदगर्भाय वेधसे त्रिणाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे २६ त्वमादि
रन्तो भुवनस्य मध्यमनन्तशक्तिं पुरुषं यमाहुः कालो भवानाक्षिपतीश विश्वं स्रोतो यथान्तः
पतितं गभीरं ॥२७ त्वं वै प्रजानां स्थिरजंगमानां प्रजापतीनामसि संभविष्णुः दिवौकसां देव दि
वश्च्युतानां परायणं नौरिव मज्जतोऽप्सु २८॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे सप्त
दशोऽध्यायः ॥१७॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्थं विरिंचस्तुतकर्मवीर्यः प्रादुर्बभूवामृतभूरदित्यां ॥
चतुर्भुजः शंखगदाब्जचक्रः पिशंगवासा नलिनायतेक्षणः ॥१॥

कालात्मा भवान् विश्वमाक्षिपति २७ प्रजापतीनां त्वमेव संभविष्णुः उत्पादनशीलोऽसि अयं भावः न ह्येवंभूतस्य
तव जन्मादिसंभवः किंतु देवानां प्रजापतीनां च परमाश्रयत्वेन सत्कार्यसाधनायावतारोऽयं अतस्तान् स्वर्गच्यु
तान् पुनः स्वर्गे स्थापयितुं ॥२८॥ इत्यष्टमस्कंधे सप्तदशः ॥१७॥ ततस्त्वष्टादशे भूत्वा वामनः सत्कृतोऽखिलैः य

२४

ऋतः पतिमुपाधाव भजस्व १९ देवानां गुह्यं रहस्यं सर्वं सुसंवृत्तं सुगुप्तं सत् संपद्यते सिध्यति २० प्रभोः हरेरा
कानिजन्मलब्ध्वा २१ अवितथमीहणं हृष्टिर्यस्य सः २२ अनिलो यथा सर्वत्र समोपि दारूणि संघर्षण एव नदाह

उपाधाव पतिं भद्रे प्रजापतिमकल्मषं मां च भावयती पत्या वेवं रूपमवस्थितं १९ नैतत्परस्मा
आख्येयं पृष्टयापि कथंचन सर्वं संपद्यते देवि देवगुह्यं सुसंवृतं २०॥ श्री शुक उवाच॥ एतावदुक्त्वा
भगवांस्तत्रैवांतरधीयत अदितिर्दुर्लभं लब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि प्रभोः उपाधावत्पतिं भक्त्या
परया कृतकृत्यवत् २१ स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत प्रविष्टमात्मनि हरेरंशं ह्यवितथेक्ष
णः २२ सोदित्यां वीर्यमाधत्त तपसा चिरसंभृतं समाहितमना राजन्दारुण्यग्निं यथानिलः २३
अदितेर्धिष्ठितं गर्भं भगवंतं सनातनं हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीडे गुह्यनामभिः २४॥ ब्रह्मोवाच॥
जयोरुगाय भगवन्नुरुक्रम नमोस्तु ते नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो नमः २५

कमग्निमाधत्ते एवं स्वयं पुत्रेषु समोपि दैत्यपत्तदपणं वीर्यमाधत्तेत्यर्थः २३ धिष्ठितं अधिष्ठायस्थि

भा० अ० विशेषांतरमाह यस्यां द्वादश्यां ~~तैःस्तूयमानोप्यसौ~~ हरेर्जन्म ततस्यामहन्येव विदुः तदा च मध्यंदिन
५५ गतः सविता तिष्ठत् सा च द्वादशी विजया नाम प्रोक्तेत्यन्वयः ६ शंखादयो ये तेषां अन्येषां चित्रवादि
त्रतूर्याणां च निर्घोषोऽभवत् ७ देवा मनव इत्यादीनां कुसुमैः समाकिरन्निति दशमेनान्वयः ८ ९ १०

द्वादश्यां सविता तिष्ठन् मध्यंदिनगतो हनि विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः ६ शंख
दुंदुभयो भेर्यो मृदंगपणवानकाः चित्रवादित्रतूर्याणां निर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ७ प्रीताश्चाप्सर
सो नृत्यन् गंधर्वप्रवरा जगुः तुष्टुवुर्मुनयो देवा मनवः पितरोऽग्नयः ८ सिद्धविद्याधरगणाः
सकिंपुरुषकिंनराः चारणा यक्षरक्षांसि सुपर्णा भुजगोत्तमाः ९ गायंतोऽतिप्रशंसंतो नृत्यंतो
नृत्यंतो विबुधानुगाः अदित्या आश्रमपदं कुसुमैः समवाकिरन् १० दृष्ट्वादितिस्तं निजगर्भस
भवं परं पुमांसं मुदमाप विस्मिता गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिश्चाह जयेति विस्मितः ११
यत्तद्वपुर्भाति विभूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः बभूव तेनैव स वामनो वटुः संपश्यतोर्दिव्य
गतिर्यथा नटः १२

११ विस्मयांतरमाह यत्तदिति यत्तद्वपुर्हरिर्दधार यत्प्रकटितवान् तेनैव वटु
पुषा मातापित्रोः संपश्यतोरेव वामनो वटुर्बभूव दिव्यगतिः अद्भुतचेष्टितः स्वयं कथंभूतः अव्यक्तचिद्रूपः कथम

५५

वकार्यलक्षणं वीर्यमप्रभावोयस्यसहरिरित्यांप्रादुर्बभूवेतित्रयाणामन्वयः अमृतभर्मत्युमनमप्
न्यः शंखगदाबुचक्राण्यस्यसंतीतितथा अर्शआदित्वेनमत्वर्थीयोऽचुप्रत्ययः अविसर्गपाठेसचासौ
पिशंगवासाश्च १ कपराजोमकरः तदाकारयोःकुंडलयोस्त्विषाउल्लसंतीश्रीवदनांबुजेयस्य श्रीवत्सोवक्ष
सियस्य वलयैरंगदैश्चसहोल्लसंतिकिरीटादीनियस्य २ श्रीमत्यावनमालयाविराजितः वेप्रमतलम २ श्री

श्यामावदातोझषराज कुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनांबुजःपुमान् श्रीवत्सवक्षावलयांग
दोल्लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः २ मधुव्रतव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितःश्रीवनमालयाह
रिः प्रजापतेर्वेश्मतमःस्वरोचिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशःप्रसेदुःसलिलाशया
स्तदाप्रजाःप्रहृष्टाऋतवोगुणान्विताः द्योरंतरिक्षंक्षितिरग्निजिह्वागावोद्विजाःसंजहृषुर्नगा
श्च ४ श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेभिजितिप्रभुः सर्वेनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिणं ५

ग्निजिह्वादेवाः नगाःपर्वताः ४ तत्प्रादुर्भावसमयमाह श्रोणायामिति भाद्रपदस्यशुक्लद्वादशीश्रवणद्वादशीति
प्रसिद्धा तस्यां तत्रापिश्रोणायां श्रवणस्थेचंद्रइत्यर्थः तत्रापिश्रवणस्यप्रथमांशे अभिजितिनक्षत्रे तथै
वतिदर्शितं अभिजिन्नामनक्षत्रंमनुपरिष्टादाषाढायाअधस्ताच्छ्रोणायाइत्येवंविशिष्टेमुहूर्तेप्रभुःप्रादुर्बभू
वेत्यर्थः किंचनक्षत्राण्यश्विन्यादीनि ताराशब्देनताराग्रहाः गुरुमुक्तोदयः तेआद्यायेषां तेसूर्यादयोपि

भा॰ अ॰ तऋत्विगादयः सूर्यः किलेत्येवमादि व्यतर्कयन्निति शेषः २२ हयमेधवाटमश्वमेधमंडपं विवेश २३ उपवीताजि
५६ नोत्तरं उपवीतवदुत्तममजिनमेवोत्तरमुत्तरीयं यस्य २४ संक्षिप्ताः अभिभूताः सन्तः २५ रूपस्यानुरूपा अवयवा

तऋत्विजो यजमानः सदस्या हतत्विषो वामनतेजसा नृप सूर्यः किलायात्युत वा विभावसुः सन
त्कुमारोथ दिदृक्षया क्रतोः २२ इत्थं सशिष्येषु भृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाणो भगवान्स वामनः
सदंडछत्रं सजलं कमंडलुं विवेश बिभ्रद्धयमेधवाटं २३ मौंज्या मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरं ॥
जटिलं वामनं विप्रं मायामाणवकं हरिं २४ प्रविष्टं वीक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः प्र
त्यगृह्णन्समुत्थाय संक्षिप्तास्तस्य तेजसा २५ यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमं रूपा
नुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरत् २६ स्वागतेनाभिनंद्याथ पादौ भगवतो बलिः अवनि
ज्यार्चयामास मुक्तसंगं मनोरमं २७ तत्पादशौचं जनकल्मषापहं स धर्मविन्मूर्ध्न्यदधा
त्सुमंगलं यद्देवदेवो गिरिशश्चंद्रमौलिर्दधार मूर्ध्ना परया च भक्त्या २८

यस्य तु दृष्टेति शेषः २६ २७ चंद्रमौलिश्चेत्यन्वयः अप्यर्थे चकारः चंद्रमौलिरपि गां रूपं यन्मूर्ध्नि

भागवताष्ट ५६

कर्माणिमात्जकर्मादीनि १३ १४ वनस्पतिः वनानांपतिः सोमः १५ १६ पात्रिकांभिक्षापात्रं १७ सर्ववंसंभावि
तोमारिषः श्रेष्ठोवटुर्ब्रह्मवर्चसेनब्रह्मर्षिगणाजुष्टा तांसभामतिक्रम्यारोचत १८ १९ यदर्थंवटुर्वभूवतदाह श्र

तंचटुं वामनं दृष्ट्वा मोदमानामहर्षयः कर्माणिकारयामासुः पुरस्कृत्यप्रजापतिं १३ तस्योपनीयमा
नस्यसावित्रीं सविताब्रवीत् बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रं मेखलां कश्यपोददात् १४ ददौकृष्णाजिनंभूमि
र्दंडंसोमोवनस्पतिः कौपीनाच्छादनंमाताद्यौश्छत्रंजगतःपतेः १५ कमंडलुंवेदगर्भःकुशान्सप्तर्ष
योददुः अक्षमालांमहाराजसरस्वत्यव्ययात्मनः १६ तस्मादस्त्युपनीतायय्क्षराट्पात्रिकामदात्
भिक्षांभगवतीसाक्षादुमाद्दाविकासुती १७ सब्रह्मवर्चसेनैवसंभावितोवटुः ब्रह्मर्षिगणसंयु
क्तामत्यरोचतमारिषः १८ समिद्धमाहितंवह्निंकृत्वापरिसमूहनं परिस्तीर्यसमभ्यर्च्यसमिद्भिरजुहो
द्विजः १९ श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जितंवलिंभृगूणामुपकल्पितैस्ततः जगामतत्राखिलसारसंभृतो
भारेणगांसंनमयन्पदेपदे २० तंनर्मदायास्तटउत्तरेवलेर्यऋत्विजस्तेभृगुकच्छसंज्ञके प्रवर्तयं
तोभृगवःक्रतूत्तमंव्यचक्षतारादुदितंयथारविं २१

त्वित्यादियावत्समाप्ति यजमानंयजंतं भृगूणांभृगुभिरुपकल्पितैःप्रवर्तितैः अखिलेनसारेणवलेनसंभृतःसं
पूर्णः नर्मदायाउत्तरतटे भृगुकच्छसंज्ञकेक्षेत्रे क्रतूत्तमंप्रवर्तयंतोयेवलेर्ऋत्विजोभृगवस्तेतंव्यचक्षत अपश्य

सभा॰२

[illegible]

भा० अ०
५१

तात्तुः स्तुतिः स्वयंस्तुष्टिरित्यादि प्रस्तुतोचितं वक्तव्यमिति भिद्रं स्तुषिर्दैयन्नाह वामनः २ वचस्तवैतदि
तिषोडशभिः हे जनदेव सांपराये पारलौकिके धर्मे पितामहस्य प्रह्लादः प्रमाणं निःसत्वस्य लक्षणं यो हि

श्रीभगवानुवाच॥ वचस्तवैतज्जनदेव सूनृतं कुलोचितं धर्मयुतं यशस्करं यस्य प्रमाणं भृग
वः सांपराये पितामहः कुलवृद्धः प्रशांतः २ नह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्वः कृपणः पुमा
न् प्रत्याख्याता प्रतिश्रुत्य यो वा दाता द्विजातये ३ न संति तीर्थे युधि वार्थिनार्थिताः परा
ङ्मुखा ये त्वमनस्विनो नृपाः युष्मत्कुले यद्यशसामलेन प्रह्लाद उद्भाति यथोडुपः खे ४ य
तो जातो हिरण्याक्षश्चरन्नेक इमां महीं प्रतिवीरं दिग्विजये नाविंदत गदायुधः ५ यं वि
निर्जित्य कृच्छ्रेण विष्णुः क्ष्मोद्धार आगतं आत्मानं जयिनं मेने तद्वीर्यं भूर्यनुस्मरन् ६ नि
शम्य तद्वधं भ्राता हिरण्यकशिपुः पुरा हंतुं भ्रातृहणं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ७

जातये याचकाय प्रत्याख्याता न ददामीति वक्ता कृपणस्य लक्षणं प्रथमं प्रतिश्रुत्य यो वा न दाते १
ति ३ तीर्थे दानावसरे यद्यस्मिन युष्मत्कुले ४ यतः यस्मिन्कुले जातः ५ क्ष्मोद्धारे भूम्युद्धरणे ८

५१

हे आर्य्य त्वा त्वां साक्षात्प्रत्यक्षं ब्रह्मर्षीणां तप एवं मन्ये कथंभूतं तपः वपुर्द्धरं मूर्त्तिधारि २९ ३० त्वच्चरणा
वनेजनैर्वोभिः हे तं महांहस्य तस्य ते पुनीता पवित्रीकृता ३१ मे मत्तः प्रतीच्छ गृहाण हे अर्हत्तम सज्ज्यतम ३२

बलिरुवाच ॥ स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन्किं करवाम ते ब्रह्मर्षीणां तपः साक्षान्मन्ये त्वार्य्य वपुर्द्धरं
२९ ॥ अद्य नः पितरस्तृप्ता अद्य नः पावितं कुलं अद्य स्विष्टः क्रतुरयं यद्भवानागतो गृहान् ३० अ
द्याग्नयो मे सुहुता यथाविधि द्विजात्मज त्वच्चरणावनेजनैः हतांहसो वार्भिरियं च भूरहो
तथा पुनीता तनुभिः पदैस्तव ३१ यद्यद्वटो वांछसि तत्प्रतीच्छ मे त्वामर्थिनं विप्रसुतानुतर्क
ये गां कांचनं गुणवद्धाम मृष्टं तथान्नपेयमुत वा विप्रकन्यां ग्रामान्समृद्धांस्तुरगान्गजा
न्वा रथांस्तथार्हत्तम संप्रतीच्छ मे ३२ इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे बलिवामनसंवादे
ऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति वैरोचनेर्वाक्यं धर्मयुक्तं स सूनृतं निशम्य भगवा
न्प्रीतः प्रतिनंद्येदमब्रवीत् १

इति श्रुष्टमे अष्टादश ॥ १८ ॥ ऊनविंशे तु हरिणा याचिते च पदत्रये ॥ प्रतिश्रुते च बलिना जानन्नपि गुरुर्वार

भा० अ० एवं पूर्वजान्स्तुत्वा तस्य तं स्तौति पितेति द्विजवेषधारिणे महेरिणे देवाय तेन हुज्जा इति तद्विद्वानपि स
५८ याचितः सन् स्वीयमायुर्देवेभ्यो ददौ १४ १५ मम पदा संमितानीति त्रिविक्रमपदाभिप्रायेण न चान्त
वादस्तत्रापि स्वपदत्वानपगमात् १६ यावदर्थमेव प्रतिग्रहो यस्य सः १७ ईश्वरस्यापि याञ्चाप्रकारं चोक्ताव

पिता प्रह्लादपुत्रस्ते तद्विद्वान्द्विजवत्सलः स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्यो देवेभ्योऽदात्स याचितः १४
भवानाचरितान्धर्मानास्थितो गृहमेधिभिः ब्राह्मणैः पूर्वजैः शूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः १५
तस्मात्त्वत्तो महीमीषद्वृणेहं वरदर्षभात् पदानि त्रीणि दैत्येंद्र संमितानि पदा मम १६ ना
न्यत्ते कामये राजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् नैनः प्राप्नोति वै विद्वान्यावदर्थप्रतिग्रहः १७ बलि
रुवाच ॥ अहो ब्राह्मणदायाद वाचस्ते वृद्धसंमताः त्वं बालो बालिशमतिः स्वार्थं प्रत्यबुधो यथा १८

लेर्बंधनं प्रश्नोत्तरत्वेन तस्य गर्वातिरेकेणाधिक्षेपप्रकारमाह अहो इति त्रिभिः ते वाचो वृद्धानां सम
ताः त्वं तु बालः बालिशमतिश्च बालिशानामज्ञानामिव मतिर्यस्य अत एव स्वार्थं प्रतियथा यथावदबुधः
ल१ वस्तुतस्तु बाडव अबालिशमतिश्चेति छेदः स्वार्थप्रत्यबुध इति च भक्तानामेवार्थं बुध्यसे न स्वार्थं बुध्यसे पूर्ण
र्णस्य तव तद्व्यतिरेकेण स्वार्थाभावादित्यर्थः १८ ५८

८ पराग्दृशः बहिर्दृष्टेः ९ अतो हृदये स्थितं मां न ज्ञास्यतीत्येवं निश्चित्य श्वासानिलेंतर्हितः सन् कोदेहोय
स्य विविग्नमतिः कंपितं चेतो यस्य अनुकंपितचित्त इति वा स्तवोऽर्थः १० न ददर्श अंतःप्रविष्टत्वात् ११
पुमान् यतः सकाशात् नावर्तते तद्ब्रह्मैव नूनं गतः नित्यमुक्तत्वादिति वा स्तवोऽर्थः १२ एवं मृत्युपर्यंतम

नुमायंतं समालोक्य शूलपाणिं कृतांतवत् चिंतयामास कालज्ञो विष्णुर्मायाविनां वरः ८ य
तो यतो हं तत्रासौ मृत्युः प्राणभृतामिव अतो हमस्य हृदयं प्रवेक्ष्यामि पराग्दृशः ९ एवं स निश्चि
त्य रिपोः शरीरमाधावतो निर्विविशे सुरेंद्र श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरंध्रेण विविग्न
चेताः १० स तन्निकेतं परिमृश्य शून्यमपश्यमानः कुपितो ननाद क्ष्मां द्यां दिशः खं विवरान् समुद्रा
न्विष्णुं विचिन्वन्न ददर्श वीरः ११ अपश्यन्निति होवाच मयान्विष्टमिदं जगत् भ्रातृहा मे गतो नूनं य
तो नावर्तते पुनः १२ वैरानुबंध एतावानामृत्योरिह देहिनां अज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपबृंहितः १३

एवं विष्णोर्वैरं यत्कृतवान् तदुचितमेवा तस्य प्रतिद्वंद्व महाबलपराक्रमस्य शूराहंमानजृंभितक्रोधानुबंध
स्य कथं नामासौ शूरशिरोमणिर्जीवन्नेव कालरवहैरमपेक्षितवानित्याशंक्याह वैरानुबंध एतावानामृत्यो
भवति हि देहिनां देहे स्वरूपाभिमानवतां शूराणां तथा अहंमानेनोपबृंहितो मन्युश्च भवत्येव यतोऽज्ञानप्रभवः
अज्ञाननिवृत्तेः प्राक् कोपोत्पत्त्यागो मोघमेवेत्यर्थः १३

सिद्धो ऽहं कृतार्थ एतावतैव सर्वस्वापहारसिद्धेरिति गूढो ऽभिप्रायस्तदेवाह वित्तं हि यावत्प्रयोजनमेव सुखं
अधिकस्य क्लेशावहत्वादित्यर्थः २७ २८ २९ ३० अनयः अन्यायः ३१ अन्यायमेवाह एष इति ३२

तस्मात्त्रीणि पदान्येव वृणे त्वद्वरदर्षभात् एतावतैव सिद्धो ऽहं वित्तं यावत्प्रयोजनं ॥२७॥ श्रीशुक
उवाच ॥ इत्युक्तः स हसन्नाह वाञ्छातः प्रतिगृह्यतां वामनाय महीं दातुं जग्राह जलभाजनं २८
विष्णवे क्ष्मां प्रदास्यन्तमुशना असुरेश्वरं जानंश्चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह विदां वरः ॥२९॥ शुक्र उ
वाच ॥ एष वैरोचने साक्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः कश्यपाददितेर्जातो देवानां कार्यसाधकः ३०
प्रतिश्रुतं त्वयैतस्मै यदनर्थमजानता न साधु मन्ये दैत्यानां महानुपगतो ऽनयः ३१ एष ते स्था
नमैश्वर्यं श्रियं तेजो यशः श्रुतं दास्यत्याछिद्य शक्राय मायामाणवको हरिः ३२ त्रिभिः क्रमैरि
माल्लोकान्विश्वकायः क्रमिष्यति सर्वस्वं विष्णवे दत्वा मूढ वर्तिष्यसे कथं ३३ क्रमतो गां पदैकेन द्वि
तीयेन दिवं विभोः खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः ३४

ननु मया पदत्रयमेव प्रतिश्रुतं नाधिकं तत्राह त्रिभिरिति क्रमतामिति चेत्तत्राह सर्वस्वमिति ३३ तथापि प्र
तिश्रुतं संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमत इति द्वाभ्यां एकेन पादन्यासेन भूमिमाक्रममाणस्येत्यर्थः

अबुधत्वमेवाह मामिति द्वीपस्यदाशुषंदातारं बुद्धिमान् वस्तुतस्तुबुद्धिमानितिछेदः १९ कामंयथेष्टंसम्यकुपादप्रसारणेनेत्यर्थः अतएवतत्तथाकरिष्यति २० पुनरपिनिस्पृहत्वमेवाविष्कुर्वन्नाह यावंतइति सप्तभिः

मांवचोभिःसमाराध्यलोकानामेकमीश्वरं पदत्रयंवृणीतेयोबुद्धिमानद्वीपदाशुषं १९ नपुमान् मामुपव्रज्यभूयोयाचितुमर्हति तस्माद्वृत्तिकरंभूमिंवटोकामंप्रतीछमे २०॥श्रीभगवानुवाच॥ यावंतोविषयाप्रेष्टास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियं नशक्नुवंतितेसर्वेप्रतिपूरयितुंनृप २१ त्रिभिःक्रमैरसंतुष्टोद्वीपेनापिनपूर्यते नववर्षसमेतेनसप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वीपाधिपतयोनृपावैण्यगयादयः अर्थैःकामैर्गतानांतंतृष्णायाइतिनःश्रुतं २३ यदृच्छयोपपन्नेनसंतुष्टोवर्ततेसुखं नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः २४ पुंसोयंसंसृतेर्हेतुरसंतोषोर्थकामयोः यदृच्छयोपपन्नेनसंतोषोमुक्तयेस्मृतः २५ यदृच्छालाभतुष्टस्यतेजोविप्रस्यवर्द्धते तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः २६

२१ नववर्षसमेतेनद्वीपेनापि सप्तानांद्वीपवराणां इच्छया २२ तृष्णायाअंतेनगताइत्यस्माभिःश्रुतं २३ असंतुष्टस्तुअप्रेस्त्रिभिर्लोकैरपिनसुखंवर्तते २४ २५ आशुशुक्षणिरग्निः २६

एतदेव दृष्टांतेन स्पष्टयति तद्यथा वृक्षउत्पाटितमूलः शुष्यति अचिरादेव उह्रर्त्ते पततिच एवं नष्टमनृतं यस्य
स आत्मादेहः शुष्येत् अयापिच श्रुत्याएवमेवानृतं वदन्नात्मानमाविर्मूलं करोतीत्येवं निंदयात्र नृतं निषि
द्धं तथाप्युपसंहारानुसारेणैतत्केवलानृतविषयमित्य भिप्रेत्यैवं व्याख्यातं तदपेतत्वे तेनेतिवतयैवोक्तं त
थाच श्रुतिः ओमितिसत्यंनेत्यनृतं तदेतत्पुष्पफलं वाचोयत्सत्यं सहेश्वरोयशस्वी कल्याणकीर्त्तिर्भवि
ता पुष्पंहि फलंवाचः सत्यं वदत्यथैतन्मूलं वाचोयदनृतं तद्यथावृक्षआविर्मूलः शुष्यति सउद्वर्त्तते ए

तद्यथावृक्षउन्मूलः शुष्यन्मुहूर्त्तेविरात् एवं नष्टानृतः सद्य आत्माशुष्येन्नृतां समः ५०
पराग्रिक्तमपूर्णवाअक्षरं यत्तदोमिति तद्यत्किंचोमितिब्रूयात्तेनरिच्येत वैपुमान् ५१

वमेवानृतं वदन्नाविर्मूलमात्मानं करोति सशुष्यति सउद्वर्त्तते तस्मादनृतं न वदेद्दयेतत्वे तेनेति एते
न अनेन नह्यनृतेन दयेत संकटेष्वात्मानं रक्षेदिति श्रुत्यर्थः ५० सर्वथासत्यवचनेनदेहो न निर्वहेदिति
स्फुटीकर्त्तुं सत्यस्यदोषान् अनृतस्यच गुणानाह परागितिद्वाभ्याम् यदोमित्यक्षरं तत्पराक् दूरे अर्थंग
हीत्वांचतीतिपराक् रिक्तमितिश्रुतिपदस्यव्याख्यानमपूर्णंवेदति तत्तस्मात् अर्थिनेयत्किंचिद्देहीमिति द
स्यामीति ब्रूयात् ततोरिच्येत न्यूनोभवेत् ५१ ॥ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ ॥

न्ये १

३५ तथापि सर्वस्वदानात्कीर्तिस्स्याद्बहु विघ्नातीति चेत्तत्राह न तद्दानमिति तपश्चित्तैकाग्र्यं कर्म पूर्तं ३६ ३७ ननु तर्हि प्रति
श्रुत्य नेति कथमनृतं वाच्यं तत्राह सार्द्धैः षड्भिः अत्रापि सत्यानृतव्यवस्थायां बह्वृचश्रुत्या हि प्रथमं ओमिति सत्यं नेत्य
नृतमित्यादिना सत्यानृतयोर्लक्षणमेवं केचित्तु तिनिंदाभ्यां सत्यं विहितं अनृतं च निषिद्धं अनंतरं च पराग्वा एत
द्रिक्तमक्षरमित्यादिना सत्ये दोषानृते च गुणमनुक्त्वा तत्सार्वकालिकमेवं वदन्त्या कालेन दद्यान्न सत्यानृते ति मिथुनीक

निष्ठं तु नरके मह्यं प्रदातुं प्रतिश्रुतं प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ३५ न तद्दानं प्रशंसन्ति येन
वृत्तिर्विपद्यते दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ३६ धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च पंच
धा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते ३७ अत्रापि बह्वृचैर्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तम सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं
यन्नेत्याहानृतं हि तत् ३८ सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्मवृक्षस्य गीयते वृक्षेऽजीवति तन्न स्यादनृतं मूल
मात्मनः ३९

रोतीत्युपसंहारेण वृत्तिसंकटादिष्वनृतमप्यनुज्ञातं तमिमं श्रुत्यर्थं दर्शयन्नाह ओमित्यंगीकारेण यत्प्रोक्तं तत्सत्यं
नेति नेति यदाह तदेवानृतं ३८ ननु सत्यमीषदनृतं विना नास्तीत्याशयेनाह सत्यं पुष्पफलं विद्यात् जानीयात्
आत्मवृक्षस्य देहरूपस्य वृक्षस्य कुतो गीयते श्रुत्योच्यते इत्यर्थः पागतरं तु सुगमं यद्यपि श्रुत्या वाचः सत्यं पुष्पफ
लं चेत्युक्तं तथापि वाचो देहनिर्वाहाधीनत्वादात्मवृक्षस्येति प्रस्तुतानुसारेणोक्तं भवतु पुष्पफलस्थानीये सत्यं ततः
किमत आह वृक्षे देहे अजीवति तत्पुष्पफलं न स्यात् सा न स्यादिति पाठे श्रुत्युक्ता या वाचः परा मर्षः देहस्थानृतेन रक्ष्यो

भा० अ० ६२

ष्टमेएकोनविंशः ॥१९॥ विंशेत्वनृतभीतोसौत्यक्त्वापिकपटंहरेः ददावेवततोविष्णुःसहसावर्द्धतेऽद्भुतं १ भगवतात्वयाप्रोक्तंसत्यंयोर्थकामादिकंनवाधेत सगृहमेधिनांधर्मइति २ कथंप्रत्याचक्षेनिराकरोमि ३ ४ ननुचप्रत्याख्यानेदोषाउक्ताः तत्राह नाहमिति अधन्याद्दारिद्र्यात् मृत्योरपि ५ यद्यद्धनादिकं तत्स

इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेश्रीवामनचरितेएकोनविंशोध्यायः ॥१९॥ श्रीशुकउवाच ॥ वलिरेवंगृहपतिःकुलाचार्येणभाषितः तूष्णींभूत्वाक्षणंराजन्नुवाचावहितोगुरुं १ वलिरुवाच ॥ सत्यंभगवताप्रोक्तंधर्मोयंगृहमेधिनां अर्थंकामंयशोवृत्तिंयोनवाधेतकर्हिचित् २ सचाहं वित्तलोभेनप्रत्याचक्षेकथंद्विजं प्रतिश्रुत्यददामीतिप्राह्रादिःकितवोयथा ३ नह्यसत्यात्परोऽधर्मइतिहोवाचभूरियं सर्वंवोढुमलंमन्येऋतेऽलीकपरंनरं ४ नाहंबिभेमिनिरयान्नाधन्यादसुखार्णवात् नस्थानच्यवनान्मृत्योर्यथाविप्रप्रलंभनात् ५ यद्यद्धास्यतिलोकेस्मिन्संपरेतंधनादिकं तस्यत्यागेनिमित्तंकिंविप्रस्तुष्येन्नतेनचेत् ६

वंसंपरेतंमृतंपुरुषंहास्यतित्यक्ष्यत्येव तत्किमिति जीवतैवस्वयंनदेयमितिभावः तथापित्वावृत्तिसंकट परिहारार्थमल्पंदीयतामितिचेत्तत्राह तस्येति विप्रश्चेत्तेनार्थेनदत्तेनापिनतुष्येत्तर्हितस्यार्थस्यत्यागेदानेकिंनिमि त्तंनकिंचित् याचितादल्पस्यदानेविप्रस्यासंतोषेणदानंव्यर्थमेवस्यात् अतस्तद्याचितंसर्वंदेयंनतुकिंचिदिति ६२

किंच भिक्षवे सर्वमों कुर्वन् दास्यामीत्यंगीकुर्वन् आत्मने कामेन नालं पर्याप्तो न भवति तस्य भोगो न सिध्यतीत्य
र्थः तथा च श्रुतिः पराग्वा एतद्रिक्तमक्षरं यदेतदोमिति तद्यत्किंचोमित्याहात्रैवास्मै तद्रिच्यते स यत्सर्वमों कु
र्याद्रिच्यादात्मानं स कामेभ्यो नालं स्यादिति नेति यदनृतं वचः एतत्पूर्णं अर्थव्ययाभावात् अभ्यात्मं चेति
चकारान्वयः आत्मनोभिमुखमन्यस्यार्थमाकर्षति इत्यभ्यात्मं योहि नित्यं मम किंचिदपि नास्तीति सोऽह
मीतिब्रूते स हि तेनानृतेन परेषामर्थानाकर्षतीति प्रसिद्धं ६२ ननु तर्हि इदमनृतमेव सर्वदास्येत्यस्या
भिक्षवे सर्वमोंकुर्वन्नालं कामेन चात्मने अथैतत्पूर्णमभ्यात्मं यच्च नेत्यनृतं वचः ६२ सर्वं
नेत्यनृतं ब्रूयात्स दुष्कीर्तिः श्वसन्मृतः ६३ स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्त्यर्थे प्राणसंकटे गोब्राह्म
णार्थे हिंसायां नानृतं स्याज्जुगुप्सितम् ६४
त्र नेत्याह सर्वमिति तथा च श्रुतिः अथैतत्पूर्णमभ्यात्मं यन्नेति तत्सर्वं नेति ब्रूयात् पापिकास्य कीर्ति
र्जायेत स एनं तत्रैव हन्यादिति ६३ अतो वृत्तिसंकरादिष्वनृतं न दोषायेत्युपसंहरति स्त्रीषु प्रोत्साहने
न वशीकारे नर्मणि परिहासे विवाहे च वरादिस्तुतौ गवां ब्राह्मणानां च हितार्थो हिंसायां च कस्यचित्त्रा
णाय तथा च याज्ञवल्क्यः वर्णिनां हि वधो यत्र तत्र साक्ष्यनृतं वदेदिति तथा च श्रुतिः तस्मात्काल एव
दद्यात् कालेन दद्यात्तत्सत्यानृते मिथुनीकरोतीति ६४

भा० अ०
६२

ननु नायं वटुः किंतु विष्णुस्तव शत्रुरित्युक्ते तर्हि सुतरामेव दास्यामीत्याह यजंतीति परः शत्रुर्वास्तु ११ १२
यद्यद्ययं यशो न जिहासति तर्हि युद्धे अयं मां हत्वा एनां भूमिं हरेत् शयीत वा स्मयं ज्ञानतः सन् मम चिंते शयीयेति वा स्तवो

यजंति यज्ञं क्रतुभिर्यमादृता भवंत आम्नायविधानकोविदाः स एष विष्णुर्वरदोस्तु वा परो दास्याम्य
मुष्मै क्षितिमीप्सितां मुने ११ यद्यप्यसावधर्मेण मां बध्नीयादनागसं तथाप्येनं न हिंसिष्ये भीतं ब्रह्मत
नुं रिपुं ॥१२॥ एष वा उत्तमश्लोको न जिहासति यद्यशः हत्वा मैनां हरेद्युद्धे शयीत निहतो मया १३ श्री
शुक उवाच ॥ एवमश्रद्धितं शिष्यमनादेशकरं गुरुः शशाप दैवप्रहितः सत्यसंधं मनस्विनं १४
दृढं पंडितमान्यज्ञः स्तब्धोस्यस्मदुपेक्षया मच्छासनातिगो यस्त्वमचिराद्भ्रश्यसे श्रियः १५ एवं
शप्तः स्वगुरुणा सत्यान्न चलितो महान् वामनाय ददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकं १६ विंध्यावलि
स्तदागत्य पत्नी जालकमालिनी आनिन्ये कलशं हैममवनेजन्यपां भृतं १७ यजमानः स्वयं
तस्य श्रीमत्पादयुगं मुदा अवनिज्यावहन्मूर्ध्नि तदपो विश्वपावनीः १८ तदासुरेंद्रं दिवि देवता
गणा गंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्म सर्वेपि गृणंत आर्जवं प्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदान्विताः १९

र्थः १३ अश्रद्धितमज्ञातश्रद्धं १४ १५ १६ जालकं मुक्ताभरणविशेषः तन्मालावती अवनेजनी नामपांके

६२

तर्हितद्देयमेवेतिचेत्तत्राह श्रेयइति दुस्त्यजैरसुभिरपिको विकल्पो विचारः ७ यैर्दैत्येंद्रैर्युद्धे अनिवर्त्तिभिरियंभ
र्बुभुजे उपभुक्ता तेषामिहलोकान् परलोकांश्च भोगानितिवा कालोऽग्रसीत्संहृतवान् नतुभुवितैरधिगतंप्र
प्तं यशोऽग्रसीत् अतः कीर्त्तिरेवसाध्यानान्यदितिभावः ८ देहत्यागादपिधनत्यागेकीर्त्तिर्भवतीत्याह सुलभाइति

श्रेयः कुर्वंतिभूतानां साधवोदुस्त्यजासुभिः दध्यङ्शिबिप्रभृतयः कोविकल्पोधरादिषु ७ यैरियं
बुभुजेब्रह्मन्दैत्येंद्रैरनिवर्त्तिभिः तेषांकालोग्रसील्लोकान्नयशोऽधिगतंभुवि ८ सुलभायुधिवि
प्रर्षेह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः नतथातीर्थआयातेश्रद्धयायेधनत्यजः ९ मनस्विनः कारुणिक
स्यशोभनंयदर्थिकामोपनयेनदुर्गतिः कुतः पुनर्ब्रह्मविदांभवादृशांततोवटोरस्यददामिवांछितं १०

तनुंत्यजंतीतितथा तीर्थेपात्रे आगतेत्विदुष्करोधनत्यागएवमयाकार्यइतिभावः ९ तर्हिनिर्द्धनत्वेनदै
न्यंस्यादितिचेत्तत्राह मनस्विनइति यादृशत्तादृशानामप्यर्थिनां कामोपनयेन कामपूरणेनदुर्गतिर्दैन्य
मितियत्तत्शोभनं भद्रमेवभवादृशानांतुकामोपनयेनदुर्गतिः शोभनमितिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः

भा॰ अ॰
६३

अंग हे राजन् समस्तान् रेफांश्च शब्दान् २० द्यौश्च द्यां २१ रेतसा रेतसि क्रमणेषु पादन्यासेषु ओषधिजा

हृद्यंग धर्मं स्तनयोर्मुरारेर्ऋतं च सत्यं च मनस्यथेंदुम् श्रियं च वक्षस्यरविंदहस्तां कंठे च सा
सामानि समस्तरेफान् २१ इंद्रप्रधानानमरान्भुजेषु तत्कर्णयोः ककुभो द्यौश्च मूर्द्धि केशेषु
मेघान् श्वसनं नासिकायामक्ष्णोश्च सूर्यं वदने च वह्निं २२ वाण्यां च छंदांसि रसने जलेशं भ्रु
वोर्निषेधं च विधिं च पक्ष्मसु अहश्च रात्रिं च परस्य पुंसो मन्युं ललाटेऽधर एव लोभं २३ स्प
र्शे च कामं नृप रेतसांभः पृष्ठे त्वधर्मं क्रमणेषु यज्ञं छायासु मृत्युं हसिते च मायां तनूरुहेष्वो
षधिजातयश्च २४ नदीश्च नाडीषु शिला नखेषु बुद्धावजं देवगणानृषींश्च प्राणेषु गात्रे
स्थिरजंगमानि सर्वाणि भूतानि ददर्श वीरः २५ सर्वात्मनीदं भुवनं निरीक्ष्य सर्वेऽसुराः कश्म
लमापुरंग २६ सुदर्शनं चक्रमसह्यतेजो धनुश्च शार्ङ्गं स्तनयित्नुघोषं पर्जन्यघोषो ज
लजः पांचजन्यः कौमोदकी विष्णुगदा तरस्विनी विद्याधरोऽसिः शतचंद्रयुक्तस्तूणोत्तमाव
क्षयसायकौ च सुनंदमुख्या उपतस्थुरीशं पार्षदप्रधानाः सह लोकपालाः २७

तीश्च २४ प्राणेषु इंद्रियेषु २५ सर्वात्मनीत्यादि वाक्यांतरं २६ सुदर्शनमित्यादीनीशमुपतस्थुरि

त्युत्तरेणान्वयः विद्याधरसंज्ञोऽसिः २७ ॥

६३

२० अवर्द्धत वांछातः प्रतिहन्ता मिव वलिना एवं मुक्तत्वात् गुणत्रयमात्मनियस्य तत् अत एव भूः ख
मित्यादयो यद्यस्मिन् आसत स्थितवंतः २१ ऋत्विगादिसहितो वलिस्तत् हरेः काये एतद्विश्वं ददर्श

नेदुर्दुंदुभयः सहस्रशो गंधर्वकिंपुरुषकिन्नरा जगुः मनस्विनानेन कृतं सुदुष्करं विद्वान्
दाद्यद्रिपवेऽजगत्त्रयं २० तद्वामनं रूपमवर्द्धताद्भुतं हरेरनंतस्य गुणत्रयात्मकं भूः खं दिशो
द्यौर्विवराः पयोधयस्तिर्यङ्नृदेवा ऋषयो यदासत २१ कायेवलिस्तस्य महाविभूतेः सहर्त्वि
गाचार्यसदस्य एतत् ददर्श विश्वं त्रिगुणं गुणात्मके भूतेंद्रियार्थाशयजीवयुक्तं २२ रसाम
चष्टांघ्रितलेथपादयोर्मही महीध्रान्पुरुषस्य जंघयोः पतत्रिणं जानुनि विश्वमूर्तेरूर्वोर्गणं
मारुतमिंद्रसेनः २३ संध्यां विभोर्वाससि गुह्य ऐक्षत्प्रजापतीन्जघने आत्ममुख्यान् नाभ्यां
नभः कुक्षिषु सप्तसिंधनुरुक्रमस्यारसि चर्क्षमालाम् २४

२२ तदेवं प्रपंचयति रसामिति पादैर्नैः सप्तभिः मारुतं गणं वायुसंघं इंद्रस्य सेनेव सेना यस्य सः
इंद्रपदे स्थितत्वात् २३ ऐक्षत ऐक्षत आत्मा स्वयं वलिर्मुख्यो येषां तान सुरान् ऋक्षमालां नक्षत्र

भा० अ०
दि ४

नैरएतत्स्मृन्तः देवदेवहृद्गतायोगिनश्च अंगानिशिक्षादीनितत्संहिताश्च योगएवसमीरस्तेनदी
पितंज्ञानमेवाग्निस्तेनरंधितंदग्धंकर्मकल्मषंकर्मफलंयेषां तेचसर्वेतमंघ्रिंववंदिरे यस्यांघ्रेःस्म

वेदोपवेदानियमायमान्वितास्तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः येचापरेयोगसमीरदीपितज्ञा
नाग्निनारंधितकर्मकल्मषाः ववंदिरेयत्स्मरणानुभावतः स्वायंभुवंधामगताअकर्मकं १
अथांघ्रयेप्रोन्नमितायविष्णोरुपाहरत्पद्मभवोऽर्हणोदकं समर्च्यभक्त्याभ्यगृणाच्छुचि
श्रवायन्नाभिपंकेरुहसंभवःस्वयं २ धातुःकमंडलुजलंतदुरुक्रमस्यपादावनेजनपवित्र
तयानरेंद्र स्वर्धुन्यभून्नभसिसापततीनिमार्ष्टिलोकत्रयंभगवतोविशदेवकीर्तिः ३ ब्रह्मा
दयोलोकनाथाःस्वनाथायसमादृताः सानुगाबलिमाजह्रुःसंक्षिप्तात्मविभूतये तोयैः
समर्हणैःस्रग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः धूपदीपैःसुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः स्तवनैर्ज
यशब्दैस्तद्वीर्यमहिमांकितैः नृत्यवादित्रगीतैश्चशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ६

रणानुभावतः अकर्मकंकर्मभिरप्राप्यं १ विष्णोरंघ्रये स्वयंयस्यनाभिपंकेरुहसंभवः तस्यविष्णोरंघ्रि
समभ्यर्च्य २ लोकत्रयंनिमार्ष्टिपवित्रयति ३ संक्षिप्ताउपसंहृता आत्मविभूतिःसविस्तारोयेनत

४
दि ४

मीनकुंडले मकरकुंडले स्फुरंति विकिरीटादीनि यस्य सः मधुव्रतानां स्रजो यस्यां तया वनमालया श्रीव
त्सादिभिश्चावृतो वा २८ उरुक्रमत्वमत्वमेवाह क्षितिमिति द्वितीयं पदं क्रमतो विक्षिपतस्त्रिविष्ट
पं तदीयं किंचिन्मात्रं जातं तृतीयाय तु न किंचित् ॥२९॥ तत्र हेतुः उरुक्रमस्यांघ्रिस्त्रिविष्टपादुपर्युप
रि गच्छन्महर्जनाभ्यां तपसः परं गतः सत्यलोकं गत इति ॥३०॥ इत्यष्टमे विंशतितमः ॥२०॥ एकविंशे

स्फुरत्किरीटांगदमीनकुंडलश्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः मधुव्रतस्रग्वनमालयावृ
तो रराज राजन्भगवानुरुक्रमः २८ क्षितिं पदैकेन बलेर्विचक्रमे नभः शरीरेण दिशश्च
बाहुभिः पदं द्वितीयं क्रमतस्त्रिविष्टपं न वै तृतीयाय तदीयमण्वपि २९ उरुक्रमस्यांघ्रि
रुपर्युपर्यथो महर्जनाभ्यां तपसः परं गतः ॥३०॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कं
धे विंशोऽध्यायः ॥२०॥ श्रीशुक उवाच ॥ सत्यं समीक्ष्याब्जभवो नखेंदुभिर्हतस्वधामद्युतिरावृतोऽभ्य
गात् मरीचिमिश्रा ऋषयो बृहद्व्रताः सनंदनाद्या नरदेव योगिनः ॥

पदापूर्तिमिषेण बलिं बंधनं विष्णुना कृतमुत्कर्षं तस्य ख्यापयितुं जने १ उरुक्रमस्यांघ्रिस्तपसः परं
गत इत्युक्तं ततः किं वृत्तं तदाह सत्यं सत्यलोकं प्राप्तमंघ्रिं समीक्ष्याब्जभवोऽभ्यगात् तथा मरीचिमिश्रा ऋ
षयश्चेति द्वयोरन्वयः कथंभूतोऽब्जभवः हरेरंघ्रेर्नखा एवेंदवस्तैर्हता स्वधाम्नो द्युतिर्यस्य सः स्वयं च ॥

भा०अ० २४ अर्थकृत अनुकूलः २५ पौरुषैस्तं कालमतिवर्तितुं प्रभावी ईश्वरः समर्थो न भवति १६ १७ १८

६५ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वा पुरुषानुचरैर्बलिः वारयामास संरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् १४
हे विप्रचित्ते हे राहो हे नेमे श्रूयतां वचः मा युध्यत निवर्त्तध्वं न नः कालोयमर्थकृत् १५ यः प्र
भुः सर्वभूतानां सुखदुःखोपपत्तये तं नातिवर्त्तितुं दैत्याः पौरुषैरीश्वरः पुमान् १६ यो नो भ
वाय प्रागासीदभवाय दिवौकसां स एव भगवानद्य वर्त्तते तद्विपर्य्ययं १७ बलेन सचि
वैर्बुद्ध्या दुर्गैर्मंत्रौषधादिभिः सामादिभिरुपायैश्च कालं नात्येति वै जनः १८ भवद्भिर्नि
र्जिता ह्येते बहुशोनुचरा हरेः दैवेनर्द्धैस्त एवाद्य युधि जित्वा नदंति नः १९ एतान्वयं विजे
ष्यामो यदि दैवं प्रसीदति तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं यो नोर्थत्वाय कल्पते ॥२०॥ श्रीशुक उवाच ॥
पत्युर्निगदितं श्रुत्वा दैत्यदानवयूथपाः रसां निर्विविशू राजन् विष्णुपार्षदताडिताः २१
अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट्प्रभुचिकीर्षितं बबंध वारुणैः पाशैर्बलिं सुत्येहनि क्रतौ २२

हरेरनुचराः देवाः दैवेन ऋद्धैः समृद्धैः भवद्भिः १९ अर्थत्वाय अनुकूलत्वाय २० २१ विष्णुपदिषु राजन्
इति विराट् प्रभोश्चिकीर्षितं ज्ञात्वा अयमर्थः अस्य सर्वस्वापहारेण ममेत्यभिमानं संत्यज्येदानीं देहस्वी

५ त्रिपदविषयाव्याजया आकपटयाज्ञातया स्वभर्तुर्वलेर्महीं हृतां दृष्ट्वा ऊचुः किमूचुः तदाह नवै
जांववानृक्षराजस्तु भेरीशब्दैर्मनोजवः विजयं दिक्षु सर्वासु महोत्सवमघोषयत् ५ महीं
सर्वां हृतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाञ्चया ऊचुः स्वभर्तुरसुरा दीक्षितस्यातिमर्षिताः ६ नवाअयं
ब्रह्मवंधुर्विष्णुर्मायाविनां वरः द्विजरूपप्रतिच्छन्नो देवकार्यं चिकीर्षति ७ अनेन याचमा
नेन शत्रुणा वटुरूपिणा सर्वस्वं नो हृतं भर्तुर्न्यस्तदंडस्य वर्हिषि ८ सत्यव्रतस्य सततं दीक्षि
तस्य विशेषतः नानृतं भाषितुं शक्यं ब्रह्मण्यस्य दयावतः ९ तस्मादस्य वधो धर्मो भर्तुः शु
श्रूषणं च नः इत्यायुधानि जगृहुर्वलेरनुचरासुराः १० ते सर्वे वामनं हंतुं शूलपट्टिशपा
णयः अनिच्छतो वलेराजन् प्राद्रवञ्जातमन्यवः ११ तानभिद्रवतो दृष्ट्वा दितिजानीकपान्नृ
प प्रहस्यानुचरा विष्णोः प्रत्यषेधन्नुदायुधाः १२ नंदः सुनंदोऽथ जयो विजयः प्रवलो वलः
कुमुदः कुमुदाक्षश्च विष्वक्सेनः पतत्रिराट् जयंतः श्रुतदेवश्च पुष्पदंतोऽथ सात्वतः सर्वे नागा
युतःप्राणाश्चमूं ते जघ्नुरासुरीं १३
इति सार्धैस्त्रिभिः ७ ८ ९ अनुचराश्च तेऽसुराश्च १० ११ १२ १३ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ॥ ऽऽ॥ राधाराणी

भा० अ० ६६

इत्यष्टमे एकविंशः ॥२१॥ द्वाविंशे तु प्रसन्नं स न प्रस्थाप्य सुतलं वलिं दत्वा वरान् हरिर्न्यूनं गत्वात् द्वारस्थोऽभव
त् समर्पितमन्वित्तनिर्मलाचलभक्तितः छलितो वलिना चित्रं स्वमेवार्पयदच्युतः भिद्यमानः सत्याच्चाल्य
मानः १ हे उत्तमश्लोकेति कराक्तः ममवचः ईरितं प्रतिश्रुतं न तावद्व्यलीकं त्वया कोपदेन वामनतया भिद्यबा
रूपांतरस्याविस्कृतत्वात् एवमपि यदि भवान् व्यलीकं मन्यते तथापि ऋतमेवाहं करोमि सदुक्तं विप्रलंभन

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे वलिनिग्रहे एकविंशोध्यायः ॥२१॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं वि
प्रकृतो राजन् वलिर्भगवतासुरः भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्मा प्रत्याहाविक्लवं वचः ॥१॥ वलिरुवाच ॥ य
द्युत्तमश्लोक भवान्ममेरितं वचो व्यलीकं सुरवर्य मन्यते ॥ करोम्यृतं तन्न भवेत्प्रलंभनं पदं तृतीयं कु
रु शीर्ष्णि मे निजं २ विभेमि नाहं निरयात्पदच्युतो न पाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात् ॥ नैवार्थकृच्छ्रा
द्भवतो विनिग्रहादसाधुवादाद्भृशमुद्विजे यथा ॥३॥ न भवतु मे शीर्ष्णि निजं तृतीयं पदं कुरु न च हम्यं
विष्क्रांतवतो मे शिरः पदपर्याप्तं न भवतीति मन्येथाः वित्तेन चेत् पदद्वयं जातं तर्हीदमधिकमेव स्यात् वि
त्तादपि वित्तवतोऽधिकत्वादिति भावः २ ननु च आपदर्थं धनं रक्षेद्दारान् रक्षेद्धनैरपि आत्मानं सततं रक्षेद्
दारैरपि इत्यादिवचनादात्मभयपरिहाराय सर्वं स्वं त्यज्यते त्वं तु कुतो भीतः सन्नात्मानमर्पयसि अतआह विभे
मीति असाधुवादात् अपकीर्तेर्यथाऽहं भृशमुद्विजे तथा निरयादिभ्यो न विभेमि ३ ॥ ६६

प्रख्यापनार्थं किं विधातयितुमपीच्छतीति प्रभोरभिप्रायं ज्ञात्वा तं ववंधेति स्त्र त्येहनि सोमाभिषवे दिने २२ रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः २३ २४ २५ असौ सूर्यः २६ मयात्मनेत्यन्वयः व्यापिनेत्यर्थः खं च दिशश्च तनोः

हाहाकारो महानासीद्रोदस्योः सर्वतो दिशं ॥ गृह्यमाणेऽसुरपतौ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥२३॥ तं वद्धं वारुणैः पाशैर्भगवानाह वामनः ॥ नष्टश्रियं स्थिरप्रज्ञमुदारयशसं नृप ॥२४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पदानि त्रीणि दत्तानि भूमेर्मह्यं त्वयाऽसुर ॥ द्वाभ्यां क्रान्ता मही सर्वा तृतीयमुपकल्पय २५ यावत्तपत्यसौ गोभिर्यावदिंदुः सहोडुभिः ॥ यावद्वर्षति पर्जन्यस्तावती भूरियं तव २६ पदैकेन मयाक्रान्तो भूर्लोकः खं दिशस्तनोः ॥ स्वर्लोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना २७ प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते ॥ विश त्वं निरयं तस्माद्गुरुणा चानुमोदितः २८ वृथा मनोरथस्तस्य दूरः स्वर्गः पतत्यधः ॥ प्रतिश्रुतस्यादानेन योऽर्थिनं विप्रलभते ॥ विप्रलब्धो ददामीति त्वयाहं चाढ्यमानिना ॥ तद्व्यलीकफलं भुङ्क्ष्व निरयं कतिचित्समाः २९

स्तन्वा ते स्वं त्वदीयं स्वं २७ गुरुणा च शुक्रेणानुमोदितः सन् २८ एवमुक्तेऽपि निरयपरिहारार्थं स्वर्गाद्यप्राप्तिपरिहारार्थं च मनोरथं कुर्वन्तं प्रत्याह वृथेति यः प्रतिश्रुतस्यादानेन याचकं विप्रलभते तस्य मनोरथोऽ

भा॰ अ॰ देहादीनामसारतां निश्चित्याकुतोभयं ध्रुवं च भवतः पादपद्मं मे तु प्रपेदे अथ तस्मादहमपि दैवेनैस्यैव भाग्येन तत्र वा
६७ ति कं नीत इति चतुर्णामन्वयः ॥ अंततः आयुषोऽन्ते विच्छाहारैः पुत्रैरिह गृहेषु केवलमायुषो व्यय एव न तु सुखं किं
चित् ३ स प्रसिद्धो महान् स्वपक्षं त्यक्त्वा कुलं तत्पयतीति तथा तस्यापि ३ प्रसभं बलात् त्याजिता श्रीर्येस्य यया श्रि

किमात्मनानेन जहाति योऽन्तः किं विच्छहारैः स्वजनाद्यदस्युभिः किं जायया संसृतिहेतुभू
तया मर्त्यस्य गेहैः किमिहायुषो व्ययः ३ इत्थं स निश्चित्य पितामहो महान् गाधवो धीभवतः
पादपद्मं ध्रुवं प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनार्दनः स्वपक्षत्त्यागसत्तमः ४ अथाहमप्यात्म
रिपोस्तवांतिकं दैवेन नीतः प्रसभं त्याजितश्रीः ३ इदं कृतांतांतिकवर्तिनी जीवितं यया ध्रुवं ध्वस्तमति
ने बुध्यते ॥ ६ ॥ चा॰ श्री प्र॰ क॰ ज वा च ॥ तस्येत्थं भाषमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रियः आजगाम कुरुश्रेष्ठ
राकापतिरिवोत्थितः ॥ ७ ॥ तमिंद्रसेनः स्वपितामहं श्रिया विराजमानं नलिनायतेक्षणं प्रांशुं पिशंगांब
रमंजनत्विषं प्रलंबबाहुं सुभगर्षभमैक्षत १० तस्मै बलिर्वारुणपाशयंत्रितः समर्हणं नोपजहार
पूर्ववत् ननाम मूर्ध्नास्रुविलोललोचनः सव्रीडनीचीनमुखो बभूव ह ११

या लब्धमतिः सन् पुमानिदं जीवितं अध्रुवं न बुध्यते कथंभूतं कृतांतस्यांतिकं वर्तितृ मृत्योः सन्निहितमप्र
३ ८ राकापतिः पूर्णेन्दुः ९ अंजनत्विषं श्यामं सुभगर्षभं सुभगश्रेष्ठ १० सहंतोऽहंकाररूपापराधस्मरणेन ६७

सव्रीडनीचीनमधोमुखं यस्य सः ११

ननु मयानिग्रहात्त्वापकीर्त्तिर्जातेव नैवेत्याह पुंसामिति अर्हत्तमैरर्पितं दंडं मात्रादयोपि न हि आदिशंति नैवा-
र्पयंति हितैषिणा त्वया निगृहीतोहं श्लाघ्य एवास्मीति भावः ४ नन्वहं देवानां हितैषी नासुराणां तत्राह त्वंनूनमि-
ति परोक्षः शत्रुच्छलेन वर्त्तमानः ५ शत्रुत्वं पुनर्भक्तानिवास्माननुग्रहीतुमेवेत्याह यस्मिन्निति उग्रहेहप्र-
सिद्धं ६ अतो नात्र मम लज्जा नापि दुःखमित्याह तेनेति गुरुणा भवता ७ किंच योयं दंडरूपो ममानुग्रहस्त्वया ह-

पुंसां श्लाघ्यतमं मन्ये दंडमर्हत्तमार्पितं यं न माता पिता भ्राता सुहृदश्चादिशंति हि ४ त्वं नूनमसु-
राणां नः परोक्षः परमो गुरुः यो नोऽनेकमदांधानां विभ्रंशं चक्षुरादिशत ५ यस्मिन्वैरानुबंधेन
रूढेन विबुधेतराः बहवो लेभिरे सिद्धिं यामु हैकांतयोगिनः ६ तेनाहं निगृहीतोऽस्मि भवता भू-
रिकर्मणा बद्धश्च वारुणैः पाशैर्नातिव्रीडे न च व्यथे ७ पितामहो मे भवदीयसंमतः प्रह्लाद आवि-
ष्कृतः साधुवादः भवद्विपक्षेण विचित्रवैशसं संप्रापितस्त्वं परमः स्वपित्रा ८

तः स तु त्वद्भक्तपौत्रत्वेन नत्वहमनुग्रहस्य पात्रमित्याशयेनाह पितामह इति भवदीयानां संमतः य-
तः आविष्कृतः साधुवादो यस्य त्वमेव परम आश्रयो यस्य सः अतो भवतो विपक्षेण विद्विषा हिरण्य-
कशिपुना ति चित्रं वैशसं हिंसां संप्रापितोपि ८ ॥ रामराम राम ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ

त्रिजगतः कृतः प्रभोः पालकस्य अस्यतः संहर्तुश्चईश्वरस्य तवान्यं किमावहंति किंसमर्प्ययंति त्वयावरोपित
कर्तृवादः कर्त्तारः स्वतंत्रावयमितिवादमात्रमपियेषुते अयंभावः लोकत्रयंमयार्पितं तृतीयपादायदेहंसम
र्प्येप्रतिश्रुतमहंतकरोमि इतिदेहादिषु स्वाप्याविकारेणब्रुवन्नयंकुबुद्धिर्निर्लज्जश्चयतस्ततमेवसर्वस्यापिस्वा

विंध्यावलिरुवाच ॥ क्रीडार्थमात्मनइदंत्रिजगत्कृतंते स्वाम्यंतुतत्रकुधियोऽपरईशकुर्युः कर्तुःप्र
भोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्तह्रियस्त्वदवरोपितकर्तृवादाः ॥१७॥ ब्रह्मोवाच ॥ भूतभावनभूतेशदे
वदेवजगन्मय ॥ मुंचैनंहृतसर्वस्वंनायमर्हतिनिग्रहं ॥१८॥ कृत्स्नातेऽनेनदत्ताभूर्लोकाःकर्मार्जिता
श्चये निवेदितंचसर्वस्वमात्माविक्लवयाधिया १९ यत्पादयोरशठधीःसलिलंप्रदायदूर्वांकुरै
पिविधायसतींसपर्यां अप्युत्तमांगतिमसौभजतित्रिलोकीं दाश्वानविक्लवमनाःकथमार्त्तिमि
छेत २०

मी अतोमंदबुद्धिमेनंकेवलंकृपयाविमुंच्यपालयेति १७ तदेवंप्रह्लादस्य विंध्यावलेश्चपरमार्थोक्तियाप्रसन्नोहरिः
ब्रह्मोत्तुलोकदृष्ट्यैवविज्ञापयति भूतभावनेतित्रिभिः १८ निग्रहानर्होनहृतत्वेहेतुः कृत्स्नेति सर्वस्वमेवाह आत्मे
ति १९ तदेवंकैमुत्यन्यायेनाह यस्यतवपादयोःसलिलमात्रंपिप्रदायसर्वोजनःउत्तमांगतिंप्राप्नोति तस्मै
तुभ्यमसौबलिस्त्रिलोकींदाश्वान्दत्तवान् आर्तिंकथंप्राप्नुयात् २०

शिरसा नमन्नेव उपेत्य मूर्ध्ना ननाम वलेस्तत्कृतमनुग्रहं दृष्ट्वा पुलकैरश्रुमिश्रविह्वलः १२ त्वयैवेति न
ह्येदं पदमेतदीयं त्वया पहृतं किंतु स्वीयमेव पुनः स्वीकृतं तच्च शोभनमेव कृतं तत्र हेतुः मन्य इति यद्यस्मात्
श्रीरेवात्ममोहनं तस्माद्विभ्रंशितः मोहनत्वमेवाह यया श्रिया विद्वानपि संयतोपि मुह्यते तत्तस्याः कोन्य

स तत्र हासीनमुदीक्ष्य सत्पतिं सुनंदनंदाद्यनुगैरुपासितं॥उपेत्य भूमौ शिरसा महामनाननाम
मूर्ध्ना पुलकाश्रुविक्लवः॥१२॥प्रह्राद उवाच॥त्वयैव दत्तं पदमैंद्रमूर्जितं हृतं तदेवाद्य तथैव
शोभनं मन्ये महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो विभ्रंशितो यच्छ्रिय आत्ममोहनात् यया हि विद्वान
पि मुह्यते यतस्तत्को विचष्टे गतिमात्मनो यथा॥१३॥तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय नारायणाया
खिललोकसाक्षिणे॥१४॥श्रीशुक उवाच॥तस्यानुशृण्वतो राजन्प्रह्रादस्य कृतांजलेः हिरण्य
गर्भो भगवानुवाच मधुसूदनं १५ बद्धं वीक्ष्य पतिं साध्वी तत्पत्नी भयविह्वला प्रांजलिः प्रण
तोपेंद्रं बभाषे वाङ्मुखी क्रिया १६

मुमानात्मनो गतिं तत्त्वं यथावद्विचष्टे पश्यति १३ तस्मै महाकारुणिने १४ तस्य प्रह्रादस्यानुशृण्वतः उवा
चेति किंचिद्वक्तुं प्रवृत्त इत्यर्थः १५ तदैव विंध्यावलिरपि वक्तुं प्रवृत्ता तं च सन्मायन् हिरण्यगर्भः त्वां तत्संमीस्थि

भा० अ०
६९

२६ न ह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्वः कृपणः मानीत्यादिना छलैरेव मया धर्मयुक्तः तथापि तं धर्मं मयं न त्य
जति मे मया २७ अहमेवाश्रयः पालको यस्य सः स्थानं प्रापितः इति यदुक्तं तदेव स्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वं
तरपर्यंतं सुतलमध्यास्तां अधिवसतु विद्यथैः २८ यद्यस्मिन्निवसतां आध्यादयो मम मेत्तया न संभवंति २९

त्रीणि विक्रमता स्थानात् दिष्ट्या बद्धश्च शत्रुभिः ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापितः गु
रुणा भर्त्सितः शप्तो जहौ सत्यं न सुव्रतः २६ छलैरुक्तो मया धर्मो नायं त्यजति सत्यवाक् ॥
एष मे प्रापितः स्थानं दुष्प्रापममरैरपि २७ सावर्णेरंतरस्यायं भवितेंद्रो मदाश्रयः ताव
त्सुतलमध्यास्तां विश्वकर्मविनिर्मितं २८ यत्राधयो व्याधयश्च क्लमस्तंद्रा पराभवः नोपस
र्गा निवसतां संभवंति ममेक्षया २९ इंद्रसेन महाराज याहि भो भद्रमस्तु ते सुतलं स्वर्गिभिः
प्रार्थ्यं ज्ञातिभिः परिवारितः ३० न त्वामभिभविष्यंति लोकेशाः किमुतापरे त्वच्छासनातिगान्
दैत्यान्चक्रं मे सूदयिष्यति ३१ रक्षिष्ये सर्वतो ऽहं त्वां सानुगं सपरिच्छदं सदा संनिहितं वीर तत्र मां

एवं ब्रह्माणं प्रत्युक्त्वा करुणापरवशः साक्षाद्बलिं प्रत्याह इंद्रसेनेति चतुर्भिः इदस्यते भगवान् ३२
३० त्वच्छासनमधिगच्छंति अतिवर्त्तते इति तथा तान् ३१ तथापि भगवद्वियोगात्तदनिष्टं तं प्रत्याह सदेति ३२

६९

भ २

तस्यविशः अर्थान् ननु धनापहारः कोयमनुग्रहस्तत्राह यन्मदः येरर्थैर्मदो यस्य सः अतएव स्तब्धः अन
म्रः सन् मदस्तं हेतूनामर्थानामपहारएवानुग्रह इत्यर्थः २१ दुर्लभं पुरुषजन्म कथंचिल्लब्धवतो जीवस्य
जन्मादिनिमित्तोगर्वोमहाहानिकरस्तस्यचनाशोमदनुग्रहादेवेत्याह यदेतिद्वाभ्यां अनीशः परतंत्रः सन् नि
जैः कर्मभिर्नानायोनिषु कृमिकीटादिषु संसरन् २२ तत्रपौरुषीं गतौ जन्मादिभिरस्य यदि स्तंभो न भवेत् तर्हि अयं मद

श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मन् यमनुगृह्णामि तद्विशो विधुनोम्यहं ॥ यन्मदः पुरुषः स्तब्धो लोकं मां चा
वमन्यते २१ यदा कदाचिज्जीवात्मा संसरन्निजकर्मभिः नानायोनिष्वनीशोयं पौरुषीं गतिमा
व्रजेत् २२ जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः यद्यस्य न भवेत्स्तंभस्तत्रायं मदनुग्रहः २३
मानस्तंभनिमित्तानां जन्मादीनां समंततः सर्वश्रेयःप्रतीपानां हन्येत मत्परः २४ एष दा
नवदैत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्द्धनः अजैषीदजयां मायां सीदन्नपि न मुह्यति २५

नुग्रहएव २३ कथं तर्हि धनादिभ्योऽर्थसंपदो ददासीति चेत्तत्राह मानएव स्तंभः अनम्रता तस्य निमित्तभू
तानां समंततः सर्वश्रेयःप्रतिकूलानां जन्मादीनां सत्वेपि जन्मादिभिरिति वा हन्यते हे ब्रह्मन् मत्परो न मुह्येत् अतो
भक्तस्येच्छया संपदोपि ददामि अभक्तस्तु मुह्येदिति तदपहाररूपमेव तस्यानुग्रहं करोमीति भावः २४ अस्य चेदा
नीं मत्परत्वान्नेदृश्यापमपि दास्यामीति वक्तुं तस्य माहात्म्यमाह एष इति त्रिभिः २५ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

भा० श्र०
७०

५ दुर्गपालोऽसि रक्षिष्येसर्वतोहमित्युक्तत्वात् ६ हेशरणद आश्रयप्रद येकुस्रतयः दुर्वृत्ताः खलयोनयः उग्रजातय
अतेवयंतस्यभवतोदाक्षिण्यदृष्टेःपदवींकस्माद्धेतोःप्रणीताः बहुमानेनत्विताऽनुवर्तनंदाक्षिण्यंतेनयादृष्टिस्तद्वि
षयताप्रापिताः ७ भक्तप्रियत्वादितिचेत्तर्हिएवंतवेहितमहोचित्रं किंतत् सर्वात्मनःसमदृशश्चस्वभावोविषमइति

लब्धप्रसादंनिर्मुक्तंपौत्रंवंशधरंबलिं निशाम्यभक्तिप्रवणःप्रह्लादइदमब्रवीत् ॥ प्रह्लादउवाच ॥ ने
मंविरिंचोलभतेप्रसादंनश्रीर्नशर्वःकिमुतापरेये यन्नोऽसुराणामसिदुर्गपालोविश्वाभिवंद्यैरभिवं
दितांघ्रिः ६ यत्पादपद्ममकरंदनिषेवणेनब्रह्मादयःशरणदाश्नुवतेविभूतीः कस्माद्वयंकुस्रतयः
खलयोनयस्तेदाक्षिण्यदृष्टिपदवींभवतःप्रणीताः ७ चित्रंतवेहितमहोऽमितयोगमायालीला
८५ विसृष्टभुवनस्यविशारदस्य सर्वात्मनःसमदृशोविषमःस्वभावोभक्तप्रियोयदसिकल्पतरुस्व
भावः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वत्सप्रह्लादभद्रंतेप्रयाहिसुतलालयं मोदमानःस्वपौत्रेणज्ञातीनां
सुखमावह ९ ॥ नित्यंद्रष्टासिमांतत्रगदापाणिमवस्थितं मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबंधनः १०

पत्सर्वात्मत्वेचित्रचरितत्वेचहेतुः अमिताअचिंत्यायोगमायातस्यायालीलातयाविसृष्टानिविरचितानिभुवना
नियेनतस्य अहोइत्यत्रसंधिरार्षः समदृक्त्वेहेतुः विशारदस्यसर्वज्ञस्य अथवाभक्तप्रियत्वेपितववैषम्यंनास्तिव
यतःकल्पतरुस्वभावःसन्भक्तप्रियोसि नहिकल्पतरुराश्रितानामेवकामान्पूरयन्नपिविषमोभवतीत्यर्थः ८ ९

संगाद्युआसुरोभावःसविनंक्ष्यति॥३६॥इत्यष्टमेद्वाविंशः॥२२॥त्रयोविंशेवलौयातेसुतलंसपितामहे उपेंद्रेणदिवंगत्वा
सर्वेन्वमोदतोहरिः वाष्पस्यकलाभिःविन्दुभिराकुलेइक्षणेयस्य भक्त्याउत्कलःउत्कंठः १ अहोप्रमाणस्यमहिमा
यदर्थेकृतसमुद्यमएवप्रपन्नानांभक्तानांयोर्थः तस्यविधौ अभक्तेपितस्यसंपादनेसमाहितः अप्रमत्तःस्थितः

तत्रदानवदैत्यानांसंगात्तेभावआसुरः दृष्ट्वामदनुभावंवैसद्यःकुंठोविनंक्ष्यति ३६॥इतिश्रीमद्भागवतेम
हापुराणेऽष्टमस्कंधेवलिमोचनंनामद्वाविंशोध्यायः॥२२॥श्रीशुकउवाच॥इत्युक्तवंतंपुरुषंसनातनं
महानुभावोखिलसाधुसंमतः वद्धांजलिर्वाष्पकलाकुलेक्षणोभक्त्युत्कलोगद्गदयागिराब्रवीत्॥१॥वलिरु
वाच॥अहोप्रणामायकृतःसमुद्यमःप्रपन्नभक्तार्थविधौसमाहितः यल्लोकपालैस्त्वमनुग्रहोमरै
रलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरर्पितः २ श्रीशुकउवाच॥इत्युक्त्वाहरिमानम्यब्रह्माणंसभवंततः विवेश
सुतलंप्रीतोवलिर्मुक्तःसहासुरैः ३ एवमिंद्रायभगवान्प्रत्यानीयत्रिविष्टपं पूरयित्वादितेःकाममशा
सत्सकलंजगत् ४

यत्त्वयेनोद्यमेनलोकपालैरमरैःसत्वप्रधानैरपिअलब्धपूर्वस्त्वदनुग्रहः अपसदेनीचेराजसेमयिअर्पितः अयंभा
वः परमेश्वरायतुभ्यमहंवराकस्त्रिलोकींदत्तवान् इत्येतदास्तां प्रणामोपिनसम्यक्कृतःनः किंतुतदर्थमुद्यममा
त्रंकृतं तेनचकर्मतपोदानादिकोटिभिरप्यलभ्यस्त्वदनुग्रहःसंपादितः अहोत्वत्प्रणामप्रभावाश्चर्यमिति २ ३
अशासत् उपेंद्रस्सन्पालयामास ४ ॥ ऽऽ

देवाश्चऋषयश्चभूमिपाश्चमनवस्तैःसहितः १९ ननुलोकादीनांपतिरिंद्रोऽस्त्येव सत्यं तथापिदेवादीनांकल्पंदक्षं
वामनमुपेंद्रंकल्पयांचक्रे २० २१ देवयानेनमार्गेणविमानेनइतिवा २२ २३ २४ एतच्चरितंसर्वमाख्यातमिति

प्रजापतिपतिर्ब्रह्मादेवर्षिपितृभूमिपैः दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैःकुमारेणभवेनच कश्यपस्यादि
तेःप्रीत्यैसर्वभूतभवायच लोकानांलोकपालानामकरोद्वामनंपतिं १९ वेदानांसर्वदेवानांधर्मस्य
यशसःश्रियः मंगलानांव्रतानांचकल्पंस्वर्गापवर्गयोः उपेंद्रंकल्पयांचक्रेपतिंसर्वविभूतये २०
तदासर्वाणिभूतानिभृशंमुमुदिरेनृपः २१ ततस्त्विंद्रःपुरस्कृत्यदेवयानेनवामनं लोकपालै
र्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानुमोदितः २२ प्राप्यत्रिभुवनंचेंद्रउपेंद्रभुजपालितः श्रियापरमयाजु
ष्टोमुमुदेगतसाध्वसः २३ ब्रह्मासर्वःकुमारश्चभृग्वाद्यामुनयोनृप पितरःसर्वभूतानिसि
द्धावैमानिकाश्चये सुमहत्कर्मतद्विष्णोर्गायंतपरमाद्भुतं धिष्ण्यानिस्वानितेजग्मुरदितिंचश
शंसिरे सर्वमेतन्मयाख्यातंभवतःकुलनंदन उरुक्रमस्यचरितंश्रोतॄणामघमोचनं २४ पा
रंमहिम्नउरुविक्रमतोगृणानोयःपार्थिवानिविममेसरजांसिमर्त्यः २५

शेषोक्तमन्यान्यपिसंतीत्युक्तं तानितर्हिनिःशेषाणिवर्णनीयानीत्यपेक्षायामाह पारमिति उरुधाविक्रम
तोविष्णोर्महिम्नःपारंयोगृणन्भवति समर्त्यःपार्थिवानिरजांसिविममेगणितवान् २५

११ १२ कर्म वितन्वतः शिष्यस्य यच्छिद्रं मंत्रतंत्रन्यूनं जातं तत्संतनु विस्तारय संधत्स्व यजमानं विना कथं संधातव्यमिति तत्र वाच्य
मित्याह यत्तदिति ब्रह्मदृष्टं ब्राह्मणैर्दृष्टं सममेव समं भवेत् किंपुनरनुष्ठितमित्यर्थः १३ भवान् यस्य सर्वेणापि भावेन वस्तुमा
त्रेण पूजितः तस्य कर्मसु कुतो वैषम्यं कथंभूतः कर्मणामीश्वर प्रवर्तकः यज्ञेशो यज्ञफलदः यज्ञमयश्च पुरुषः १४ आस्तां

श्रीशुक उवाच ॥ आज्ञां भगवतो राजन्प्रगृह्य बलिना सह वाढमित्यमलप्रज्ञो मूर्ध्नाधाय कृतांजलिः परिक्र
म्यादिपुरुषं सर्वासुरचमूपतिः प्रणम्य तदनुज्ञातः प्रविवेश महाबिलं ११ अथाहोशनसं राजन्हरिर्नारायणों
ऽतिके आसीनमृत्विजां मध्ये सदसि ब्रह्मवादिनां ॥ १२ ॥ ब्रह्मन्संतनु शिष्यस्य कर्मच्छिद्रं वितन्वतः य
त्तत्कर्मसु वैषम्यं ब्रह्मदृष्टं समं भवेत् ॥ १३ ॥ शुक्र उवाच ॥ कुतस्तत्कर्मवैषम्यं यस्य कर्मेश्वरो भवान् यज्ञेशो
निश्छि ५ यज्ञपुरुषः सर्वभावेन पूजितः १४ मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रं देशकालार्हवस्तुतः सर्वं करोति निश्छिद्रमनुसं
कीर्तनं तव १५ तथापि वदतो भूमन्करिष्याम्यनुशासनं एतच्छ्रेयः परं पुंसां यत्तवाज्ञानुपालनम् १६ अ
भिनंद्य हरेराज्ञामुशना भगवानिति यज्ञच्छिद्रं समाधत्त बलेर्विप्रर्षिभिः सह १७ एवं बलेर्महीं राजन्भिक्षि
त्वा वामनो हरिः ददौ भ्रात्रे महेन्द्राय त्रिदिवं यत्परैर्हृतं १८

तावदेतत् यस्मान्मंत्रतः स्वरादिभ्रंशेन तंत्रतः व्यतिक्रमादिना देशतः कालतश्च अर्हतः पात्रतः वस्तुतश्च दक्षि
णादिना यच्छिद्रं न्यूनं तत्सर्वं तवानुकीर्तनमात्रमेव निश्छिद्रं करोति १५ १६ इति हरेः राज्ञा प्रतिनंद्य बलेर्यज्ञ

२८ ८

४ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गोविप्रेति ५ उच्चावचत्वं परिहरति धियो गुणैर्यान्युच्चावचानि रूपाणि तेषु नियंतृ
त्वेन चरन्नपीश्वरो नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वात् कुतः पुनः शुद्धसत्त्वमये मत्स्याद्याकारे उच्चावचशंकेति भावः ६ विशेषतो
मत्स्यावतारप्रयोजनमाह आसीदिति त्रिभिः ब्रह्मणो निद्रायां भवो ब्राह्मस्तेनैव निमित्तेन जातो नैमित्तिकः समुद्रे उपप्लु

सूत उवाच ॥ इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान् बादरायणिः उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत्कृतं ॥ ४ ॥ श्रीशु
क उवाच ॥ गोविप्रसुरसाधूनां छंदसामपि चेश्वरः रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्ते धर्मस्यार्थस्य चैव हि ५ उ
च्चावचेषु भूतेषु चरन्वायुरिवेश्वरः नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वाद्धियो गुणैः ६ आसीदतीतक
ल्पांते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप ७ कालेनागतनिद्रस्य धा
तुः शिशयिषोर्बली मुखतो निःसृतान्वेदान्हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत् ८ ज्ञात्वा तद्दानवेंद्रस्य हयग्रीव
स्य चेष्टितं दधार शफरीरूपं भगवान्हरिरीश्वरः ९ तत्र राजऋषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान्
नारायणपरोऽतप्यत्तपः स सलिलाशनः १० योऽसावस्मिन्महाकल्पे तनयः स विवस्वतः श्राद्धदेव इ
ति ख्यातो मनुत्वे हरिणार्पितः ११ एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणं तस्यांजल्युदके काचि
च्छफर्येकाभ्यपद्यत १२

ता निमग्नाः ७ अंतिके निःसृतान् ८ शफरीरूपं मत्स्यरूपं ९ प्रयोजनांतरं लीलाप्रकारं चाह तत्र राजर्षिरि
त्यादि यावत्समाप्तिः १० स एव श्राद्धदेव इति ख्यातः ११ कृतमालायां नद्यां १२ ॥ ऽऽ ॥ ऽऽ ॥ ७२

थापार्थिवपरमाणुगणमशक्यं तथा विश्वस्रष्टुर्गणनमप्यशक्यमित्यर्थः तथाच मंत्रः विष्णोर्नुकंवीर्याणीति एतदेवमंत्रां
तरार्थं तच्चयन्नाह यस्य पुरुषस्य पूर्णस्य महिम्नः पारं तत्र हृद्य ऋषिर्वसिष्ठ इति एवमाह कथं किं जायमानो जातो वा प्रोति
न कोपि इति वदन्ननंतत्वे नैवाहेत्यर्थः तथाच मंत्रः नतेविष्णोर्जायमानो न जातो देवमहिम्नः परमंतमाप्नोति २६ यइदं
श्रृण्वन्भवति स परां गतिं याति २७ सुकृतं यथावत्कृतं विदुः यदाद्रस्य मैत्रेय विंशः ॥२३॥ चतुर्विंशे प्रसंगेन मत्स्यरूपस्य शार्ङ्गिः

किंजायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह मंत्रदृगृषिः पुरुषस्य यस्य २६ यइदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मणः अ
वतारानुचरितं शृण्वन्याति परां गतिं २७ क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पैत्र्येथ मानुषे यत्र यत्रानुकीर्त्यते तत्ते
षां सुकृतं विदुः २८ श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे वामनावतारचरिते त्रयोविंशोध्यायः ॥२३॥
राजोवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः अवतारकथामाद्यां मायामत्स्यविडंबनां १ ॥ यदर्थम
दधाद्रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितं तमःप्रकृतिदुर्मर्षं कर्मग्रस्त इवेश्वरः ॥२॥ एतन्नो भगवन्सर्वं यथावद्व
क्तुमर्हसि उत्तमश्लोकचरितं सर्वलोकसुखावहं ३

णः लीलोच्यते यतः सत्यव्रतरक्षा महार्णवे तन्नुतन्नुनिर्दिष्टपादौ निजैश्वर्यनिदर्शनात् मत्स्यं पृच्छति पृथ्वीशो लील
यावामनोपमं मायया मत्स्यविडंबनं मत्स्यरूपानुकरणं यस्यां निरूप्यते तां १ ननु कस्मादकस्मादेव मत्स्यावतारश्रवणे
च्छा श्रीवामनसाहश्याद्दित्याह यदर्थमिति द्वाभ्यां दुर्मर्षं दुःसहं २ बलेरनुग्रहाय जुगुप्सितमपि याचकरूपं धृतवानिति

इति मत्स्य २९ यदेव लोकजुगुप्सितमात्स्यरूपमस्यायदै
एतन्नो यथावद्वक्तुमर्हसीत्यर्थः ३

भा० अ० २४ २५ अभिव्यानशे अभितो व्याप्तवान् २६ २७ मुख्यः सत्यः आत्मा च गतिश्च आश्रयः २८ २९ हे अरविंदाक्ष पृथगात्म
७३ नां देहाद्यभिमानिनां सतामितरेषां पदोपसर्पणं यथा मृषा भवेत् तथा सर्वसुहृत्प्रियात्मनस्तव पदोपसर्पणं मृषा न भ

क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिदमं मकरादयः अदंत्यतिबलावीर मां नेहोत्स्रष्टुमर्हसि २४ एवं विमोहितस्ते
न वदता वल्गु भारतीं तमाह को भवानस्मान्मत्स्यरूपेण मोहयन् २५ नैवंवीर्यो जलचरो दृष्टोऽस्मा
भिः श्रुतोपि वा यो भवान्योजनशतमह्नाभिव्यानशे सरः २६ नूनं त्वं भगवान्साक्षाद्धरिर्नारायणोऽव्ययः
अनुग्रहाय भूतानां धत्से रूपं जलौकसां २७ नमस्ते पुरुषश्रेष्ठ स्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वर भक्तानां नः
प्रपन्नानां मुख्यो ह्यात्मगतिर्विभो ॥२८॥ सर्वे लीलावतारास्ते भूतानां भूतिहेतवः ज्ञातुमिच्छाम्यदो रू
पं यदर्थं भवता धृतं ॥२९॥ न तेऽरविंदाक्ष पदोपसर्पणं मृषा भवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः यथेतरेषां पृथ
गात्मनां सतामदीदृशो यद्वपुरद्भुतं हि नः ॥३०॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति ब्रुवाणं नृपतिं जगत्पतिः सत्य
व्रतं मत्स्यवपुर्युगक्षये । विहर्तुकामः प्रलयार्णवेऽब्रवीच्चिकीर्षुरेकांतजनप्रियः प्रियं ॥३१॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ सप्तमेऽद्यतनादूर्ध्वमहन्येतदरिंदम निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौ त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकं ३२

वेत् यद्यस्मान्नो भक्तानामद्भुतं वपुरदीदृशः दर्शितवानसि पाठांतरे पृथगात्मनो भेददर्शिनः पुंसः असतां परिच्छि
न्नानां पदोपसर्पणं यथा मृषेत्यर्थः ३० एकांतजनानां भक्ताः प्रियाः यस्य ३१ अप्ययांभोधौ प्रलयार्णवे भूर्भुवरादिकं ७३

का२

१२ १४ १५ १६ १७ यत्राहंसुखंनिवसामित्रदोकःस्थानंकल्पय १८ औदंचनोदकेमणिकस्थेजले १९ २०२१

सत्यव्रतोंगजलिगतांसहस्तोयेनभारत उत्ससर्जनदीतोयेशफरींद्रविडेश्वरः १२ तमाहसा
तिकरूणंमहाकणिकंनृप १३ यादोभ्योज्ञातिघातिभ्योदीनांमांदीनवत्सल। कथंविसृजसेराज
न्भीतामस्मिन्सरिज्जले १४ तमात्मनोनुग्रहार्थंप्रीत्यामत्स्यवपुर्धरं अजानन्रक्षणार्थायसफर्याः
समनोदधे १५ तस्यादीनतरंवाक्यमाश्रुत्यसमहीपतिः कलशाप्सुनिधायैनांदययानिन्यआश्र
मं १६ सातुतत्रैकरात्रेणवर्द्धमानाकमंडलौ अलब्ध्वात्मावकाशंवाइदमाहमहीपतिं १७ नाहं
कमंडलावस्मिन्कृछ्रंवस्तुमिहोत्सहे कल्पयौकःसुविपुलंयत्राहंनिवसेसुखं १८ सएनांततआदा
यन्यधादौदंचनोदके तत्रक्षिप्तामुहूर्तेनहस्तत्रयमवर्द्धत १९ नमएतदलंराजन्सुखंवस्तुमुदंच
नं पृथुदेहिपदंमह्यंयत्वाहंशरणंगता २० ततआदायसाराज्ञाक्षिप्ताराजन्सरोवरे तदावृत्यात्मना
सोऽयंमहामीनोन्ववर्द्धत २१ नैतन्मेस्वस्तयेराजन्नुदकंसलिलौकसः निधेहिरक्षायोगेनह्रदेमाम
विदासिनि २२ इत्युक्तःसोनयन्मत्स्यंतत्रतत्राविदासिनि जलाशयेसंमितंतंसमुद्रेप्राक्षिपज्झषं २३

रक्षायायोगेनोपायेनयथामहाह्रदप्राप्तिर्वोकृजलंविनानस्युस्थेयं तेनोपायेनतिधेहि अविदासिनि अनपक्षये २२ संमि

९६

भा॰ अ॰ ८
१४
टी॰ ८

सागरं तारयं तेतं तरिष्यन्भवसागरं सत्यव्रतो गुरुत्वेन तुष्टाव हरिमष्टभिः श्लोकैः अत्रेदं चिंत्यं किमयं महाप्रलयो दैनंदिनो वेति तत्र ता
वन्नलोलय इति यो सावस्मिन्महाकल्प इति चोक्ते महाप्रलय इति प्राप्ते नेति ब्रूमः महाप्रलये पृथिव्यादीनामवशेषासं
भवात् यावद्ब्राह्मी निशेत्यादि युक्तिविरोधाच्च अतो दैनंदिन इति युक्तं न चैतदपि संगच्छते सांवर्त्तकैर्नाहं छ्राद्दिभिर्विनाशः
स्मादेवसमन्वमेहनित्रे लोकीनिमंत्युति मत्स्याते रनुपपत्तेः यथोक्तं प्रथमस्कंधे रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुषोदधिसं
प्लवे नाव्यारोप्य महीमय्यामपाद्वैवस्वतं मनुमिति तदपि तदा दुर्घटं नहि प्रलयद्वयेपि महामहीमय्या नाव्यारोहः सं
भवति न वा चाक्षुषमन्वंतरे प्रलयोऽस्ति तथा च सति सप्तमो मनुर्वैवस्वत इत्यपि दुर्घटं स्यात् त्वेतावद्दोषघ्नीः सर्वा इ
त्यादि निर्दिष्टोऽपि न संगच्छते नहि तदा ओषध्यादीनां सत्वानां चावशेषः संभवति तस्मादन्यथा वर्ण्यते नैवायं वास्त

राजोवाच ॥ अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः ॥ यदृच्छयेहोपसृताय
माप्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरुर्भवान् ॥ ४६ ॥

वको पि प्रलयः किंतु सत्यव्रतस्य ज्ञानाद्युपदेशाय
याविर्भूतो भगवान्वैराग्यार्थमकस्मात्प्रलयमिव दर्शयामास यथास्मिन्नेव वैवस्वतमन्वंतरे मार्कंडेयाय दर्शि
तवान् तदपेक्षयैव च महाकल्पोऽस्मिन्निति विशेषणं संगच्छते तथा च ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः समदृश्यतेति
तस्यैव तथा दर्शनमुक्तमित्येवमादिकं प्रस्तुतं स्तोत्रं व्याख्यामः तत्र नानायोनिषु संसरतः स्वस्य भगवत्कृपयैव तत्प्राप्ति
दृष्ट्वा मुक्तयेतमेव प्रार्थयते अनादिर्याविद्या तयोपहता आत्मसंविद्येषां ते अत एवाविद्यामूले संसार
परिश्रमेणातुराः इह संसारे यदृच्छया यदनुग्रहादेव उपसृता आसक्ताः सन्तो यं प्राप्नुयुः स भवानेव साक्षान्मो

संवर्त्तांभसिप्रलयोदके त्वामुपस्थास्यसि प्राप्स्यसि ३३ ओषधीः आदायेति शेषः ऋषीणामेवालोकेन विचरिष्यसि ३४ म

त्रिलोक्यांलीयमानायांसंवर्त्तांभसिवैतदा उपस्थास्यतिनौःकाचिद्विशालात्वांमयेरिता ३३ त्वंतावदोषधीःसर्वा
बीजान्युच्चावचानिच सप्तर्षिभिःपरिवृतःसर्वसत्वोपबृंहितः आरुह्यबृहतींनावंविचरिष्यस्यविक्लवः एका
र्णवेनिरालोकेऋषीणामेववर्चसा ३४ दोधूयमानांतांनावंसमीरेणवलीयसा उपस्थितस्यमेशृंगेनिब
ध्नीहिमहाहिना ३५ अहंत्वामृषिभिःसाकंसहनावमुदन्वति विकर्षन्विचरिष्यामियावद्ब्राह्मीनिशाप्रभो
३६ मदीयंमहिमानंचपरंब्रह्मेतिशब्दितं वेत्स्यस्यनुगृहीतंमेसंप्रश्नैर्विवृतंहृदि ३७ इत्थमादिश्य
राजानंहरिरंतरधीयत सोन्ववैक्षततंकालंयंहृषीकेशआदिशत् ३८ आस्तीर्यदर्भान्प्राक्कूलान्राज
र्षिःप्रागुदङ्मुखः निषसादहरेःपादौचिंतयन्मत्स्यरूपिणः ३९ ततःसमुद्रउद्वेलःसर्वतःप्लावयन्महीं
वर्द्धमानोमहामेघैर्वर्षद्भिःसमदृश्यत ४० ध्यायन्भगवदादेशंददृशेनावमागतां तामारुरोहविप्रेंद्रै
रादायौषधीवीरुधः ४१ तमूचुर्मुनयःप्रीताराजन्ध्यायस्वकेशवं सवैनःसंकटादस्मादविताशंविधास्य
ति ४२ सोनुध्यातस्ततोराज्ञाप्रादुरासीन्महार्णवे एकशृंगधरोमत्स्योहैमोनियुतयोजनः ४३ निबध्य
नावंतच्छृंगेयथोक्तोहरिणापुरा वरत्रेणाहिनातुष्टस्तुष्टावमधुसूदनं ४४

महाहिनावासुकिना ३५ ३६ मेमयानुगृहीतंप्रसादीकृतं हृदि त्वं परोक्षं वेत्स्यसि त्वयाकृतैःसंप्रश्नैर्मेयाविवृतं प्रकाशितं

भा॰ अ॰ त्वदेवं दृष्टांतेन स्पष्टयन्नाह अचक्षुरिति अविदुषो जनस्य अबुधो ऽविद्वान् गुरुस्तथैव अर्कप्रकाशवत्स्वत एव दृक्
७५ ज्ञानं यस्य स अर्कदृक् अतस्सर्वदृशां सर्वेंद्रियाणां समीक्षणः प्रकाशकः अत एव सुगतिं बोद्धुमिच्छद्भिर्नोऽस्माभिर्गुरुर्वृ
तोसि ४९ किंच प्राकृतो गुरुरनर्थहेतुरित्याह जन इति आदिशते उपदिशति असतीं मतिं अर्थकामादिमतिं तमः

अचक्षुरंधस्य यथाग्रणीः कृतस्तथा जनस्याविदुषोऽबुधो गुरुः त्वमर्कदृक्सर्वदृशां समीक्षणो वृतो गुरुर्नः
स्वगतिं बुभुत्सतां ४९ जनो जनस्यादिशतेऽसतीं मतिं यया प्रपद्येत दुरत्ययं तमः त्वं त्वव्ययं ज्ञानममोघमंज त२
सा प्रपद्यते येन जनो निजं पदं ५० त्वं सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो ह्यात्मा गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः तथा
पि लोको न भवंतमंधधीर्जानाति संतं हृदि बद्धकामः ५१ तं त्वामहं देववरं वरेण्यं प्रपद्य ईशं प्रतिबोधना
२७४ य छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्यान्विवृणु स्वमोकः ॥५२॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्तवंतं नृपतिं भग
वानादिपूरुषः मत्स्यरूपी महांभोधौ विहरंस्तत्वमब्रवीत् पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीं स
त्यव्रतस्य राजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५३ अश्रौषीदृषिभिः साकमात्मतत्वमसंशयं नाव्यासीनो भग
वता प्रोक्तं ब्रह्म सनातनं ५४

संसारं ५० ननु तर्हि सर्वोपि लोको मामेव किं नोपसरति अज्ञानादित्याह त्वमिति प्रियश्चासावीश्वरश्च ५१ अहं तु त्वामे ४
व शरणं यामीत्याह तं त्वामिति प्रतिबोधनाय उपदेशाय अर्थदीपैः परमार्थप्रकाशकैः हृदय्यान् ग्रंथीन् अहं २४
कारादीन् स्वमोकः स्वरूपं रहस्यं प्रकाशय ५२ नृपतिं प्रति पुराणसंहितां मत्स्यपुराणं अशेषतोऽब्रवीदित्यनुषंगः ५३ ७५

ननु वैराग्यं विना कुतो मुक्तिः न हि तस्य तत्सेवैकफलत्वात्सेवामादिशेत्याशयेनाह. अबुधो यं जनः असुखं यथा भ
वति तथा कर्म समीहते तो सुखेच्छां नो हृदयरूपं ग्रंथिं संभिधात् यतः स एव परो गुरुः ४६ ननु येन दानादि
भिः सत्वशुद्धिं विना कथं ग्रंथिभेदः स्यात्तत्राह यस्य सेवयैव पुमानात्मनो मनसो मलं तमो बीजं वर्णं वि स्वस्वरूपं भ
जेत् स ईशो नो गुरुर्भूयात् यतः स एव गुरोरपि गुरुः मलहानेर्दृष्टांतः रुद्ररोदने रजतम् यद्रोदीत् तद्रु

जनो ऽबुधो यं निजकर्मबंधनः सुखेच्छया कर्म समीहते ऽसुखं यत्सेवया तां विधुनोत्यसन्मतिं ग्रं
थिं स भिंद्याद्धृदयं स नो गुरुः ४६ यत्सेवयाग्नेरिव रुद्ररोदनं पुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः भजे
त वर्णं निजमेष सो व्ययो भूयात्स ईशः परमो गुरुर्गुरुः ४७ न यत्प्रसादायुतभागलेशमन्ये च
देवासुरवीरजनाः स्वयं कर्तुं समेताः प्रभवंति पुंसस्तमीश्वरं त्वां शरणं प्रपद्ये ४८

द्रस्य रोद्रत्वं यदवशीर्यत तद्रेततं हिरण्यमभवदिति श्रुतेः तद्यथाग्नेः सपद्को न्मलं जहाति स्ववर्णं भज
ते न तु क्षालनादिभिः तथा न यज्ञादिभिर्मलत्यागः किं तु तत्सेवयैव तेषां तु सेवांगत्वमेवेति भावः ४७ पर
मेश्वरत्वं च परमगुरुत्वं च प्रपंचयन्नाह यत्प्रसादस्यायुतभागस्तस्य लेशमात्रमपि अन्ये देवादयः सर्वे समेता अपि

२५

भा० अ०
७६

अतीतः पूर्वोयः प्रलयः ॥ तस्यापाये अवसाने ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ योयंहरेरवतारसंयः प्रकीर्तयेत ॥ ५९ ॥ सत्यव्रत

अतीतप्रलयापायेउत्थितायसवेधसे ॥ हत्वासुरंहयग्रीवंवेदान्प्रत्याहरद्धरिः ॥ ५६ ॥ सतु
सत्यव्रतोराजाज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ विष्णोःप्रसादात्कल्पेस्मिन्नासीद्वैवस्वतोमनुः ॥ ५७ ॥ सत्य
व्रतस्यराजर्षेर्मायामत्स्यस्यशार्ङ्गिणः ॥ संवादंमहदाख्यानंश्रुत्वामुच्येतकिल्बिषात् ॥ ५८ ॥
अवतारोहरेर्योयंकीर्तयेदन्वहंनरः ॥ संकल्पास्तस्यसिध्यंतिसयातिपरमांगतिं ॥ ५९ ॥
प्रलयपयसिधातोःसुप्तशक्तेर्मुखेभ्यःश्रुतिगणमपनीतंप्रत्युपादत्तहत्वा ॥ दितिजमक
थयद्योब्रह्मसत्यव्रतानांतमहमखिलहेतुंजिह्ममीनंनतोस्मि ॥ ६० ॥ इतिश्रीमद्भाग
वतेमहापुराणेपारमहंस्यांसंहितायांवैयासिक्यामष्टमस्कंधेमत्स्यावतारचरितानुवर्णनंचतुर्विं
शतितमोध्यायः ॥ २४ ॥

स्यऋषीणांच ॥ छत्रिणोगछंतीतिवल्लिंगसमवायाद्बहुवचनं ॥ जिह्ममीनंमायामत्स्यं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इतिश्री
ष्टमस्कंधेसंवंधिन्यांभावार्थदीपिकायांचतुर्विंशतितमोध्यायः ॥ २४ ॥ शुभमस्तु ॥ ꣸ ॥ ॥ ॥ ७६